

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДУДА ГАЛИНА ЗІНОВІЇВНА

УДК 336.143:330.34

ДИСЕРТАЦІЯ
БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ

Спеціальність 072 – Фінанси, банківська справа та страхування

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г.З. Дуда

Науковий керівник

Чугунов Ігор Якович

**доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
лауреат Державної премії України в галузі
науки і техніки**

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Дуда Г. З. Бюджетна політика стимулювання економічного розвитку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (07 «Управління та адміністрування»). – Державний торговельно-економічний університет, Київ, 2024.

Дисертація є комплексним дослідженням теоретичних засад та удосконалення методологічних положень формування бюджетної політики стимулювання економічного розвитку.

Бюджетна політика виступає вагомою складовою фінансової та економічної політики. Завдання бюджетної політики щодо ефективного розподілу фінансових ресурсів між різними ланками бюджету повинні бути скоординованими із стратегічними та тактичними цілями зростання економіки держави. В сучасних умовах розвитку України особлива увага повинна спрямовуватися на реалізацію ефективної та дієвої бюджетної політики в системі державного регулювання економіки. При провадженні бюджетної політики до уваги необхідно брати всю сукупність чинників, що мають внутрішнє та зовнішнє походження. До таких чинників належать стан розвитку економіки, соціальні потреби, стан реалізації функцій держави, відносини з іншими країнами тощо.

Бюджетна політика використовується як інструмент стимулювання економічного зростання, фінансової підтримки пріоритетних напрямів розвитку держави, що в сучасних умовах є основою ефективного виконання державою своїх функцій та необхідною умовою подолання негативних тенденцій в економіці. Бюджетна політика є дієвою складовою державного регулювання, що покликана забезпечувати макроекономічну стабільність та економічне зростання та повинна будуватися на основі обґрунтованої концепції розвитку бюджетних відносин у складі фінансової політики. Спрямованням такої концепції є підвищення якості надання державних послуг, покращення соціально-економічного розвитку країни та її адміністративно-територіальних одиниць. За умови трансформаційних перетворень економіки вагомим значення набуває бюджетний механізм,

застосування якого передбачає використання сукупності методів та інструментів мобілізації, розподілу та використання бюджетних коштів. Бюджетний механізм необхідно розглядати як активний елемент державного управління економікою, який повинен адаптуватися до змін основних завдань соціально-економічного розвитку. Важливого значення набуває питання мобілізації та ефективного і дієвого розподілу обмежених фінансових ресурсів в умовах воєнного стану. Важливим є удосконалення теоретико-методологічних та практичних основ формування видаткової частини бюджету з урахуванням пріоритетності вирішення завдань розвитку країни в умовах воєнного стану.

Доцільним є удосконалення підходів щодо посилення взаємозв'язку між бюджетними видатками та виконанням поставлених завдань. Необхідним є подальший розвиток та застосування середньострокового бюджетного планування, що є важливим інструментом забезпечення стійкості системи управління державними фінансами. Подальший розвиток програмно-цільового методу повинен ґрунтуватися на підвищенні ефективності та результативності використання бюджетних коштів.

Об'єктом дослідження є бюджетна політика стимулювання економічного розвитку.

Предметом дослідження є теоретичні засади та механізми формування бюджетної політики стимулювання економічного розвитку.

У роботі застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. За допомогою системного та структурного методів розкрито сутність бюджетної політики як складової системи державного фінансового забезпечення економічного розвитку. Застосування порівняльного та факторного методів дозволило узагальнити досвід формування та здійснення бюджетної політики у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Методи наукового абстрагування, синтезу застосовано при визначенні пріоритетних напрямів бюджетної політики, бюджетного перспективного планування.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування бюджетної політики, статистичні та аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, відповідні монографії, наукові статті вітчизняних та зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розкритті сутності формування та реалізації бюджетної політики забезпечення збереження національної економіки в умовах воєнного стану та стимулювання економічного розвитку, яка полягає у сукупності інституційних засад та адаптивних бюджетних механізмів підвищення ефективності бюджетного планування та виконання бюджетних програм відповідно до пріоритетних напрямів розвитку економіки, змін соціально-економічного стану країни.

Удосконалено підходи щодо формування бюджетної політики стимулювання економічного розвитку; положення щодо особливостей формування та реалізації пріоритетів бюджетної політики в умовах воєнного стану; положення щодо підвищення ефективності видатків бюджету.

Дістало подальший розвиток положення щодо інституційних засад бюджетної політики економічного розвитку в умовах воєнного стану; підходи до розробки основних напрямів бюджетної політики у системі фінансово-економічних відносин; узагальнення та систематизація досвіду формування та реалізації бюджетної політики у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою.

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження, що розкривають сутність бюджетної політики стимулювання економічного розвитку, мають практичне значення при формуванні та реалізації бюджетної політики, підвищенні її ефективності та результативності.

Основні висновки та результати дисертаційної роботи використано Секретаріатом Кабінету Міністрів України при опрацюванні проєктів нормативно-правових актів з питань розробки та реалізації бюджетної політики держави (довідка від 06.09.2024р. №67-208/1-24).

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті сутності бюджетної політики стимулювання економічного розвитку. Наукові результати та висновки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Ключові слова: бюджет, бюджетна політика, бюджетне планування, бюджетний механізм, бюджетна система, доходи бюджету, видатки бюджету, соціально-економічний розвиток країни.

ANNOTATION

Duda H.Z. Budget policy of economic development stimulation. – The qualifying scientific work on the manuscript's rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 072 "Finance, Banking and Insurance" (07 "Management and Administration"). – State University of Trade and Economics, Kyiv, 2024.

The dissertation is a comprehensive study of the theoretical foundations and improvement of the methodological provisions of the budget policy formations for stimulating economic development.

Budgetary policy is an important component of financial and economic policies. The tasks of the budget policy regarding the effective distribution of financial resources between different sections of the budget should be coordinated with the strategic and tactical goals of the growth of the state economy. In the modern conditions of the development of Ukraine, special attention should be directed to the implementation of an effective and efficient budget policy in the system of state regulation of the economy. When implementing budget policy, it is necessary to take into account the entire set of factors of internal and external origin. Such factors include the state of economic development, social needs, the state of implementation of state functions, relations with other countries, etc.

Budgetary policy is used as a tool for stimulating economic growth, financial support for priority areas of state development, which in modern conditions is the basis for the effective performance by the state of its functions and a necessary condition for overcoming negative trends in the economy. Budgetary policy is an effective component of state regulation, which is designed to ensure macroeconomic stability and economic growth and should be built on the basis of a well-founded concept of the development of budgetary relations as part of financial policy. The direction of such a concept is to improve the quality of public services, improve the socio-economic development of the country and its administrative-territorial units. Under the conditions of transformative processes of the economy, the budget mechanism has significant importance, the application of which involves the use of a set of methods and tools for mobilization,

distribution and use of budget funds. The budget mechanism must be considered as an active element of state management of the economy, which must adapt to changes in the main tasks of socio-economic development. The issue of mobilization and effective and efficient distribution of limited financial resources in the conditions of martial law is becoming significant. It is important to improve the theoretical, methodological and practical foundations of the formation of the expenditure part of the budget, taking into account the priority of solving the tasks of the country's development in the conditions of martial law.

It is expedient to improve approaches to strengthen the relationship between budget expenditures and the fulfillment of assigned tasks. It is necessary to further develop and apply medium-term budget planning, which is an important tool for ensuring the stability of the state finance management system. Further development of the program-target method should be based on increasing the efficiency and effectiveness of the use of budget funds.

The object of the study is the budget policy of economic development stimulation.

The subject of the study is the theoretical foundations and mechanisms of budget policy formation for economic development stimulation.

The work uses a set of methods and approaches, which made it possible to realize the conceptual unity of the research. With the help of systemic and structural methods, the essence of budget policy as a component of the system of state financial support for economic development is revealed. The application of comparative and factorial methods made it possible to generalize the experience of forming and implementing budget policy in countries with developed and transformational economies. The methods of scientific abstraction and synthesis are used in determining the priority areas of budget policy, budget perspective planning.

The information base of the study consisted of legislative and regulatory acts on budget policy formation, statistical and analytical materials of the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Economy of Ukraine, the State Statistics Service of Ukraine, the State Treasury Service of Ukraine, the State Tax Service of Ukraine, relevant monographs, scientific articles of domestic and foreign scientists.

The scientific novelty of the obtained results lies in the disclosure of the essence of the budget policy formation and implementation to ensure the preservation of the national economy in the conditions of martial law and the stimulation of economic development, which consists of a set of institutional foundations and adaptive budget mechanisms to increase the effectiveness of budget planning and the implementation of budget programs in accordance with the priority directions of economic development, changes in the socio-economic state country.

Approaches to the formation of a budget policy for stimulation economic development have been improved; regulations regarding the specifics of the formation and implementation of budget policy priorities in the conditions of martial law; regulations on increasing the efficiency of budget expenditures.

The provision regarding the institutional foundations of the budgetary policy of economic development in the conditions of martial law was further developed; approaches to the development of the main areas of budget policy in the system of financial and economic relations; generalization and systematization of the experience of budget policy formation and implementation in countries with developed and transformational economies.

The theoretical provisions and conclusions of the dissertation research, which reveal the essence of the budgetary policy of economic development stimulation, are of practical importance in the development and implementation of the budgetary policy as a tool for the development of society, increasing the effectiveness and efficiency of economic transformations.

The personal contribution of the recipient consists in revealing the essence of the budgetary policy of stimulating economic development. Scientific results and conclusions presented for defense were obtained by the author independently.

Key words: budget, budget policy, budget planning, budget mechanism, budget system, budget revenues, budget expenditures, socio-economic development of the country.

Список публікацій здобувача:

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Бюджетна політика як інструмент розвитку економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №7. С. 77-81. (0,6 друк. арк.)
2. Дуда Г.З. Бюджетна політика в умовах економічної трансформації. *Економіка та суспільство*. 2024. №61. URL: <https://economyandsociety.in.ua> (0,5 друк. арк.)
3. Дуда Г.З. Бюджетне планування в системі соціально-економічного розвитку країни. *Ефективна економіка*. 2024. №6. URL: <http://www.nauka.com.ua> (0,5 друк. арк.)

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Теоретичні засади формування бюджетної політики. *Фінансова система України в умовах економічних перетворень: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 квітня 2018 р.)* / І.Я. Чугунов, М.В. Тарасюк, Т.В. Канєва та ін.; відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 109-111. (0,2 друк. арк.)
5. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Формування бюджетної політики економічного розвитку. *Економіка маркетинг та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23 квітня 2018 р.)* у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2018. Ч.2. С. 42-43. (0,1 друк. арк.)

6. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Формування та реалізація бюджетної політики у країнах з розвинутою економікою. *Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10-11 квітня 2019 р.) / відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 76- 79. (0,2 друк. арк.)
7. Дуда Г.З. Інституційні засади системи бюджетного регулювання. *Фінансова політика як складова економічного розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15-16 квітня 2020 р.) / відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2020. С. 55-57 (0,2 друк. арк.)
8. Дуда Г.З. Ефективність бюджетних видатків як складова бюджетної політики. *Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти та технологій*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 20 березня 2024 р.): у 2ч. Біла Церква: ЦФЕНД. 2024. Ч. 1. С. 14-16 (0,2 друк. арк.)
9. Дуда Г.З. Особливості формування дохідної частини бюджету. *Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17-18 квітня 2024 р.) / відп. ред. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун- т. 2024. С. 43-45 (0,2 друк. арк.)

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ	17
1.1. Сутність бюджетної політики як інструменту розвитку економіки	17
1.2. Бюджетна політика як складова економічного розвитку країни	32
1.3. Досвід зарубіжних країн у формуванні та реалізації бюджетної.....	46
політики економічного розвитку	46
Висновки до розділу 1	62
Список використаних джерел до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ.....	74
2.1. Інституційні засади формування бюджетної політики	74
2.2. Формування дохідної частини бюджету	86
2.3. Планування та виконання видаткової частини бюджету.....	101
Висновки до розділу 2	118
Список використаних джерел до розділу 2	123
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	133
3.1. Ефективність бюджетних видатків як складова дієвості бюджетної політики	133
3.2. Бюджетна стратегія у системі економічного розвитку країни.....	153
Висновки до розділу 3	171
Список використаних джерел до розділу 3	176
ВИСНОВКИ	187
ДОДАТКИ	191

ВСТУП

Актуальність теми. Бюджетна політика є дієвим інструментом впливу на соціально-економічні процеси держави. У зв'язку із цим її формування повинне ґрунтуватися та реалізовуватися на наукових засадах, відповідати соціально-економічній стратегії держави та національним інтересам в довгостроковій та короткостроковій перспективі. За допомогою бюджетної політики реалізується державна політика економічного зростання. В умовах світової інтеграції особливого значення набуває питання побудови дієвої системи управління державними ресурсами на усіх рівнях бюджетної системи. Бюджетна політика відображається у джерелах мобілізації та напрямках використання бюджетних ресурсів. Бюджетна політика забезпечує бюджетну рівновагу та ефективний вплив на соціально-економічні процеси. Бюджетна політика здійснює значний вплив на створення умов для структурної перебудови економіки враховуючи чинники економічного зростання, розвитку людського капіталу, розробки та впровадження наукоємних, високотехнологічних інновацій. Реалізація можливостей, закладених в інструментарії бюджетного регулювання, як складової державного регулювання, створює стимули переходу до сталого розвитку національної економіки, розбудови добробуту суспільства.

Серед наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері розвитку бюджетних відносин слід відзначити праці таких вчених як: Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Дж. М. Кейнса, А. Парето, Д. Рікардо, П. Самуельсона, Р. Солоу, Дж. Стігліца, В. Танзі, С. Фішера, Дж. Хікса.

Вагомий внесок у дослідження та проблематику впливу бюджетної політики на соціально-економічний розвитку країни зробили такі вітчизняні вчені: І. Запатріна, Т. Канєва, Л. Козарезенко, Г. Кучер, Л. Лисяк, І. Луніна, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Макогон, В. Опарін, М. Пасічний, Ю. Радіонов, О. Самошкіна, Л. Сідельникова, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій та інші.

Необхідним є формування бюджетної політики на основі засад, що передбачають стабільність, передбачуваність податкового регулювання, обмеження бюджетного дефіциту та державного боргу, формування бюджету з урахуванням прогнозу основних фінансово-економічних показників, що покладені в основу бюджетного планування. Розподіл бюджетних коштів повинен ґрунтуватися на принципах доцільності та обґрунтованості спрямування. Важливим є удосконалення підходів щодо дієвого використання бюджетного механізму, формування бюджетної політики у системі інституційного середовища суспільства. Необхідним є посилення впливу бюджетної політики на економічний розвиток.

Зазначене свідчить про актуальність дисертаційної роботи та обумовило визначення її мети, завдань, об'єкту і предмету дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Державного торговельно-економічного університету: «Фінансова стратегія суспільного розвитку» (номер державної реєстрації 0118U000047), «Фінансова політика соціально-економічного розвитку країни» (номер державної реєстрації 0121U00344), «Фінансово-бюджетна політика в умовах суспільно-економічних перетворень» (номер державної реєстрації 0124U000331), автором надано відповідні матеріали та пропозиції щодо формування та реалізації бюджетної політики стимулювання економічного розвитку.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розкриття теоретичних засад та удосконалення методологічних положень системи формування та реалізації бюджетної політики економічного розвитку, підвищення бюджетної результативності в умовах економічних перетворень.

Досягнення поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- розкрити сутність формування та реалізації бюджетної політики стимулювання економічного розвитку;

- узагальнити та систематизувати досвід формування та реалізації бюджетної політики у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою;
- удосконалити підходи щодо формування бюджетної політики стимулювання економічного розвитку;
- розвинути положення інституційних засад бюджетної політики економічного розвитку в умовах воєнного стану;
- удосконалити положення щодо особливостей формування та реалізації пріоритетів бюджетної політики в умовах воєнного стану;
- розвинути підходи до розробки основних напрямів бюджетної політики у системі фінансово-економічних відносин;
- удосконалити положення щодо посилення ефективності видатків бюджету;
- розвинути підходи до використання бюджетної стратегії в умовах циклічності економіки.

Об'єктом дослідження є бюджетна політика стимулювання економічного розвитку.

Предметом дослідження є теоретичні засади та механізми формування бюджетної політики стимулювання економічного розвитку.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. За допомогою системного та структурного методів розкрито сутність бюджетної політики як складової системи державного фінансового забезпечення економічного розвитку. Застосування порівняльного та факторного методів дозволило узагальнити досвід формування та здійснення бюджетної політики у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Методи наукового абстрагування, синтезу застосовано при визначенні пріоритетних напрямів бюджетної політики, бюджетного перспективного планування.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування бюджетної політики, статистичні та аналітичні

матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, відповідні монографії, наукові статті вітчизняних та зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

вперше:

- розкрито сутність формування та реалізації бюджетної політики забезпечення збереження національної економіки в умовах воєнного стану та стимулювання економічного розвитку, яка полягає у сукупності інституційних засад та адаптивних бюджетних механізмів підвищення ефективності бюджетного планування та виконання бюджетних програм відповідно до пріоритетних напрямів розвитку економіки, змін соціально-економічного стану країни;

удосконалено:

- підходи щодо формування бюджетної політики стимулювання економічного розвитку;
- положення щодо особливостей формування та реалізації пріоритетів бюджетної політики в умовах воєнного стану;
- положення щодо підвищення ефективності видатків бюджету;

дістало подальший розвиток:

- положення щодо інституційних засад бюджетної політики економічного розвитку в умовах воєнного стану;
- підходи до розробки основних напрямів бюджетної політики у системі фінансово-економічних відносин;
- узагальнення та систематизація досвіду формування та реалізації бюджетної політики у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи, що розкривають сутність бюджетної політики стимулювання економічного розвитку, мають практичне значення при формуванні та реалізації бюджетної політики, підвищенні її ефективності та результативності.

Основні висновки та результати дисертаційної роботи використано Секретаріатом Кабінету Міністрів України при опрацюванні проєктів нормативно-правових актів з питань розробки та реалізації бюджетної політики держави (довідка від 06.09.2024р. №67-208/1-24).

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті сутності бюджетної політики стимулювання економічного розвитку. Наукові результати та висновки, які виносяться на захист одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методологічні положення, результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: «Фінансова система України в умовах економічних перетворень» (м. Київ, 2018 р.), «Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України» (м. Київ, 2019 р.), «Економіка, маркетинг та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку» (м. Полтава, 2018 р.), «Фінансова політика як складова економічного розвитку» (м. Київ, 2020 р.), «Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти та технологій» (м. Біла Церква, 2024 р.), «Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану» (м. Київ, 2024 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано у 9 наукових працях, у тому числі трьох статтях у наукових фахових виданнях, загальним обсягом 2,7 друк. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінок. Дисертація містить 8 таблиць, 9 рисунків, 11 додатків, список використаних джерел включає 229 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Сутність бюджетної політики як інструменту розвитку економіки

В умовах трансформації економіки, розвитку фінансового та наукового потенціалу країни відбувається розвиток усієї сукупності складових бюджетної політики. Бюджетна політика є вагомим інструментом регулювання економічних процесів та досягнення економічного зростання на мікро- та макрорівнях, виступає важливою складовою фінансової політики держави. Роль бюджетної політики зростає в умовах воєнного періоду. Важливим є забезпечення динамічного балансу доходів та видатків бюджету, ефективного управління державним боргом. Вплив збалансованості державного бюджету на економічне зростання є суперечливим питанням в економічній теорії, а також в емпіричних дослідженнях. В центрі дискусії питання про те чи великий дефіцит або профіцит державного бюджету є шкідливим для реального економічного зростання та довгострокового сталого розвитку. Економічне мислення змінюється через різноманітні емпіричні дані, які свідчать про досягнення економічної ефективності, а також соціальної справедливості [33, 89].

У бюджетній політиці відображаються суспільні інтереси, реалізуються функції і завдання держави, що формуються у ході бюджетного процесу. Бюджетна політика передбачає визначення цілей і завдань у сфері державних фінансів, розробку механізму наповнення дохідної частини бюджету, вибір напрямів використання бюджетних коштів, управління фінансами у бюджетній сфері, здійснення за допомогою фінансово-бюджетних інструментів регулювання економічних і соціальних процесів. Бюджет є найважливішим інструментом для досягнення цілей розвитку. Державний бюджет має три основні виміри: фінансовий, економічний і соціальний. З одного боку, йдеться про забезпечення оптимального управління фінансовими ресурсами, які мають обмежений характер, для досягнення цілей бюджетної політики шляхом ефективного розподілу фінансових коштів відповідно до заздалегідь визначених пріоритетів. З іншого

боку, бюджет передбачає досягнення макроекономічних цілей, пов'язаних із покращенням загальних показників національної економіки, покращенням добробуту і, таким чином, підвищенням досягнутих темпів зростання, а також забезпеченням їх стійкості в часі. Окрім цього, бюджет також забезпечує розподіл національного багатства таким чином, щоб гарантувати справедливість і зменшення соціальної нерівності [47, 48, 89].

В економічній літературі відсутній єдиний підхід до трактування поняття «бюджетна політика». У вітчизняній і зарубіжній літературі поняття трактують як податково-бюджетну, фінансово-бюджетну, фіскальну політику тощо. У словнику сучасної економічної теорії Макміллана зазначено, що бюджетна політика (або фіскальна) означає використання оподаткування і державних видатків для регулювання сукупного рівня економічної діяльності. Кембриджський словник бізнес англійської трактує бюджетну політику, як фіскальну, що в свою чергу трактується, як план уряду щодо стягнення податків, та найкращий їх подальший розподіл з метою впливу на економічну активність. Відповідно до англійського словника Колінз, бюджетна політика стосується суми грошей, що доступна для країни чи організації і як вона буде витратитися. Як бачимо, зарубіжні джерела прирівнюють бюджетну політику до фіскальної, суть якої полягає мобілізації коштів шляхом оподаткування та наступне їх використання з метою впливу на економічну активність. В Бюджетному кодексі України, який є основним законодавчим документом та у якому зазначаються правові засади функціонування бюджетної системи, не визначено поняття бюджетної політики. Законодавче визначення представлено в Господарському кодексі України у статті 10, у якій визначено основні напрями економічної політики, що визначаються державою. Відповідно до даної статті, бюджетна політика спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу [21, 53, 79, 80].

Погляди на роль держави у процесах розвитку країни, набули значного розвитку протягом дев'ятнадцятого – двадцятого століть. «Невидима рука ринку» Адама Сміта, яка вважається одним із найважливіших стовпів класичної економічної думки, показує, що між виробництвом і витратами існує прямий відносний зв'язок. Отже, будь-яке збільшення виробництва чи пропозиції призведе до рівного збільшення грошового доходу. Також прихильники вчення Адама Сміта дотримувалися думки про взаємозв'язок між економічним зростанням та позитивним сальдо державного бюджету й стабільності грошової маси. З іншого боку, кейнсіанська теорія вважає, що ідеї, на яких базувалися класичні економісти (класична школа), є лише теоріями, які важко застосувати. Кейнсіанці різко критикували ідеї та основи класиків щодо фіскальної політики. Дж. Кейнс пов'язував фіскальну політику держави з рівнем зайнятості та доходу. За Кейнсом, держава може використовувати державні доходи та витрати для регулювання економічної діяльності. Ідеї Дж. Кейнса дали поштовх для розвитку поняття «ефективний попит», що позначає рівновагу між споживанням і виробництвом, доходами і зайнятістю. Бюджетна політика є ефективним засобом регулювання соціально-економічного розвитку країни. Адаптивні інституційні зміни у бюджетній системі являють собою необхідну складову економічного зростання. Одним з актуальних завдань на даному етапі розбудови фінансово-економічних відносин залишається розробка основних засад інституційної архітектури бюджетної системи, яка визначається сукупністю відповідних співвідношень між складовими цієї системи, механізмами їх оптимізації з метою впливу на динаміку показників економічного зростання. Застосування положень інституційної архітектури дозволить підвищити рівень стійкості функціонування та збалансованості бюджетної системи, особливо зазначене є необхідним в умовах воєнного стану [49, 110, 113].

Фундаментальні основи політики державних доходів та видатків закладені представниками вчення класичної політекономії. Концепція ґрунтувалась на принципах невтручання держави в економіку, збереженні ринкової конкуренції. В працях зазначається, що ринок є головним регулятором економіки. Представники

німецької історичної школи А. Вагнер, М. Вебер, Г. фон Шмоллер дотримувалися протилежної гіпотези, відповідно до якої економічний розвиток є наслідком посилення державного контролю, збільшення частки державного сектору економіки та державних видатків позитивно впливає на всі процеси економічного розвитку країни. Основою сучасних макроекономічних теорій бюджету, бюджетної системи стала фундаментальна ідея Дж. Кейнса суть якої полягає в тому, що економіка не спроможна ефективно використовувати наявні в неї господарські ресурси, а тому потребує державного регулювання. Основним інструментом регулювання економічних та фінансових процесів в країні виступає бюджетна політика. Представники некейнсіанської течії (А. Хансен, Е. Домар, С. Харрі, Р. Харрод, Дж. Хікс, Ф. Перу) пішли далі свого попередника та розвинули теорію державного втручання в економіку. Суть «антициклічної теорії» розробленої вченими полягає в тому, що шляхом змін у державних доходах та витратах можна забезпечити рівновагу в економічному розвитку. Трактують бюджетну політику як важіль економічного розвитку надають такі вчені як С. В. Мочерний, М. В. Федосов, С. І. Юрій. В економічній енциклопедії за редакцією С. В. Мочерного під бюджетною політикою розуміють: «інструмент регулювання економіки для підтримання певного рівня валового національного продукту, зайнятості та соціального забезпечення». М. В. Федосов та С. І. Юрій трактують бюджетну політику як діяльність держави з використання бюджетних відносин для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. О. Д. Василик інтерпретує бюджетну політику як сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку. Вищенаведені визначення є узагальненими та можуть стосуватися будь-якого виду економічної політики [16, 32, 55, 109, 112].

Відповідно до визначення даного В. Дем'янишиним сутність бюджетної політики полягає в діяльності органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин та засобів бюджетної тактики для їх досягнення і застосування. Відповідно до визначення, яке дає І. Я. Чугунов,

бюджетна політика передбачає визначення цілей та завдань у галузі фінансів, розробку механізму мобілізації коштів до бюджету, вибір напрямів використання грошових засобів, управління фінансами у бюджетній сфері, регулювання економічних і соціальних процесів за допомогою фінансово-бюджетних інструментів. Л. В. Лисяк трактує бюджетну політику як головний важіль визначення основних напрямів впливу державних та регіональних (місцевих) органів влади на досягнення збалансованого розвитку суспільства, відображає суспільно-економічні відносини між людьми у процесі розподілу і перерозподілу ВВП, вироблення, розподілу, споживання суспільних благ і послуг та регулювання соціально-економічних процесів з метою задоволення потреб і розв'язання різноманітних проблем суспільства на основі сталого розвитку. Ю. Пасічник при визначенні бюджетної політики використовує своєрідний підхід. Він вважає, що оскільки бюджетна політика формується людьми, а функціонує в реальних економічних процесах, є підстави стверджувати, що вона має об'єктивний та суб'єктивний зріз. Об'єктивний зріз – це реальні економічні процеси, які виникають у результаті суспільного виробництва і включають як основу фінансові потоки. Суб'єктивний зріз – це відносини, які функціонують у надбудові, пов'язані з людською діяльністю і проявляються у юридичних актах, прийнятті та виконанні бюджету, перерозподільних бюджетних механізмах [9, 10, 23, 26, 60].

У науковій літературі також часто зустрічаються визначення сутності бюджетної політики, аналогічні визначенням що даються податково-бюджетній, фінансово-бюджетній та фіскальній політикам. Бюджетна політика виявляє намір держави щодо того, як вона буде керувати своїми ресурсами шляхом визначення прийнятних та неприйнятних фінансових напрямів, встановлення параметрів в межах яких повинна розроблятися політика та забезпечення стандартів на підставі яких відбувається реалізація бюджетної політики. Вагомим є подальше зміцнення ролі бюджетної складової в забезпеченні економічного зростання. Вагомими завданнями є забезпечення обґрунтованості бюджетної архітектури, зокрема щодо видаткової частини бюджету; розвиток інституційних засад розробки бюджетної політики та її реалізації, підвищення дієвості системи бюджетного

регулювання, що надасть можливість для взаємоузгодження бюджетної політики з основними завданнями соціально-економічного розвитку країни; підвищення рівня дієвості системи бюджетного регулювання; розвиток системи бюджетних відносин; принципів формування дохідної та планування видаткової частини бюджету, розвитку системи міжбюджетного регулювання, фінансування дефіциту бюджету, управління державним боргом з врахуванням економічних перетворень. Основними складовими бюджетної політики є дієве формування доходів бюджету, видатків бюджету, державного боргу, міжбюджетних відносин. Бюджетна політика є невід'ємною складовою економічної політики держави. Шляхом виконання поставлених цілей бюджетної політики досягаються також цілі вищого рівня, які переслідує економічна політика. Тому, економічний та соціальний розвиток, забезпечення суспільних благ повинні бути в основною ціллю бюджетної політики. Як суспільно-економічна категорія, бюджетна політика має певну структуру, що охоплює суб'єкт, об'єкт і взаємозв'язки між ними, відповідний набір методів та інструментів регулювання згідно з визначеними у суспільстві цілями та завданнями. До структурних елементів бюджетної політики також належать: розроблення науково обґрунтованої концепції розвитку бюджету, яка формується на основі вивчення потреб сучасного стану суспільного розвитку, тенденцій соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави; визначення основних напрямів формування та використання бюджетних ресурсів на перспективу і поточний період; здійснення заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей. Як інструмент державного регулювання та соціально економічного розвитку, бюджетна політика покликана забезпечувати виконання функцій, покладених суспільством на державу. Сутність формування та реалізації бюджетної політики забезпечення збереження національної економіки в умовах воєнного стану та стимулювання економічного розвитку полягає у сукупності інституційних засад та адаптивних бюджетних механізмів підвищення ефективності бюджетного планування та виконання бюджетних програм відповідно до пріоритетних напрямів розвитку економіки, змін соціально-економічного стану країни.

Функціональне призначення бюджетної політики виявляється у її функціях: регуляторній, розподільчій, стабілізуючій. З допомогою регуляторної функції здійснюється вплив на структуру виробництва. Таким чином, з допомогою бюджетної політики держава може стимулювати розвиток тих чи інших галузей виробництва. Пріоритетні напрями діяльності України зазначаються у законодавчих актах. Так, Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» визначено стратегічними пріоритетними напрямами на 2011-2021 роки є освоєння нових технологій транспортування енергії, освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки, освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу тощо. Саме із визначених напрямів діяльності повинен здійснюватися вибір напрямів бюджетної політики. Для цього повинні створюватися механізми сприяння інноваційному розвитку та економічному зростанню, структурної перебудови економіки [35, 46, 47, 61, 74].

Сутність розподільчої функції бюджетної політики полягає у здійсненні перерозподілу створеного валового внутрішнього продукту. Дана функція реалізується через вплив держави на міжгалузевий та міжрегіональний перерозподіл ресурсів всередині країни відповідно до поставлених пріоритетів. В умовах ринкової недостатності для більш ефективного розміщення ресурсів у світовій практиці застосовується високий ступінь перерозподілу коштів, у той час як в розвинених країнах ситуація протилежна – практикується зменшення рівня оподаткування підприємств. Стабілізуюча або, як її ще називають – стимулююча функція, виявляється через активізацію економічних процесів. Завдяки даній функції створюються максимально сприятливі умови для ефективної підприємницької діяльності. Бюджетна політика впливає на створення відповідних умов для розвитку людського капіталу, розробки та впровадження наукоємних технологій, розвитку нанотехнологій. При цьому бюджетна політика повинна спрямовуватися на ефективні бюджетні програми, які в перспективі зможуть

забезпечити економічний розвиток. Варто зазначити, що в різних наукових джерелах зазначаються різні функції бюджетної політики, але до основних відносяться вищенаведені. Сутність бюджету проявляється у функціях: розподільча, перерозподільча, відтворююча, регулююча, стимулююча, планова, прогнозна, контролююча, соціальна. У процесі реалізації розподільчої функції бюджету відбувається первинний розподіл валового національного продукту або національного доходу у вигляді створення державних фондів. Перерозподільча функція бюджету пов'язана, насамперед, з міжгалузевим та територіальним розподілом коштів з метою забезпечення найбільш ефективного і раціонального використання доходів і накопичень. Перерозподіл відбувається між галузями економіки, адміністративно-територіальними одиницями країни, соціальними верствами населення. Відтворююча функція бюджету забезпечує регулювання процесу виробництва: необхідним є формування грошових фондів на відповідних стадіях та етапах виробництва, розподілу, обміну і споживання. При цьому роль бюджету у сучасних умовах полягає в тому, що вони виступають вагомим інструментом впливу на процес суспільного відтворення, економічного зростання, перетворень структури економіки, розвитку основних галузей економіки, прискорення науково-технічного прогресу. Так, розширюючи обсяг державних інвестицій, держава стимулює підвищення попиту на трудові ресурси, зростання виробництва, зайнятості населення. За рахунок державного бюджету та місцевих бюджетів підтримується попит, відбувається фінансування соціальних програм. Регулююча функція бюджету тісно пов'язана з іншими функціями. Через державні витрати, державний кредит, державні закупівлі держава впливає на процес відтворення. У сучасних умовах держава виступає найбільшим замовником і споживачем продукції низки галузей, що дозволяє перетворити державний попит на вагомий інструмент регулювання економіки з метою досягнення стратегічних цілей розвитку країни. Стимулююча функція бюджету спрямована на зацікавлення економічних суб'єктів в інвестиційно-інноваційній діяльності, підвищення ефективності діяльності, економічному зростанні. Планова функція бюджету реалізується через розроблення бюджетних планів, створення необхідних умов

забезпечення збалансованості бюджетної системи країни, макроекономічної стабільності, передбачуваності бюджетної політики, виконання функцій, покладених на органи державного управління та місцевого самоврядування. Прогнозна функція бюджету реалізується шляхом передбачення відповідних показників майбутнього стану фінансово-економічної системи. Контрольна функція бюджету полягає в тому, що через формування і використання фондів грошових коштів держави відбувається відображення економічних процесів. Державний фінансовий контроль забезпечується шляхом виконання державними органами управління, які здійснюють контрольні функції у межах законодавчо встановлених повноважень, з метою упередження, виявлення, недопущення у подальшому фінансових правопорушень щодо фінансово-економічної діяльності на підконтрольних об'єктах, та дотримання законності, фінансової дисципліни та ефективності формування і витрачання бюджетних коштів та інших активів у процесі володіння, розпорядження, використання державного майна, відшкодування збитків та встановлення міри відповідальності у разі порушення фінансового, у тому числі бюджетного законодавства. Зміст соціальної функції бюджету полягає у формуванні соціальної безпеки людини та забезпечення цілісності та стабільності розвитку суспільства. Реалізація соціальної функції держави полягає у формуванні і державних фінансових ресурсів з метою забезпечення базових параметрів життєдіяльності особи і суспільства. Всю сукупність принципів реалізації бюджетної політики можна поділити на дві групи: загальні та специфічні. Загальні принципи реалізації бюджетної політики охоплюють усі функції і характеризують особливості діяльності суб'єктів бюджетної політики: принцип прозорості, ефективності, наукової обґрунтованості. Під принципом наукової обґрунтованості розуміємо необхідність об'єктивно обумовленого вибору інструментів бюджетної політики з доведеним механізмом їх впливу на соціально-економічний розвиток. Принцип прозорості (інакше принцип гласності) визначає необхідність висвітлення мети, механізму та результатів застосування кожного інструменту бюджетної політики. Принцип ефективності реалізується як необхідність досягнення позитивного загального ефекту від

застосування інструментів бюджетної політики. Специфічні принципи реалізації бюджетної політики формують єдиний комплекс специфікацій функціонування бюджетної політики в залежності від умов її реалізації. Хоча всі специфічні принципи реалізації бюджетної політики пов'язані одне з одним та з усіма функціями одночасно, проте існують більш тісні субординаційні та координаційні зв'язки між ними. Так, регуляторна функція субординує принципу цілепокладання та лімітування. Принцип цілепокладання означає необхідність постановки цілей та завдань бюджетної політики. Саме спрямованість регулювання соціально-економічного розвитку визначає комплекс цілей і завдань бюджетної політики. Комплементарний до принципу цілепокладання принцип лімітування реалізується як обмеження наповнення комплексу цілей і завдань. Чим більш жорсткими є умови реалізації бюджетної політики, тим більш конкретно має бути мета бюджетної політики, більш стислим перелік завдань з її досягнення, більш визначеними стратегічні орієнтири. Розподільча функція реалізується з дотриманням координованих між собою принципів системності та секторальності. Принцип системності означає, що бюджетна політика визначає функціонування всіх ланок бюджетної системи, охоплює всі взаємодії бюджетного механізму. Бюджет є одним з основних інструментів державного регулювання соціально-економічних процесів. Розробка основних напрямів формування та використання бюджетних коштів здійснюється виходячи з необхідності виконання завдань, які стоять перед суспільством на певному етапі його розвитку. З метою підвищення якісного рівня функціонування системи бюджетного регулювання доцільним є використання архітектоники як особливої науки, що досліджує загальні принципи побудови цілісних систем, у тому числі інституційних. Одними з основних засад цієї науки є рівновага, усереднювання, структуризація, золотий перетин, які діють у цілісних природних, технічних, біологічних системах. Інституційна архітекtonіка економічної системи має відповідні складові, у тому числі галузеву, зовнішньоекономічну, бюджетну, грошово-кредитну. Інституційна архітектоніка бюджетної системи визначає як найбільш оптимальні бюджетні співвідношення, зокрема, питома вага дохідної та видаткової частин бюджету, дефіциту бюджету,

обсягу державного боргу у валовому внутрішньому продукті, рівень бюджетної централізації, коефіцієнти міжбюджетного регулювання, так і основні положення бюджетного процесу, що містяться в ряді нормативно-законодавчих актів, у тому числі Конституції України, Бюджетному кодексі України, Основних напрямках бюджетної політики на відповідний рік, Законах України про Державний бюджет України на відповідний рік [17, 38, 45, 61, 63].

Структурно-функціональна диференціація бюджетної архітекtonіки являє собою конкретизацію ідей фінансової теорії щодо співвідношення її складових та реалізуються через відповідні інституційні форми і процеси. До основних підходів інституціоналізації бюджетної архітекtonіки належать: бюджетна архітекtonіка, яка розглядається як наука, що визначає найбільш оптимальні бюджетні співвідношення; як сукупність загальносистемних імперативів та домінант, реалізація яких здійснює вагомий вплив на соціально-економічний розвиток суспільства; як інституційний процес, здійснюваний за допомогою управлінських рішень, результатом якого є забезпечення збалансованості бюджету та суспільного добробуту. Розвиток інституту бюджетної політики, що включає цілеспрямоване формування норм, правил, інститутів, властивих умовам трансформаційного процесу сприятиме вирішенню проблем, що існують у сфері державних фінансів. Архітекtonіка бюджетної політики має створювати інституційні умови функціонування фінансової моделі в суспільстві, заснованої на правилах, нормах, організаційних структурах, які в сукупності повинні цілеспрямовано формувати механізм впливу на економічне зростання, сприяти підвищенню добробуту суспільства. Підвищення ефективності механізму функціонування інституту бюджетної політики вимагає врахування трансакційних витрат і створення основ для їх зниження в умовах трансформаційного періоду; необхідно виділяти витрати бюджетного процесу, обумовлені постійними змінами, що вносяться в процесі реалізації бюджетної політики. Бюджетна політика спрямовується на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів через бюджетну систему, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження інтересів держави та регіонів у сфері міжбюджетних

відносин, регулювання державної заборгованості та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу. При формуванні бюджетної політики мають дотримуватися такі умови: урахування об'єктивних економічних законів та закономірностей розвитку суспільства; урахування поточного стану соціально-економічного розвитку та наявних стійких тенденцій розвитку країни; урахування поточного етапу розвитку суспільства; урахування факторів зовнішнього впливу (стан міжнародної фінансово-економічної ситуації з огляду на глобалізаційні процеси); запровадження позитивного досвіду інших країн; комплексний підхід при формуванні заходів бюджетної політики у нерозривному зв'язку із кредитною, валютною, податковою, тарифною, фінансовою політикою тощо [20, 45, 52, 63].

Пріоритетними напрямками розвитку бюджетної політики мають стати вдосконалення інституційного середовища фінансового регулювання, підвищення дієвості фінансово-бюджетного планування і прогнозування, посилення взаємозв'язку фінансового регулювання із циклічністю економічного розвитку, забезпечення макроекономічної збалансованості, удосконалення методологічних засад програмно-цільового методу планування бюджету. Однією з основних цілей бюджетної політики є забезпечення стійкого довготривалого економічного зростання, створення сприятливого інвестиційного середовища, достатньо високого рівня соціально-економічного розвитку суспільства з урахуванням збалансованості державних фінансів, що реалізується через інститути бюджетного регулювання. Зміст бюджетної політики полягає у визначенні курсу, завдань і напрямів діяльності держави у сфері формування й використання коштів бюджетного фонду. Важливим є визначення пріоритетів бюджетної політики на середньострокову перспективу. Бюджетна політика спрямована на оптимізацію формування бюджетних доходів, підвищення ефективності використання бюджетних коштів, управління дефіцитом бюджету та державним боргом. Окрім цього, важливим є забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу та підвищення ефективності державних інвестицій. Важливим є визначення пріоритетів бюджетної політики, у тому числі на

середньострокову перспективу, виходячи з основних засад соціально-економічного розвитку країни, удосконалення державного регулювання у сфері формування доходів бюджету, планування та використання видатків бюджету, міжбюджетних відносин, що підвищить рівень ефективності функціонування економічної і бюджетної системи в цілому. Економічна сутність бюджетної політики як інструменту регулювання економічного розвитку полягає у використанні бюджетної архітекtonіки, яка визначається оптимальними співвідношеннями між елементами бюджетної системи для впливу на динаміку економічного зростання. Бюджетні відносини забезпечують функціонування фінансової системи та гарантують забезпечення фінансовими ресурсами потреб громадян. До таких потреб можна віднести соціальну підтримку малозахищених верств населення, охорона здоров'я, захист навколишнього середовища, забезпечення правопорядку, оборона тощо. Таким чином, будується бюджетна політика спрямована на пошук відповідної моделі перерозподілу фінансових ресурсів з метою забезпечення економічного розвитку та покращення добробуту населення. Удосконалення міжбюджетних відносин сприяє посиленню впливу бюджетної системи на соціально-економічний розвиток країни. Постійне вдосконалення позитивно впливає на соціально-економічний розвиток територіальних одиниць шляхом усунення різниці в розвитку регіонів. Міжбюджетні відносини є одним з інструментів, що шляхом поєднання методів та інструментів здійснюють вплив на регіони з метою стабілізації та стимулювання їх розвитку [61, 64, 72, 75].

Ефективно складений бюджет служить фінансовою дорожньою картою для економічного розвитку. Такий бюджет надає чіткий огляд очікуваних доходів і видатків; розподіл ресурсів відбувається на основі пріоритетних сфер; має чітку підзвітність щодо витрачених фінансових ресурсів та надає оцінку ефективності планування. Також необхідно враховувати наслідки прийнятих рішень для суспільства. Для забезпечення ефективності бюджетної політики необхідно дотримуватися наукового підходу, що враховує реальний стан економіки та бюджетної системи країни. Бюджетна політика є найбільш ефективною в умовах, де є сприятливе середовище, що підтримує реалізацію. Програмний бюджет

полегшує виконання, оскільки цілі та результати встановлюються на рівні програми під відповідальність одного керівника програми. Програмна класифікація бюджету повинна точно відповідати організаційній структурі міністерства, де за одну програму є один відповідальний і немає дублювання. Використання стандартизованих шаблонів гарантує, що всі міністерства дотримуються однакових принципів надання інформації. Запровадження нових методів планування та виконання бюджетів передбачає нові обов'язки для усіх залучених осіб і, отже, вимагає нових навичок та відповідної компетенції. Для розвитку аналітичних та інших навичок запроваджують регулярні тренінги, семінари тощо. Не можна забувати також про розвиток інформаційних технологій. Станом на сьогодні розвиток середовища інформаційних технологій відбувається досить швидкими темпами і з'являються нові та розвиваються поточні методи для збору та роботи з інформацією. Системи інформаційних технологій об'єднують всю фінансову інформацію та інформацію про продуктивність і дають можливість для безперервного відстеження. Швидке формування та надання звітів відіграє важливу роль в аналізі проведеної діяльності та визначенні елементів, що потребують коригування. Часто вважають, що добробут громадян пов'язаний із числовими результатами певних соціально-економічних показників – наприклад очікувана тривалість життя, дитяча смертність, рівень грамотності, зростання доходів на душу населення, інфляція та інші, на які уряди намагаються вплинути з допомогою державних видатків. Віто Танзі стверджує, що в останні десятиліття існував незначний зв'язок між часткою державних видатків у ВВП та змін у соціально-економічних показниках. Країни у яких державні видатки значно зростали не показали в середньому значних результатів для цих показників у порівнянні із країнами у яких зростання видатків було не таким значним. З іншого боку, шляхом зменшення доходів громадян шляхом сплати податків відбувалось обмеження економічної свободи. У своєму дослідженні він порівнював індекс людського розвитку та частку видатків у ВВП країни. Індекс людського розвитку це інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як

основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Порівняння показало, що серед країн із найвищим індексом є країни як із високою часткою видатків так із низькою [75, 87, 116, 117].

При формуванні бюджетної політики важливо виходити з необхідності забезпечення фінансової та соціальної стабільності, передбачуваність бюджетної політики є однією з основних складових макроекономічної стабільності. Державний бюджет має виступати як інструмент проведення структурних перетворень, підтримки позитивних процесів у сферах економічної діяльності. Важливим є розуміння сутності бюджетної політики та зміст її механізму формування з метою комплексного вирішення завдань, що постають перед державою у бюджетній сфері. Вагомим завданням є розробка механізму раціонального вибору найбільш пріоритетних напрямів фінансування та ефективних підходів щодо розподілу бюджетних коштів. Бюджетна політика повинна узгоджуватися з податковою, грошово-кредитною політикою. При здійсненні бюджетної політики необхідно враховувати наявність і вплив на кінцевий її результат низки чинників, оскільки розробка та проведення бюджетної політики є динамічним процесом, на який впливає стан зовнішнього і внутрішнього економічного середовища. Основна мета бюджетної політики полягає у забезпеченні стійкого довготривалого економічного зростання шляхом структурно-інноваційних перетворень економіки, створення сприятливого інвестиційного середовища. Важливим є забезпечення ефективного використання бюджетних коштів в усіх ланках бюджетної системи. Для досягнення цієї мети необхідно створити умови, що сприятимуть розвитку конкурентоспроможного реального сектору економіки, сформуванню ефективної та результативної фінансово-бюджетної системи. Бюджетна політика сприяє перерозподілу ресурсів, зважаючи на соціальні та економічні переваги конкретних регіонів. Шляхом надання пільг заохочуються інвестиції. Бюджетна політика є ефективною для забезпечення економічної стабільності [8, 12, 13, 84, 89].

1.2. Бюджетна політика як складова економічного розвитку країни

Бюджетна політика держави як важлива складова економічної політики країни є системною сукупністю цілей, включаючи пріоритетні (з точки зору національних інтересів), наукових підходів і конкретних заходів щодо цілеспрямованої діяльності держави в цілому з регулювання бюджетного процесу, управління бюджетами всіх рівнів, ефективного використання бюджетної системи для вирішення економічних і соціальних завдань країни. Бюджетна політика як інструмент державного регулювання економіки забезпечує виконання частини функцій, покладених суспільством на державу: забезпечення соціального захисту населення, підтримка соціальної сфери (медицина, освіта, культура, фінансова підтримка малозабезпечених верств населення тощо); розвиток пріоритетних галузей економіки (фінансування науково дослідних робіт, перерозподіл фінансових ресурсів між галузями тощо); забезпечення безпеки, державної оборони (утримання військових формувань, військово-промислового комплексу); підтримка апарату державного управління для належного виконання ними своїх функцій (офісу Президента, депутатів, податкової служби, поліції тощо); підтримка міжнародних відносин (внески до міжнародних організацій, дипломатичні місії тощо). Метою бюджетної політики є забезпечення стійкого довготривалого економічного зростання, забезпечення високого рівня та якості життя населення шляхом затвердження соціальних стандартів, структурно-інноваційної переорієнтації економіки та створення сприятливих умов для зростання інвестицій. В умовах трансформаційної економіки роль бюджетної політики економічного розвитку зростає, оскільки така політика стає головним стимулом соціально-економічних процесів. Державне регулювання в сучасних умовах являє собою макроекономічний регулятор відтворювальних процесів, спрямований на реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Перспективне прогнозування видатків бюджету є важливим інструментом державного регулювання економічних і соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням

визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни на середньо- та довгострокову перспективу [12, 49, 83, 97].

Завданнями бюджетної політики на сучасному етапі є: сприяння процесу збалансованості макроекономічної стабілізації та структурній перебудові економіки, подолання інфляційних процесів; здійснення податкової політики в напрямі стимулювання підприємницької діяльності вітчизняних виробників товарів та послуг; здійснення структурних реформ за критерієм економічного зростання і підвищення рівня економіки в країні. Окрім вищенаведених завдань можна зазначити наступні завдання: бюджетна політика повинна бути направлена на зростання обсягу фонду заробітної плати, сприяти ціновій та валютно-курсовій стабільності. Досягненню стратегічних завдань бюджетної політики сприятиме розвиток інструментарію оцінки та моніторингу бюджетних програм, що надасть можливість забезпечити взаємозв'язок між досягнутими результатами та використаним обсягом бюджетних коштів, забезпечити досягнення запланованих результативних показників. Для виконання таких завдань на кожному етапі розвитку бюджетна політика повинна забезпечувати формування достатнього рівня доходів для всіх елементів бюджетної системи. Реалізація цього завдання відбувається шляхом коригування переліку та ставок податків та зборів, впровадженням чи скасуванням пільг з оподаткування. Також формування необхідного рівня доходів відбувається шляхом безоплатного та безповоротного передання коштів з одного бюджету в інший – трансфертами. Необхідною є раціоналізація структури та обсягів видатків бюджету. Інструментом реалізації даного завдання є розмежування поточних та капітальних видатків, визначення обсягів державних інвестицій та державного кредиту, досягнення оптимальних розмірів державних гарантій за кредитами. Оптимізація кредиторської та дебіторської заборгованості бюджетів шляхом скорочення бартерних операцій, використання вексельних розрахунків, поліпшення роботи виконавчих органів із збору доходів і виконання видатків, списання та реструктуризації заборгованості. Важливим є досягнення збалансованості бюджетів усіх рівнів. Інструментами за допомогою яких реалізуються такі задачі є державні позики, створення резервів,

одержання кредитів, розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів, бюджетне прогнозування, планування державних видатків, проведення взаємозаліків між різними структурними елементами бюджетної системи [1, 31, 61, 82].

При обґрунтуванні пріоритетних завдань бюджетної політики та шляхів їх реалізації важливим є врахування глобалізаційних процесів, здійснення оцінки їх впливу на стійкість і стабільність складових системи державних фінансів, у тому числі доцільним є врахування світових тенденцій інституційних трансформацій у бюджетному середовищі. Поряд з цим, у сучасних умовах актуалізується необхідність застосування дієвих інструментів бюджетного механізму, що надасть можливість належним чином реагувати на зміни соціально-демографічних тенденцій розвитку суспільства, циклічність та динамічність економічних перетворень, зберігаючи відповідні показники стійкості та стабільності бюджетної системи. Основні напрями бюджетної політики зазначаються у бюджетній резолюції, що є нормативним документом та містить інформацію, якою керуються при розробці державного бюджету. Середньострокове бюджетне планування це інструмент, що дозволяє розширити горизонт формування бюджетної політики за межі річного бюджетного планування. Таке планування є важливим напрямом удосконалення бюджетної політики. Переваги використання середньострокового бюджетного планування: надання прозорості середньострокових бюджетних цілей держави, забезпечуючи інформацією про поточні тенденції в державних фінансах; забезпечення стабільності у проведенні бюджетної політики; середньострокове бюджетне планування є інструментом, який покращує якість та стабільність процесу прийняття рішень, сприяння здійснення структурних реформ [47, 67, 97].

В Україні вперше трирічну бюджетну декларацію було схвалено у 2021 році на 2022-2024 рр. Така бюджетна декларація повинна стати інструментом поєднання стратегічних пріоритетів держави та можливостей державного бюджету. В бюджетній декларації визначено основні бюджетні показники та цілі державної політики на перспективу, загальні показники доходів та видатків державного бюджету, розмір мінімальної заробітної плати, прожитковий мінімум. Серед

пріоритетів бюджетної політики було визначено: стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, посилення обороноздатності і безпеки держави, розвиток агропромислового комплексу, формування чистого та безпечного довкілля, розвиток адміністративних послуг та їх цифровізацію інформатизацію суспільства, сприяння розвитку інформаційних технологій бізнесу, підвищення рівня цифрової грамотності українців; посилення енергонезалежності; створення ефективної та досконалої системи здійснення соціальної підтримки та пенсійного забезпечення населення; розвиток системи соціального захисту ветеранів війни; забезпечення якісної, сучасної і доступної середньої освіти, розбудову безпечної та інклюзивної системи освіти, створення сучасної системи професійної (професійно-технічної) освіти та забезпечення якості вищої освіти; забезпечення доступу до основних медичних послуг; підвищення рівня прозорості в управлінні державними фінансами. Бюджетна декларація на 2022-2024 є першим офіційно затвердженим документом середньострокового планування. Відповідно до даної декларації основні зусилля уряду спрямовувалися на підтримку макроекономічної стабільності, стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню та поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19. У наступні періоди бюджетні декларації не готувалися у зв'язку із невизначеністю ситуації під час війни. 28 червня 2024 року Постановою Кабінету Міністрів України було схвалено Бюджетну декларацію на 2025-2027 рр. Бюджетну політику буде спрямовано на зменшення рівня дефіциту державного бюджету в 2025-2027 роках. Для підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів, посилення прозорості і відкритості бюджетного процесу Кабінет Міністрів України продовжить практику проведення оглядів витрат державного бюджету. Їх регулярне проведення та інтеграція до бюджетного процесу сприятимуть оновленню механізму реалізації державної політики, підвищенню ефективності та якості публічних послуг, а також винайденню можливостей для перерозподілу фінансових ресурсів відповідно до пріоритетів державної політики [51, 52, 91].

В той же час середньострокове бюджетне планування стане важливим елементом післявоєнного відновлення економіки. Цей підхід дозволить планувати видатки та доходи бюджету на три роки, що дозволить врахування довгострокових потреб економіки та суспільства. Досягнення головної мети бюджетної політики передбачає збільшення реальних доходів громадян, поліпшення якості товарів і послуг, що надаються населенню, створення належних умов для здобуття освіти, охорони здоров'я, підвищення культури, захисту конституційних прав, охорони навколишнього природного середовища та ін. Для розв'язання таких завдань потрібно забезпечити поступальний розвиток підприємницької діяльності, прискорення економічного зростання, досягнення повної зайнятості, стримування інфляції, активізацію інвестиційної діяльності тощо. Бюджетна політика не спроможна розв'язати всі перелічені проблеми. Тому основними напрямками бюджетної політики держави на сучасному етапі є: створення соціально-орієнтованої ринкової економіки; стабілізація економічного середовища як передумови розвитку бізнесу; досягнення довготривалого економічного зростання; підвищення життєвого рівня населення. Бюджетна політика розвитку суспільства повинна враховувати переорієнтацію економіки з огляду на євроінтеграційні процеси, що включає в себе підвищені вимоги до системи фінансово регулювання. Застосування програмно-цільового методу надає більшої самостійності органам державної влади та місцевого самоврядування. З іншого боку застосування середньострокового методу передбачає також і збільшення відповідальності за виконання бюджетних програм, їх результативність. Впровадження програмно-цільового методу мало як наслідок виникнення переліку бюджетних правопорушень. До основних правопорушень відносилося порушення термінів подання бюджетних запитів, бюджетних кошторисів, звітності, порушення термінів та порядку розгляду та затвердження кошторисів, визначення недостовірних обсягів бюджетних коштів при плануванні бюджетних показників [47, 49, 53, 92, 97].

Бюджетне регулювання – це надання коштів із загальнодержавних джерел, що закріплені за бюджетом вищих рівнів, бюджетам нижчих рівнів з метою

збалансування їх на рівні, необхідному для здійснення відповідних повноважень, виконання планів економічного й соціального розвитку на певній території. Основою забезпечення макроекономічної стабільності є формування збалансованого бюджету, який з одного боку відповідає можливостям дохідної частини бюджету щодо мобілізації необхідних надходжень, а з іншого боку, забезпечує виконання поставлених перед нею задач, шляхом використання мобілізованих ресурсів. Доходи бюджету є одним з найважливіших методів державного регулювання соціально-економічних процесів шляхом взаємодії із суб'єктами господарювання. Як доходи так і видатки бюджету є частиною бюджетних відносин, що пов'язані із забезпеченням виконання органами державної влади та місцевого самоврядування покладених на них функцій та завдань. Бюджетне регулювання у сфері видатків суттєво впливає на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць та держави в цілому. Вирішення завдань бюджетної політики залежить від вибору та реалізації методів бюджетного регулювання, тому перш за все при формуванні бюджетної політики необхідно чітко визначити її пріоритети, які повинні бути досягнені при її реалізації. Важливим є формування інституційних, фінансових передумов, якісних перетворень в основних сферах суспільного середовища, також мають бути створені умови для економічного розвитку на основі утвердження принципів та механізмів структурно-інноваційної моделі соціальноорієнтованої економіки, упорядкування відносин власності, що сприятиме підвищенню темпів економічного зростання, поліпшенню добробуту населення. Інститут бюджетного регулювання має визначати форми і засоби формування та реалізації завдань бюджетної політики, які визначають умови взаємовідносин учасників бюджетного процесу та розвитку бюджетної системи. На сучасному етапі до основних пріоритетів бюджетної політики розвинутих країн належать запровадження та підвищення якості середньострокового бюджетного планування; створення та удосконалення системи планування і моніторингу соціально-економічної результативності бюджетних видатків за допомогою відповідних якісних і кількісних індикаторів, орієнтованих на певний результат. Бюджетна політика є

однією з основних складових державного регулювання економіки країни, визначення бюджетної пріоритетності достатньо суттєво впливає на структурні перетворення у галузях економіки, соціальній сфері, рівень людського капіталу, конкурентоспроможність національної економіки. Розвиток суспільства зумовлює необхідність відповідних інституційних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу та підвищення ефективності бюджетної політики у системі державного регулювання економіки. Від якості та своєчасності прийняття рішень щодо управління державними фінансами залежить збалансованість бюджетної системи та результативність бюджетного регулювання. Сучасні економічні процеси зумовлюють необхідність використання ефективних інструментів бюджетної політики щодо доходів і видатків бюджету, дефіциту бюджету та державного боргу, міжбюджетних відносин. Водночас ефективне прийняття рішень щодо формування бюджетної політики потребує прогнозової оцінки параметрів бюджету, яка ґрунтується на прогнозних макроекономічних показниках соціально-економічного розвитку країни, інструментах та важелях податкової політики. Багато проблем, які доводиться вирішувати країнам з розвиненою економікою у зв'язку з фінансовими та кризовими процесами, що впливають на бюджетну стабільність, подібні до проблем, які існують у країнах, що розвиваються. Зокрема, важливими завданнями фінансово-бюджетної політики держав-членів Європейського Союзу є необхідність вжиття заходів для прискорення економічного зростання, стимулювання інновацій, створення робочого середовища, більш сприятливого для розвитку малого та середнього бізнесу. Ефективна бюджетна політика є важливим інструментом забезпечення макроекономічної стабільності та прискорення економічного зростання. Основою обґрунтованої бюджетної політики є бюджетне прогнозування, яке визначає перспективи формування і, відповідно, використання фінансових ресурсів бюджетів різних рівнів. Від ступеня врахування при формуванні бюджетної політики циклічних економічних процесів залежить досягнення стратегічних цілей економічного розвитку країни. При від'ємному розриві ВВП доцільно проводити стимулюючу бюджетну політику, тоді як в умовах економічної трансформації

темпи зростання видаткової частини бюджету не повинні перевищувати темпи зростання економічного зростання. При позитивному розриві ВВП доцільно проводити стримуючу бюджетну політику, при цьому коефіцієнт еластичності непрямих податків повинен дорівнювати одиниці, прямих податків більше одиниці. Суттєвим завданням на сьогодні є підтримання безпечного рівня державного боргу та дефіциту бюджету, підвищення якості управління державним боргом, визначення стратегічних орієнтирів структури боргового портфеля. Важливість подальших досліджень цих питань зумовлена доцільністю підвищення ефективності бюджетної політики на основі комплексного та раціонального підходу [11, 12, 13, 46, 100].

З метою підвищення обґрунтованості прийнятих управлінських рішень важливим є здійснення комплексної оцінки наслідків передбачуваних і проведених заходів бюджетної політики. Підвищенню передбачуваності податкового навантаження, стабільності формування доходів бюджету сприятиме визначення бюджетних параметрів на середньострокову перспективу. Метою бюджетної політики є забезпечення відповідного рівня соціально-економічного розвитку суспільства з урахуванням збалансованості державних фінансів, що реалізується через інститути бюджетного регулювання, державного фінансового контролю. Державне регулювання в сучасних умовах являє собою макроекономічний регулятор відтворювальних процесів, спрямований на реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Перспективне прогнозування видатків бюджету є важливим інструментом державного регулювання економічних і соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни на середньо- та довгострокову перспективу. Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі державного регулювання економіки. Враховуючи рівень доходів бюджету в сучасних умовах вагомими є завдання скорочення бюджетного дефіциту та підвищення рівня результативності використання бюджетних коштів. Зазначене передбачає

підвищення частки державних витрат в інноваційному секторі економіки; удосконалення системи державних закупівель; удосконалення програмно-цільового методу шляхом оптимізації кількості бюджетних програм, визначення їх оптимальної структури та змісту; удосконалення процесу управління бюджетними програмами; підвищення рівня відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за порушення вимог бюджетного законодавства. Бюджетна політика визначає можливості кількісного та якісного впливу системи бюджетного регулювання на економічне середовище. Кількісний ефект характеризується обсягом і пропорціями мобілізованих і перерозподілених бюджетних коштів. Можливості розширення виробництва формуються залежно від обсягу та об'єкта вилучення коштів у розпорядження держави, обсягу та структури бюджетних видатків. Якісний вплив пов'язаний з конкретними можливостями впливу на вид і структуру доходів і витрат бюджету в економічних інтересах суб'єктів господарювання та домогосподарств. Цей вплив сприяє трансформації доходів і видатків бюджету в стимули для економічного розвитку, диверсифікації та якісного оновлення інфраструктури життєзабезпечення. Цілеспрямоване бюджетне регулювання дозволяє прискорити чи уповільнити соціально-економічні процеси, забезпечити досягнення визначених стратегічних цілей і завдань. У системі фінансового регулювання необхідно виділити два аспекти формування бюджетної політики: по-перше, держава використовує бюджетну політику як інструмент управління економікою для впливу на процес суспільного виробництва; по-друге, складові бюджетної політики є об'єктом управління. Оцінка впливу бюджетної політики на економічне зростання є важливою складовою в процесі обґрунтування стратегічних завдань розвитку країни. Недостатній рівень ефективності бюджетного управління не дає змоги забезпечити дієвість бюджетної політики як складової соціально-економічного розвитку країни. Сучасні економічні процеси зумовлюють необхідність використання ефективних інструментів бюджетної політики щодо доходів і видатків бюджету, дефіциту бюджету та державного боргу, міжбюджетних відносин. Водночас ефективне прийняття рішень щодо формування бюджетної політики потребує прогнозної оцінки параметрів бюджету,

яка ґрунтується на прогностичних макроекономічних показниках соціально-економічного розвитку країни, інструментах та важелях податкової політики. Багато проблем, які доводиться вирішувати країнам з розвинутою економікою у зв'язку з фінансовими та кризовими процесами, що впливають на бюджетну стабільність, подібні до проблем, які існують у країнах, що розвиваються. Зокрема, важливими завданнями фінансово-бюджетної політики держав-членів ЄС є необхідність вжиття заходів для прискорення економічного зростання, стимулювання інновацій, створення робочого середовища, більш сприятливого для розвитку малого та середнього бізнесу. Важливим є посилення інвестиційно-інноваційної складової бюджету, що передбачає вдосконалення інституційного середовища для інноваційного розвитку бюджетів різних рівнів; підвищення рівня розвитку соціальної інфраструктури суспільства та комунікаційних інструментів для активізації зусиль державного управління щодо створення інноваційних технологій, залучення додаткових ресурсів для наукових досліджень на основі державно-приватного партнерства; удосконалення інституційного забезпечення науково-технологічного та інноваційного розвитку територій; координація державної та регіональної інноваційної політики, яка передбачає вдосконалення існуючих та формування нових інструментів і важелів підтримки інноваційного розвитку територій; інтеграція в міжнародне інноваційне середовище, що передбачає використання механізмів, спрямованих на активізацію та підвищення ефективності інноваційної діяльності мікро-, мезо- та макрорівнів; мотивація інноваційної діяльності для всіх учасників бюджетного процесу з використанням фінансово-економічних механізмів. Ефективна бюджетна політика є важливим інструментом забезпечення макроекономічної стабільності та прискорення економічного зростання. Основою обґрунтованої бюджетної політики є бюджетне прогнозування, яке визначає перспективи формування і, відповідно, використання фінансових ресурсів бюджетів різних рівнів. Від ступеня врахування при формуванні бюджетної політики циклічних економічних процесів залежить досягнення стратегічних цілей економічного розвитку країни. При від'ємному розриві ВВП доцільно проводити стимулюючу бюджетну політику, тоді як в

умовах економічної трансформації темпи зростання видаткової частини бюджету не повинні перевищувати темпи зростання економічного зростання. При позитивному розриві ВВП доцільно проводити стримуючу бюджетну політику, при цьому коефіцієнт еластичності непрямих податків повинен дорівнювати одиниці, прямих податків - більше одиниці. Суттєвим завданням на сьогодні є підтримання безпечного рівня державного боргу та дефіциту бюджету, підвищення якості управління державним боргом, визначення стратегічних орієнтирів структури боргового портфеля. Стратегія підвищення сталості соціально-економічного розвитку повинна якомога більше використовувати переваги економіко-географічного та геополітичного положення; параметри конкурентоспроможності, інноваційності; професійно-кваліфікаційний потенціал персоналу вітчизняного господарства; виробничий потенціал галузей (промислової, аграрної, соціально-культурної), у тому числі шляхом формування та активізації підприємницьких та логістичних систем. Серед існуючих економічних диспропорцій, які надалі впливатимуть на перспективи повоєнного періоду відновлення України, визначатимуть ключові орієнтири збалансованості та підвищення стійкості її соціально-економічного розвитку слід зазначити: диспропорції в просторовій організації економіки, що пов'язані з особливостями функціонування промислових регіонів, моноспеціалізації населених пунктів (зокрема, тих які зайняті видобутком корисних копалин, інтенсивному сільському господарству, рекреації); диспропорції в накопиченні та використанні фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання (податки, збори тощо), що визначають обсяг місцевих бюджетів, територіальний потенціал відтворення та покращення якості середовища проживання, рівень задоволення суспільно необхідних потреб населення, гарантоване законом; диспропорції попиту та пропозиції та регіональних ринках праці, що стимулюють внутрішню міграцію [11, 13, 46, 47, 101, 102].

Бюджетне планування виступає як макроекономічний регулятор відтворювальних процесів, спрямований на реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку; має важливе значення для економічного та соціального розвитку країни, відображає процеси державного значення, що

вирішують національні завдання щодо забезпечення економічного зростання, розвитку продуктивних сил, піднесення рівня добробуту населення, фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Бюджет, як інструмент економічного регулювання, має бути збалансованим у середньо- і довгостроковій перспективі. Бюджетна стратегія на середньострокову перспективу повинна бути спрямована на забезпечення соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць і країни в цілому при врахуванні критеріїв ефективності та результативності бюджетних видатків. Доцільним є запровадження дієвого механізму управління бюджетним процесом як складової системи управління державними фінансами, встановлення взаємозв'язку між стратегічними цілями розвитку країни та можливостями бюджету у середньостроковій перспективі, забезпечення прозорості та послідовності бюджетної політики, яка реалізується через систему бюджетних механізмів і забезпечує бюджетну рівновагу та ефективний вплив на соціально-економічні процеси. Основна мета системи бюджетного регулювання, яка ґрунтується на сукупності фінансово-економічних відносин у сфері формування доходної частини бюджету, здійснення бюджетних видатків, дефіциту бюджету, державного боргу та міжбюджетних відносин полягає у реалізації збалансованої економічної політики країни. Бюджетна політика повинна бути направлена на стабілізацію економічної ситуації та створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Бюджетний механізм є вагомим інструментом суспільного розвитку країни, забезпечення створення умов для сталого економічного зростання, модернізації економіки і соціальної сфери, підвищення рівня і якості життя населення. Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі регулювання соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є впровадження стратегічного планування у діяльність головних розпорядників бюджетних коштів та складання ними належних планів діяльності на поточний і наступні три бюджетні періоди, орієнтовані на результат, з метою посилення відповідальності розпорядників бюджетних коштів за досягнення встановлених цілей,

упорядкування і підвищення результативності та ефективності державних видатків [11, 49, 50, 79, 82].

Основними причинами розбалансування бюджету є кризові трансформації економіки та розрив сталих економічних зв'язків; зростання питомої ваги державних видатків у валовому внутрішньому продукті; недосконалість бюджетного прогнозування; неефективність формування та реалізації бюджетної та податкової політики; використання бюджетного дефіциту з метою стимулювання економічного зростання, стабілізації макроекономічної ситуації у період економічних трансформацій та посткризового відновлення економіки. Бюджетна стратегія і довгостроковий прогноз видатків бюджету повинні формуватися в рамках прогнозу і стратегії соціально-економічного розвитку країни та взаємоузгоджуватись із розробленими на її виконання галузевими стратегічними планами і стратегічними планами головних розпорядників бюджетних коштів. Зазначений системний підхід до формування державних стратегічних планових і прогнозних документів дозволяє здійснити обґрунтовану пріоритезацію напрямів соціально-економічної політики держави і сформувати ієрархічно побудовану узгоджену систему стратегічних пріоритетних цілей і завдань розвитку країни у різних галузях суспільних відносин із чіткими механізмами їх реалізації, у тому числі в рамках бюджетної політики і стратегічних можливостей бюджетного фінансування. В умовах широкомасштабної війни проблеми управління державними фінансами постають особливо гостро у зв'язку з виявленням нових реальних і потенційних загроз для бюджетної системи України. Бюджетна забезпеченість залежить від наявності фінансових ресурсів для забезпечення пріоритетного фінансування оборонно-промислового комплексу, а також спроможність регіонів і підприємств отримувати та розподіляти фінансові ресурси для захисту країни. Таким чином, військові витрати мають широкі наслідки для безпеки та довгострокові наслідки для розвитку. З початком повномасштабної війни та введенням воєнного стану змінилася бюджетна політика, майже всі показники фінансової безпеки вийшли далеко за допустимі межі, основні макроекономічні показники знизилися, спроможність держави наповнювати

державу бюджет суттєво зменшився. Водночас виникла необхідність різко збільшити фінансування на національну безпеку та оборону – понад 50% видатків держбюджету у 2023 році. Масштабна війна докорінно змінила фінансову систему, спричинила критичне погіршення бюджетної безпеки України, скоротила базу оподаткування для наповнення бюджетів усіх рівнів та посилила залежність від зовнішнього фінансування зростаючих військових витрат. Тому пошук джерел фінансування та визначення їх використання є основою забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та обороноздатності у воєнний час та розвитку виробництва та сталого розвитку країни у мирний час. Дослідження бюджетної безпеки, яка пов'язана з уразливістю до політичних та економічних ризиків, слід продовжувати в напрямку не лише перегляду специфіки її забезпечення в умовах війни та післявоєнного відновлення, а й існуючі показники фінансової безпеки, які вийшли далеко за межі фінансової політики та стосуються всіх сфер національної безпеки. Державні цінні папери та їх новий вид (військові облигації) є засобом, який є у розпорядженні влади для забезпечення боргової безпеки України в умовах широкомасштабної війни. Повноцінний і ліквідний внутрішній ринок державних цінних паперів зменшить вартість державних запозичень і зменшить ризик дефолту, оскільки війна змінила позитивну тенденцію до зменшення частки державного боргу у ВВП і змусила відійти від стратегії зміцнення боргової безпеки, а зростання державного боргу під час воєнного стану є вимушеним явищем. Забезпечення фінансової безпеки держави у воєнний час потребує ґрунтовного визначення законодавчої бази для стабільного функціонування бюджетної системи, хоча прогнозувати подальший стан бюджетної безпеки за таких умов досить складно. Подальші кроки щодо зміцнення бюджетної безпеки України мають ґрунтуватися на європейських принципах державного управління – прозорості, підзвітності, ефективності, постійного моніторингу та контролю [86, 93, 96, 99, 104].

1.3. Досвід зарубіжних країн у формуванні та реалізації бюджетної політики економічного розвитку

Бюджетна політика є одним з основних інструментів регулювання економіки, впливу держави на економічний розвиток. Заходи бюджетного регулювання розвитку економіки у зарубіжних країнах, в значній мірі, спрямовані на забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності та створення фундаментальних основ для стійкого економічного зростання. Одним з найбільш дієвих напрямів даного регулювання, в сучасних умовах, є фіскальне регулювання у сфері дохідної та видаткової частини бюджету, дефіциту та державного боргу. поглиблення інтегрованості національних економік у світову, посилення глобалізаційних процесів, динамічність економічних перетворень зумовлюють необхідність вдосконалення моделі соціально-економічного розвитку країни. На сучасному етапі посилюється вплив фінансового регулювання держави на процеси економічного відтворення. Використання зарубіжного досвіду проведення бюджетної політики в зарубіжних країнах є важливим для України. На прикладі розвинених країн можна передбачити недоліки проведення реформування бюджетної системи, податкової політики, заходів із зменшення боргового навантаження. Дослідження зарубіжного досвіду є вагомим інструментом бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Значення бюджетної політики країни та способу її реалізації у формуванні та розподілі валового внутрішнього продукту відображається через виконання державою покладених на неї суспільних функцій. Базовим показником, який відображає використання державою даних чинників формування сукупного національного продукту, виступає розмір валового внутрішнього продукту на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності. Бюджетна політика держави повинна використовувати регуляторні механізми з урахуванням зарубіжного досвіду. Достатньо високий рівень соціального забезпечення населення можливий з врахуванням реалізації стратегії економічного зростання. Розвинені країни мають високі стандарти соціального забезпечення, що виходить із відповідного рівня

видатків на таке забезпечення. При спрямуванні державної політики на реалізацію стратегії прискореного економічного зростання, структура видатків оптимізується на забезпечення суспільного розвитку. Окрім цього, використовується система показників ефективності та результативності для звітності органів державної влади перед громадянами. На законодавчому рівні встановлена необхідність у звітування перед населенням країни. Окрім цього присутній громадський контроль, який має значний вплив та включає в себе професійні об'єднання, громадські асоціації та ради. Ігнорування громадської думки має вплив на зменшення довіри до відповідних органів державної чи місцевої влади. Звіти щодо ефективності та результативності виконання базових цілей бюджетної політики відкриті для громадян та представляються в засобах масової інформації або ж публічно обговорюються [48, 61, 67, 102].

Формування державного та місцевих бюджетів у кожній країні – це складний та тривалий процес. Кожна держава пройшла значний шлях становлення бюджетних відносин, характерною особливістю яких є довгострокове планування, відмінність початку бюджетного року, різна тривалість бюджетного періоду. В умовах інтеграції України у світове співтовариство важливого значення набуває вивчення досвіду інших держав щодо бюджетного процесу та особливостей бюджетної політики, його подальше використання із врахуванням історичних особливостей, традицій. Кожна держава світу має свої особливості функціонування державного регулювання бюджетної системи. Значення бюджетної політики країни та способу її реалізації у формування та розподілі ВВП відображається через виконання державою покладених на неї функцій. Державне регулювання економіки розвинутих країн стало необхідним та виправданим зважаючи на певну недосконалість ринкових відносин. Держава відіграє в економіці багатопланову роль: стабілізація циклів економічної активності, закупівля товарів та послуг, регулювання процесу монополізації на ринку, реагування на зовнішній економічний вплив, створення необхідних умов для соціально справедливого розподілу доходу і забезпечення життєво необхідними благами населення тощо. Держава впливає на виробництво, нагромадження, споживання та інші елементи

процесу відтворення. Зокрема, збільшуючи обсяг капіталовкладень, держава сприяє підвищенню попиту, зростанню обсягів промислового виробництва, збільшенню інвестицій в економіку; фінансування інфраструктури зумовлює скорочення витрат виробництва підприємств, зростання їх прибутків. На даний час інституційне середовище формування та реалізації бюджетної стратегії країн з розвинутою та трансформаційною економікою представлене різними фінансовими інститутами: правила фінансово-бюджетної стійкості – регулювання сукупного державного боргу на безпечному рівні по відношенню до валового внутрішнього продукту з урахуванням рейтингу ризику країни і рівня боргу в іноземній валюті, розробка довгострокового цільового показника рівня державного боргу; правила балансу структурного бюджету – підтримка балансу структурного бюджету, його формування з врахуванням циклічності економічних процесів; інститут державно-приватного партнерства – залучення приватних компаній для вирішення стратегічних завдань суспільного розвитку; інститут вирішення фінансових спорів; інститут бюджетування, орієнтованого на результат що сприяє забезпеченню прозорості фінансових потоків. Ці фінансові інститути визначають особливості формування сучасної бюджетної політики та є важливими інструментами забезпечення бюджетної стійкості та збалансованості в умовах поглиблення процесів фінансової глобалізації [12, 25, 102, 108].

На сьогодні в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою здійснюється диверсифікація фінансово-бюджетних інструментів, зокрема використання бюджетних видатків для стійкості соціально-економічного розвитку країн, стимулювання конкуренції на державному та міжнародному рівнях. Бюджетні видатки під впливом глобалізаційних процесів, відповідаючи потребам створеної в країнах Європейського Союзу моделі «держави добробуту», спрямовуються на підтримку програм соціального забезпечення громадян, зокрема фінансування галузі освіти, охорони здоров'я, системи пенсійного страхування. У межах завдань бюджетної політики особлива увага зосереджується на дотриманні фінансової дисципліни, удосконаленні методів управлінні фінансово-бюджетних ризиків, підвищенні рівня якісного управління доходами та видатками бюджету.

Розвинені країни відрізняються від інших тим, що значна частка видатків бюджету через механізм розподілу ВВП спрямовується на соціальні потреби, оскільки соціальні функції держави є проявом гарантії гідних умов життя для кожного громадянина країни. Основним завданням управління видатками бюджету у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою на сьогодні є забезпечення збалансованості та стійкості бюджетної системи, що передбачає коригування показників дефіциту бюджету та державного боргу в межах встановлених нормативних показників з одночасним стимулюванням інноваційно-інвестиційних процесів розвитку країни. Інституційне середовище формування та реалізації бюджетної політики кожної країни складається з різних фінансових інститутів: правила фінансово-бюджетної стійкості – регулювання сукупного державного боргу на безпечному рівні по відношенню до валового внутрішнього продукту з урахуванням рейтингу ризику країни і рівня боргу в іноземній валюті, розробка довгострокового цільового показника рівня державного боргу; правила балансу структурного бюджету – підтримка балансу структурного бюджету, його формування з врахуванням циклічності економічних процесів; інститут державно-приватного партнерства – залучення приватних компаній для вирішення стратегічних завдань суспільного розвитку; інститут вирішення фінансових спорів; інститут бюджетування, орієнтованого на результат що сприяє забезпеченню прозорості фінансових потоків. Дані фінансові інститути визначають особливості формування сучасної бюджетної політики та є важливими інструментами забезпечення бюджетної стійкості та збалансованості в умовах поглиблення процесів фінансової глобалізації. Багаторічні плани є невід'ємним елементом сучасного бюджетування, оскільки вводять необхідність урахування середньострокової перспективи. У європейському контексті вони виконують додаткову функцію. Подання багаторічних бюджетних програм є основним елементом процесу нагляду, запровадженого Маастрихтською угодою та Пактом стабільності та зростання. У рамках цієї структури від держав-членів ЄС вимагається представити програми стабільності, які потім аналізуються та оцінюються Європейською комісією для виявлення бюджетних дисбалансів, які

можуть становити ризики для фіскальної стійкості. Багаторічні плани в державних фінансах зазвичай мають середньострокову перспективу (від трьох до п'яти років) і повинні узгоджуватися з державними цілями, що стосуються всієї економіки або її галузей. середньостроковий або довгостроковий (стратегічні програми). Кількарічні плани можуть скасовуватись, тобто другий рік багаторічного плану може бути першим новим періодом, або останній рік попереднього плану є першим роком наступного. Перевага такого планування полягає в тому, що відбувається постійне оновлення відповідно до поточної ситуації у країні [9, 11, 12, 107, 112].

Бюджетне планування на більш ніж один рік мають великий ступінь узагальнення, у порівнянні із планами на однорічній основі. Перевагами середньострокового планування є стабільність та безперервність бюджетної політики. Використання середньострокового планування сприяє більшій довірі та передбачуваності фіскальної політики; уряд шляхом зменшення акцентування на короткострокових цілях, більш адекватно вирішує виклики у середньостроковому періоді. Відхилення від поставлених цілей на середньостроковий період є не помилками в прогнозі, а можуть бути навмисними кроками, як наслідок коригування планів відповідно до змін в економічній ситуації. Важливим етапом розвитку бюджетної системи у країнах Європи стало підписання Маастрихського договору у лютому 1992 р., відповідно до якого було створено Європейський Союз. Окрім цього цим договором було передбачене внесення змін у механізми бюджетного регулювання країн-учасників, що вплинуло на підвищення рівня збалансованості бюджетної системи та значного скорочення дефіциту державного бюджету. Маастрихтським договором передбачено, що в державах-членах, які погодилися перейти до єдиної валюти рівень дефіциту державного бюджету не повинен перевищувати 3%, а загальний державний борг – 60% валового внутрішнього продукту [11, 12, 120].

Станом на 2017 рік державний дефіцит і борг країн Європейського Союзу зменшився у порівняно з 2016 роком. Співвідношення державного дефіциту до ВВП впало з 1,4% у 2016 році до 0,9% у 2017 році. А співвідношення державного боргу до ВВП знизилося з 89,1% на кінець 2016 року до 86,8% на кінець 2017 року.

У 2017 Мальта (+3,3%), Кіпр (+1,9%), Данія (1,8%), Болгарія (+1,6%), Чехія (+1,5%), Болгарія (+1,6%), Люксембург (+1,4%), Нідерланди (+1,4%), Німеччина (+1,3%) зареєстрували профіцит державного бюджету більше 1%. Найнижчий державний дефіцит у відсотках від ВВП зафіксовано у Франції (-3,4%), Іспанії (-3,1%), Португалія (-3,0%). До 2023 року дефіцит бюджету у країнах ЄС мав тенденцію до зростання із негативним піком у 6,7% у 2020 році, який пов'язаний із поширенням COVID-19 та обмеженнями пов'язаними із уникненням поширення захворювання. У 2017 році найнижче співвідношення державного боргу до ВВП було зафіксовано в Естонії (9,1%), Люксембурзі (21,8%), Болгарії (25,1%), Чехії (34,2%), Румунії (35,3%) і Данії (35,9%). У 17 країнах-членах ЄС коефіцієнт державного боргу 60% ВВП, при цьому найвищий зареєстрований у Греції (179,5%), Італії (134,2%), Португалії (126,1%), Бельгії (102,0%) та Іспанії (101,8%) [114, 115, 116, 121].

У країнах Європейського Союзу середньострокове планування бюджетних показників є основною особливістю регулювання бюджетної сфери. Але коливання економічної кон'юнктури викликають труднощі щодо здійснення ефективної бюджетної політики. Сучасна бюджетна система Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) почала формуватися у 20-роках ХХІ століття. Бюджетний устрій ФРН складається з трьох рівнів – федеративний, земельний, общинний (комунальний). Німеччина як держава пройшла різні стадії політичного та економічного устрою. Відновлюючи своє економічне зростання з нуля (спричинене світовими війнами), їй вдалося вирости у потужну державу з вираженою соціальною орієнтацією. Розробка основних показників для бюджету та фінансового плану у Німеччині розпочинається у жовтні та триває до березня року попереднього до року на який складається бюджет. Протягом даного періоду складається середньостроковий прогноз загально-економічного розвитку, здійснюється середньострокова оцінка податкових надходжень, розглядається річний звіт уряду про економічний стан держави, складається річний прогноз фінансового стану. З березня по липень надходять бюджетні запити розпорядників, складається середньостроковий прогноз загально-економічного розвитку,

здійснюється узгодження запитів з Міністерством фінансів і наприкінці ухвалюється рішення уряду щодо бюджету та фінансового плану. В наступному періоді, що закінчується у грудні публікацією бюджету у Віснику Федерації, відбувається обговорення, консультації щодо бюджету та його розгляд спочатку у Бундестазі (нижня палата парламенту ФРН), Бундесраті (верхня палата парламенту ФРН). Основні правові засади бюджетного процесу Німеччини містяться у Конституції, Законі про основи бюджетного права федерації та федеральних земель, Положенні про федеральний бюджет, у Щорічному Законі про бюджет. До принципів бюджетного процесу в Німеччині відносяться наступні: універсальність – кожна державна установа зобов'язана мати бюджет у якому всебічно наведені всі видатки та доходи; специфічність – кожен розділ бюджету має бути пов'язаний із визначеною метою, що обмежує використання коштів; взаємозамінність – всі доходи використовуються для покриття всіх витрат через єдиний федеральний рахунок; формальна щорічність – бюджет повинен охоплювати однорічний або дворічний період, де кожен рік розглядається окремо; практична багаторічність – бюджет повинен супроводжуватися п'ятирічним фінансовим планом, який показує еволюцію публічних фінансів; своєчасність – щорічний бюджет повинен бути прийнятим до настання фінансового року; фінансова достатність та необхідність – кошти повинні бути передбачені у достатньому обсязі, але не більше, для покриття потреб бюджетного періоду; ефективність та економічність – кошти повинні розподілятися та використовуватися з урахуванням цих принципів, які стосуються відповідно досягнення оптимальних результатів із виділеними ресурсами та зменшення використання ресурсів для досягнення результатів; бюджетний баланс – правило боргового гальма переглядає та покращує колишні бюджетні принципи щодо підтримки балансу між витратами та доходами, з цього фундаментальної обов'язкової норми можна зробити висновок про допоміжні принципи щодо точності та надійності бюджетних даних, які є ключовими інструментами фінансового управління; демократична підзвітність – парламент має повне право ухвалювати та вносити зміни до бюджету, а також отримувати звіти про його виконання [11, 30, 116, 121].

У 2011 році принцип «боргового гальма» був включений в основний закон - Конституцію Німеччини. Його суть полягає в тому, баланс між доходами та видатками повинен дотримуватися без залучення кредитів, винятком є природні катастрофи та інші надзвичайні ситуації. З 2016 року державна заборгованість може зростати не більш як на 0,35 відсотків від ВВП. А регіонам – федеральним землям – з 2020 року додаткова заборгованість більше не дозволятиметься взагалі. Для країни у якої станом на 2011 рік заборгованість складала 83,96% від ВВП дане питання потребує негайного вирішення. Зокрема, у 2011 році Німеччина повинна була сплатити 32 мільярдів євро. Ключова перевага боргових гальм впливає з інституційних правил, за допомогою яких дискреційна фіскально-бюджетна політика перетворюється на політику, що регулює владу. Більше того, належне врахування економічної ситуації показує позитивні результати. Економічна ситуація залишає очевидні відмітки у доходній частині державних бюджетів. Щоб запобігти збільшенню заборгованості за межами економічного циклу, надлишкові кошти повинні накопичуватися під час економічного підйому, але це практично складно через політико-економічні чинники та фіскальні асиметрії. Правила бюджету діють як інституційні «обмеження», які зв'язують витрати з доходами при консолідації бюджету економічно сумісним способом за допомогою економічного чинника. Без циклічних коригувань правила обмеження державного боргу можуть загрожувати зміцненню циклічних коливань замість їх згладжування. Особливістю бюджетної системи у Німеччині є самостійність та незалежність один від одного федерації та землі у своїх бюджетних справах. Одночасно між федерацією та землями існують взаємозалежності, які беруть свій початок з розподілу верховенства у нормативно-правовій та адміністративній сферах, фінансах та доходах. Залежно від методів формування доходів економічних суб'єктів фінансову систему Німеччини можна поділити на дві сфери: централізовані фінанси (публічні фінанси) та децентралізовані фінанси (фінанси підприємств і фінанси господарств). Як форма організації грошових відносин фінансова система поділяється на такі підсистеми: господарюючих суб'єктів, населення, держави та місцевих органів. Кожна підсистема фінансової системи

відрізняється методами, способами формування та використання фінансових ресурсів і відповідно поділяється на певні ланки. Основна стратегія бюджетної політики Німеччини має три напрями: обмеження зростання чистих запозичень, скорочення структурного дефіциту та зменшення соціальних видатків та процентних доходів задля нарощення темпів економічного зростання. Для бюджетної системи Німеччини також є характерним середньострокове бюджетне планування, яке здійснюється на три роки. Передбачається також можливість коригування та уточнення запланованих раніше показників. Середньотермінові бюджетні плани в Німеччині складаються на 5 років. Перехід на середньострокове бюджетне планування Німеччина здійснила у 1967 році. Фінансовий рік у Німеччині починається з 1 січня і триває до 31 грудня. Бюджет формується на наступний рік у межах п'ятирічного бюджетного плану. Першим роком є поточний бюджет, наступний рік – період, на який формується бюджет, і, відповідно, майбутні три роки – перспективний (стратегічний) бюджет. Планування здійснюється як на федеративному рівні, так і на рівні земель. Середньотермінове планування в країні динамічне, оскільки бюджетно- фінансовий план формується кожного року новий і, відповідно, термін планування переходить на рік уперед. Відповідно до цього країна забезпечує гнучкість фінансового плану, тобто можливість його адаптації до економічних та соціальних змін [11, 27, 30, 78, 88].

Характерною особливістю для Німеччини є те, що наукові організації та інститути надають свої експертні звіти бюджетного процесу. Особлива увага приділяється деталізованим аргументованим висновкам Експертної ради, в яких наведено результати оцінювання загальноекономічного розвитку і які оприлюднюються в пресі в листопаді кожного року. Експертна рада включає п'ять найдосвідченіших учених-економістів. Дані фінансового планування всіх рівнів повинні бути об'єднані в зведений бюджет державного сектору. Це означає що бюджети та фінансові плани органів державної влади мають бути порівняльними та обов'язковими, зокрема використовувати стандартизовану систему бюджетної класифікації. Як член Європейського валютного союзу, Федеративна Республіка Німеччина повинна відповідати певним критеріям щодо дефіциту загального

державного бюджету (не більше 3% валового внутрішнього продукту) та загальної суми заборгованості державного сектору (не більше 60% валового внутрішнього продукту). Протягом 2012-2019 років у Німеччині фіксувався профіцит бюджету на рівні 0,6-1,0% ВВП. Проведений аналіз структури та стану фінансово-бюджетної системи Німеччини дозволяє відокремити її позитивні та негативні риси, а саме: адаптивність федерального бюджету до посткризових проявів; можливість скорочення державних витрат за рахунок наявних низьких ставок обслуговування боргу та низького безробіття без необхідності збільшення податків; наявність прогресивної шкали оподаткування прибуткового податку дає можливість його скорочення навіть за високої інфляції, адже це не призведе до зростання податкових ставок і податкового навантаження; переорієнтування державних видатків на напрям з більшим фіскальним мультиплікатором, що проявляється в позитивному зростанні видатків на розвиток інфраструктури та інновації; потреба у структурному збалансуванні федерального бюджету з урахуванням демографічного сценарію, зокрема старіння населення [27, 61, 78, 116].

Варто звернути увагу, що алгоритм зменшення заборгованості - «бюджетне гальмо» - використовується не лише в Німеччині. Так, із 2017 року, відповідно до Австрійського Пакту стабільності центральний уряд, уряд земель та муніципалітети повинні прагнути до досягнення структурно збалансованого бюджету. Це повинно бути базовим принципом функціонування. Пактом встановлені наступні принципи: правило структурно збалансованого бюджету («боргове гальмо») – бюджетний дефіцит не повинен бути меншим за 0,45% ВВП; правило про дозволене щорічне зростання видатків (видаткове гальмо); норма щодо скорочення державного боргу, як визначено в термінах Європейської системи рахунків (коригування коефіцієнта заборгованості); правило щодо граничних розмірів державних гарантій; правила зміцнення бюджетної координації та середньострокового бюджетного планування всіма урядами, взаємний обмін інформацією та прозорість [23, 51, 121].

В Ірландії заходи «боргового гальмування» використовуються при перевищенні граничного значення відношення державного боргу до ВВП з 2013

року (граничне значення складає 60% до ВВП). Формування фінансової системи Великобританії розпочалося у XI столітті, коли внаслідок об'єднання різних країн було утворено феодальну державу. Починаючи з 1993 р. і до кінця XX ст. в економіці Великобританії спостерігалось стабільне (на рівні 2,5-3,5%) щорічне зростання ВВП. Рівень безробіття був у два рази нижче, ніж в Німеччині і Франції. Основу сучасної британської економіки становить приватний сектор, що виробляє 80% ВВП і забезпечує 75% зайнятості. Бюджетний процес у Великобританії вирізняється тим, що бюджетний рік у країні закінчується 5 квітня і починається відповідно 6 квітня. Таким чином, бюджет на 2018 фінансовий рік охоплює період з 1 квітня 2018 року до 31 березня 2019 року. Фінансова система Великобританії включає в себе такі складові: державний бюджет, місцеві бюджети, спеціальні позабюджетні фонди, фінанси підприємств і домогосподарств. Історично, бюджет приймався у березні, менш ніж за місяць до нового фінансового року. Бюджетний процес розпочинався із бюджетної доповіді Канцлера у Палаті громад у квітні. Акцент у бюджетній промові робився на оподаткуванні та стані економіки, а не на деталях видатків; публічне обговорення стосувалося переважно податкових пропозицій канцлера. У травні-червні відбувалося засідання Контрольного комітету, який надавав свої висновки. Липень-листопад – період у якому відбувалися розрахунки та оцінки проекту бюджету. При цьому розрахунку відбувалися на 18 місяців, тобто за межі наступного бюджетного року. У цей період визначалися обсяги видатків та доходів країни, розраховувався платіжний баланс. У листопаді публікувалася біла книга, у якій описувалися завдання та логіка дій Уряду, повний обсяг програм та видатків на наступні 4-5 років. Після дводенного обговорення бюджету в Палаті громад у березні відбувалося кінцеве оформлення проекту бюджету. Особливістю такого бюджетного процесу було те, що внесенні зміни з приводу будь-яких змін у податковій системі на наступний рік вводилися у дія майже негайно, що не давало можливості підприємствам підготуватися до таких змін. У зв'язку із цим наприкінці 2016 року Канцлером казначейства було оголошено, що урядом бюджет повинен прийматися восени. З листопаду 2017 року

прийняття бюджету було перенесено на осінь, з метою прийняття Закону про фінансування до початку фінансового року [18, 19, 24, 58].

Уряд Великобританії вважає, що перехід на змінений бюджетний період допоможе встановити більш відкритий, обґрунтований та професійний підхід. Продовжуватиметься перегляд змін до розкладу прийняття бюджету та після року експлуатації буде відбуватися співпраця із Форумом фахівців для наступного перегляду та надання оцінок внесених змін. Уряд зберігає гнучкість у внесенні змін у фіскальну політику у звіті «весняний висновок», якщо цього вимагатимуть економічні обставини, але норма полягає в тому, що канцлер вносить значні податкові або витратні зміни лише в так званий осінній бюджет. Такий бюджетний процес забезпечить, щоб податкові зміни були оголошені належним чином перед початком податкового року, в якому вони набудуть чинності, у парламенту буде більше часу на розгляд запропонованих змін, а платники податків матимуть більше часу на підготовку. У Великобританії використовується середньострокове бюджетне планування. Прогноз складається на трьохрічний термін із переглядом через кожні два роки. Основними правилами, яких дотримуються під час планування є: уряд може брати позики лише для інвестування, а не для фінансування поточних потреб; співвідношення чистого державного боргу і ВВП повинно утримуватись на визначеному законодавчому рівні. У 2022/23 фінансовому році, бюджетний дефіцит у Великобританії склав 5,1% від ВВП. Середній показник бюджетного дефіциту із 1970/71 фінансового року склав 3,7% від ВВП. Останній профіцит державного бюджету був у 2000/01 фінансовому році. Рекордний показник бюджетного дефіциту був у 2020/21 фінансовому році і склав 15% від ВВП, причиною цього було надання урядом підтримки державним службам, домогосподарствам та підприємствам від час пандемії COVID-19, яка коштувала близько 229 мільярдів фунтів стерлінгів; окрім цього карантинні заходи спрямовані на уповільнення поширення вірусу привели економіку до серйозної рецесії, менша економічна активність означала менші податкові надходження та більші державні видатки на такі сфери, як допомога по безробіттю. Із 1990-х років уряди Великобританії приймали фіскальні цілі, щоб керувати фіскальною

політикою. У 2022 році було створено Статут бюджетної відповідальності у який включалися і фінансові цілі, які регулярно змінювалися. Окрім цього Статутом встановлювалося: підхід щодо здійснення фінансової політики; періодичність бюджетних звітів; роль управління з бюджетної відповідальності щодо забезпечення економічних та фінансових прогнозів для звіту про бюджет; особливості управління державним боргом. Традиційно фінансові цілі зосередженні на бюджетному дефіциті та державному боргу [5, 117, 118, 119].

Фінансові правила у країні мали тенденцію до змін. Так протягом 1997-2010 років керувалися двома правилами: «золоте правило», що передбачало запозичення лише для оплати інвестицій та правило сталого інвестування, дотримання якого вимагалося від урядом шляхом утримання державного боргу на «стабільному та розумному» рівні (менше 40% від ВВП). Але після настання фінансової кризи 2007-2009 років дію цих правил було призупинено. У 2010 році уряд мав перспективну змінну ціль для поточного бюджету, скоригованого з урахуванням циклічних змін, збалансованого на п'ятирічний прогнозний період. Пізніше прогнозний період був скорочений до трьох років. Зосередження на циклічно скоригованому бюджеті враховувало злети та падіння економіки, в той час зосередження на поточному бюджеті означало, що правило дозволяло запозичення для інвестиційних цілей. У 2015 році уряд поставив за мету досягнення профіциту до 2019-20 фінансового року [9, 12, 58, 117].

Програмно-цільовий метод бюджетного планування набув найбільшого розвитку у Франції. У 1998 році уряд Франції дійшов висновку, що немає необхідності створювати жорсткі фінансові правила, окрім Маастрихтського договору, а оптимістичні припущення щодо економічного зростання до кінця десятиліття дозволили оцінити, що дефіцит державного бюджету становитиме 1,2% від ВВП у 2002 році. Скорочення дефіциту мало дозволити спрацювати автоматичним стабілізаторам в умовах економічного спаду та уникнути необхідності підвищення податків. Наприкінці 1998 р. було наголошено на необхідності довгострокового планування в контексті державних видатків і підкреслено загрозу використання державних видатків як короткострокового

інструменту регулювання, що часто підриває ефективність державного управління. Також наголошувалося, що державні доходи, вищі за передбачувані, повинні бути наполовину спрямовані на скорочення дефіциту, а наполовину на зниження податків, головним чином для домогосподарств. Дефіцит державних фінансів у 1999 році виявився нижчим, ніж очікувалося, через більші надходження від прямих податків, тому Європейська Комісія закликала до швидшого скорочення дефіциту в наступні роки. Це сталося через побоювання, що, хоча запланована середньострокова ціль відповідає вимогам Пакту про стабільність і зростання, вона не передбачала резерву безпеки для врахування впливу слабшого, ніж очікувалося, зростання, фінансових наслідків нових політик або непередбачених подій. Лише суворий контроль державних видатків, включаючи, щорічні коригувальні заходи, мав би вирішальне значення для забезпечення реалізації цілей програмного бюджету. У підсумку було рекомендовано суворе виконання програми, отже, максимально можлива відповідність дій поставленим цілям. Французький уряд, однак, приділяв більше уваги зниженню державних зборів. Ще з 1975 року Франція завжди мала дефіцит бюджету. Фінансову кризу у 2008 році Франція зустріла із дефіцитом у 3,2% ВВП, який зріс до 7,2% ВВП у 2009 році. Із 2012 року дефіцит бюджету повільно зменшувався і у 2017 році досяг рівня 2,6% ВВП. Державний борг у Франції зріс від 21,2% ВВП у 1978 році до 96,8% ВВП у 2017 році. Бюджетна система Франції має сильну правову основу і базується на чотирьох фундаментальних принципах: принцип єдності означає, що кожного фінансового року всі доходи та видатки повинні міститися в одному документі – бюджеті; принцип відповідності означає, що кожне асигнування виділяється для специфічної мети, яка визначається у бюджетній номенклатурі; принцип щорічності вимагає, щоб всі бюджетні операції здійснюються протягом одного фінансового року; принцип універсальності означає, що всі видатки повинні покриватися доходами. Середньострокове бюджетне планування у Франції почало свій розвиток лише із 2007 року, коли за ініціативи Міністерства Фінансів, було прийнято рішення підготувати так званого «державного трирічного бюджету», що

являє собою детальний бюджет на бюджетній рік та прогнозні видатки на наступні два роки [12, 51, 58, 88, 117].

У країнах з розвинутою та трансформаційною економікою бюджетне регулювання відіграє основну роль у стимулюванні економічного розвитку. Важливими умовами для забезпечення економічного розвитку є технологічний уклад економіки, інституційне середовище, ступінь інтегрованості вітчизняної економіки у світову. Здійснення бюджетного регулювання, реалізація структурних перетворень фінансової системи, збалансування бюджету сприяють розвитку економічної системи. Організація економічного співробітництва та розвитку, що об'єднує 37 країн світу визначає наступні десять принципів бюджетного управління: керуванням бюджетом повинно відбуватися у чітких та передбачуваних межах фіскальної політики; бюджети повинні бути узгодженні із середньостроковими та стратегічними пріоритетами уряду; структура бюджетування капітальних витрат повинна бути розроблена у відповідності до потреб національного розвитку; бюджетні документи та дані повинні бути відкритими, прозорими та доступними; бюджетні рішення повинні забезпечуватися всеохоплюючим та реалістичним обговоренням; необхідне надання вичерпного, точного та надійного звіту про державні фінанси; необхідне активне планування, керування та контроль виконання бюджету; необхідно переконатися, що оцінка є невід'ємною частиною бюджетного процесу; довгострокова стабільність та інші фіскальні ризики повинні бути визначені та оцінені; сприяння цілісності та якості бюджетних прогнозів, фіскальних планів і виконання бюджету шляхом суворої перевірки якості, включаючи незалежний аудит. Завдання бюджетної політики передбачають дотримання фіскальної дисципліни, удосконалення управління бюджетними ризиками з урахуванням глобальних фінансових ризиків, підвищення якісного рівня бюджетної політики щодо формування дохідної та видаткової частин бюджету, зокрема зміни їх структури. Основними завданнями бюджетної політики в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою на даний час є недопущення понаднормативних

розмірів дефіциту та боргу з одночасним стимулюванням інноваційних процесів [11, 58, 61, 112].

В сучасній економіці добробуту переважає думка, що основними засадами і метою держави є створення суспільного добробуту, а державне втручання в економічні процеси зумовлене дотриманням балансу інтересів різних соціальних груп населення та потреб окремих індивідів, забезпечення соціальної стабільності та економічного зростання, запобігання кризовим явищам та захист національних інтересів при реалізації зовнішньої і внутрішньої політики держави. Країни, які мають у своєму арсеналі потужний економічний, фінансовий потенціал, володіють більшим інструментарієм економічного впливу на соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні. Структура бюджетних видатків країни є індикатором тих завдань і пріоритетів, які виконує держава на певному етапі соціально-економічного розвитку. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що для забезпечення прискореного економічного розвитку необхідно передусім визначити пріоритети, які важливі для суспільства і в короткостроковій перспективі матимуть найбільший соціально-економічний ефект. В сучасних умовах становлення і розвитку економіки необхідно концентрувати бюджетні видатки на фінансуванні національної оборони та безпеки країни, підвищенні рівня наукоємності виробництва та збільшенні інновацій у вітчизняній економіці. Необхідно оптимізувати структуру видатків за рахунок скорочення неперспективних напрямів, натомість збільшувати капітальні видатки у ті програми, проекти, які сприяють соціально-економічному розвитку країни, переходу на новий етап суспільного удосконалення. Застосування досвіду зарубіжних країн у проведенні бюджетної політики із врахуванням особливостей економіки України надає можливість для стабілізації системи державних фінансів та забезпечення економічного зростання [12, 13, 51, 121].

Висновки до розділу 1

Бюджетна політика є вагомим інструментом регулювання економічних процесів, забезпечення макроекономічної стабільності та подальшого стимулювання процесів економічного розвитку. Особливого значення вона набуває в умовах трансформації економіки, розвитку фінансового та наукового потенціалу країни. Важливим є забезпечення динамічного балансу доходів та видатків бюджету, ефективного управління державним боргом, роль бюджетної політики зростає в умовах воєнного періоду. З метою підвищення ефективності бюджетної політики бюджетна система повинна ґрунтуватися на принципах стабільності, економічної обґрунтованості, достовірності, соціальної справедливості, збалансованості, фінансової єдності, прозорості.

Для досягнення довгострокового економічного розвитку необхідно застосовувати сукупність ефективних економічних механізмів. Ефективна бюджетна політика розробляється з урахуванням бюджетних пріоритетів. Реалізація обґрунтованої бюджетної політики впливає на створення умов для підвищення конкурентоспроможності економіки, покращення інвестиційної привабливості країни, досягнення фінансово-економічної збалансованості, результативності економічних перетворень. Бюджет є ваговою складовою системи державного регулювання економіки. Бюджетна політика потребує дослідження її зв'язку із напрямками економічного розвитку країни. Актуальними та важливими є подальші наукові дослідження спрямовані на дослідження та визначення основних напрямів та механізмів реалізації бюджетної політики як інструменту розвитку економіки.

Основними складовими бюджетної політики є дієве формування доходів бюджету, видатків бюджету, державного боргу, міжбюджетних відносин. Важливим є застосування положень інституційної бюджетної архітекtonіки, що дозволить підвищити рівень стійкості функціонування та збалансованості бюджетної системи, особливо зазначене є необхідним в умовах воєнного стану. Бюджетна політика визначає обсяги первинного розподілу валового внутрішнього

продукту, створює умови для стимулювання розвитку національної економіки, підвищення добробуту населення.

Використання зарубіжного досвіду проведення бюджетної політики в зарубіжних країнах є важливим для будь-якої країни. Адже на прикладі інших країн можна передбачити недоліки та переваги проведення бюджетної політики. Досвід зарубіжних країн показує, що визначальним фактором дієвості бюджетної політики є рівень розвитку бюджетних інститутів. Застосування досвіду інших країн потребує глибокого аналізу, оскільки формування бюджетів кожної країни відбувалося протягом тривалого часу та кожна держава світу має свої особливості функціонування державного регулювання бюджетної системи. Систематизація та використання зарубіжного досвіду формування державного бюджету з урахуванням національної специфіки забезпечує його ефективність.

Досвід країн із трансформаційною економікою свідчить про застосування багаторічних планів, що є вагомим складовим сучасного бюджетування. Багаторічні плани в системі державних фінансів мають середньострокову перспективу. Для бюджетної політики характерні інноваційні методи, у тому числі програмно-цільовий метод планування бюджету та активна участь громад в загальній оцінці якості управління бюджетними коштами. В сучасних умовах становлення і розвитку економіки необхідно концентрувати бюджетні видатки на фінансуванні національної оборони та безпеки країни, підвищенні рівня наукоємності виробництва та збільшенні інновацій у вітчизняній економіці.

Результати дослідження розділу опубліковані в наукових працях автора [28, 29, 40-43].

Список використаних джерел до розділу 1

1. Алексєєв І. В., Ярошевич Н. Б., Чушак-Голобородько А. М. Бюджетна система: Навч. посіб. К.: «Хай – Тек Прес», 2007. 368 с.
2. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки / передм. та наук. ред. В. М. Федосова. Київ: Либідь. 2000, 654 с.
3. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин: монографія/Канєва Т.В. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 392 с.
4. Бюджетна система України та Євросоюзу: монографія / за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ: КНТЕУ, 2010. 409 с.
5. Бюджетна декларація на 2025-2027 роки. URL <https://mof.gov.ua/>.
6. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку: монографія/за ред. Л. В. Лисяк. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.
7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456 із змінами та доповненнями. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
8. Бюджетний механізм економічного зростання: монографія/Запатріна І.В. К.: Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. 528 с.
9. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія / Л.В. Лисяк. К.: ДННУ АФУ, 2012. 600 с.
10. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: Монографія / Пасічник Ю. В. Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, ЛТД”, 2005. 642 с.
11. Бюджетна стратегія держави: монографія / В.Д. Макогон. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 364 с.
12. Бюджетна стратегія суспільного розвитку : монографія / І. Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
13. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія/І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.

14. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики: монографія/Лук'яненко І.Г. К.: НаУКМА, 2014. 229 с.
15. Б'юкенен Дж.М., Масгрейв Р.А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: пер. з англ. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 175 с.
16. Василик О. Д., Павлюк О.Д. Бюджетна система України. К.: Центр навчальної літератури. 2004. 544 с.
17. Васильєва Т. Принципи реалізації бюджетної політики у кризовий період розвитку економіки. Ефективна економіка. 2017. №10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6628>
18. Гаврилова Л.В. Формування бюджету в країнах з розвинутою економікою. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 16. С. 46–51.
19. Гаруст Ю.В., Толкачов Б.О. Порівняльна характеристика фінансових систем Великобританії та України. Форум права. 2017. № 1. С. 5–9.
20. Городецька Т. Е. Архітектоніка бюджетної системи України: інституційний аспект. Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ": зб. наук. пр. Темат. вип.: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. Харків: НТУ "ХПІ". 2014. № 66 (1108). С. 53-60.
21. Господарський Кодекс України від 16.01.2003р. №436 із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
22. Дема Д.І., Фещенко Н.М., Шубенко І.А. Бюджетна система: навч посібник. За заг. ред. Д.І. Деми. Житомир: Житомирський національний агроєкологічний університет, 2014. 500 с.
23. Дем'янишин В. Теоретичні засади бюджетної політики. Світ фінансів. 2011. №1. С. 19-34.
24. Державна фінансова політика: монографія / Коровій В.В. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 372 с.
25. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія/І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ: КНТЕУ, 2018. 376 с.
26. Доходи бюджету України: монографія / Ц.Г. Огонь. К.: КНТЕУ, 2012. 580 с.

27. Дубина М. Упровадження та реалізація системи середньотермінового бюджетного планування в Україні: досвід Німеччини. Галицький економічний вісник. 2020. Т. 66. № 5. С. 78–92
28. Дуда Г.З. Інституційні засади системи бюджетного регулювання: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15-16 квітня 2020 р.). К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С.55-57.
29. Дуда Г.З. Ефективність бюджетних видатків як складова бюджетної політики. Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти і технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Біла Церква, 20 березня 2024 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2024. Ч. 1. с.14-16.
30. Дудченко В. Ю. Фінансово-бюджетна система Німеччини: сучасний стан і проблеми функціонування. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2014. Вип. 38. С. 134-143.
31. Желюк Т., Каштелян А. Макроекономічні детермінанти модернізації інструментарію бюджетної політики. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. № 2. С. 70–80.
32. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Ред. кол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. - Т.1 – Київ, Видавничий цент "Академія". 2000. 864 с.
33. Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України/за ред. І. Я. Чугунова. К. : Акад. фін. упр., 2009. 471 с.
34. Жибер Т.В. Удосконалення процесу бюджетування в Україні. Фінанси України. 2009. № 8. С.76-81.
35. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності України» від 08.09.2011 р. №3715-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>.
36. Канева Т.В. Видатки бюджету як інструмент суспільного розвитку. Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди. 2020. Вип. 44. С. 172–179.
37. Карлін М.І. Фінанси зарубіжних країн. К.: Кондор, 2008. 384 с.

38. Коровій В. В. Фінансово-бюджетний механізм у системі економічного розвитку. Ефективна економіка. 2020. № 12.
URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8469>
39. Корнієнко Н.М. Підвищення ефективності планування бюджетних видатків в Україні. Вісник Львівської державної фінансової академії. 2012. № 23. С. 28–35.
40. Кухарська Г.З. (Дуда Г.З.) Бюджетна політика як інструмент розвитку економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 7. С. 77–81.
41. Кухарська Г.З. (Дуда Г.З.) Теоретичні засади формування бюджетної політики. Фінансова система України в умовах економічних перетворень: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 квітня 2018 р.) / І.Я. Чугунов, М.В. Тарасюк, Т.В. Канєва та ін.; відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 109-111.
42. Кухарська Г.З. (Дуда Г.З.) Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м.Київ, 10-11 квітня 2019 р.) / відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С.76-79.
43. Кухарська Г.З. (Дуда Г.З.) Формування бюджетної політики економічного розвитку. Економіка маркетинг та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Полтава, 23 квітня 2018р.) у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2018. Ч.2. С.42-43.
44. Лисяк Л.В. Теоретичні засади оцінки ефективності бюджетної політики. Світ фінансів. 2017. № 3 (12). С. 50–57.
45. Макогон В.Д. Бюджетна архітектура як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. Проблеми економіки. 2012. № 4. С. 73-77.
46. Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах посилення євроінтеграційних процесів. Бізнес Інформ. 2017. № 11. С. 323–327.
47. Макогон В.Д. Стратегічні пріоритети бюджетної політики в умовах інституційних перетворень. Інвестиції: практика та досвід. 2018. С. 38-45.

48. Максюта А.А., Чугунов І.Я. Бюджетна складова суспільного розвитку. Вісник КНТЕУ. 2012. № 3. С. 45–54.
49. Мейш А.В., Ільченко О.М. Бюджетна політика України як основа макроекономічної стабільності. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2019. № 3. С. 122-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2019_3_27.
50. Мярковський А., Чугунов І. Бюджетна політика як складова соціально-економічного розвитку країни. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2010. № 5. С. 5-15.
51. Про Бюджетну декларацію на 2022-2024 роки: постанова Верховної Ради України від 15.07.2021 року № 1652-ІХ.
52. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 року № 751.
53. Річні звіти Рахункової палати України
URL:<http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32826>
54. Словник сучасної економічної теорії Макміллана. За ред. Д. Пірса; пер. з англ. К.: АртЕК, 2000. 640 с
55. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора. К.: Основи, 1998. 854 с.
56. Фінанси/за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
57. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: монографія/за ред. І.Я. Чугунова. К.: ДННУ АФУ, 2009. 848 с.
58. Фінансові системи зарубіжних країн: навчальний посібник / Савастєєва О.М. К.: ФОП Гуляєва В. М., 2019. 177 с.
59. Чугунов І.Я. Бюджетні відносини в системі соціально-економічного розвитку країни. Казна Україна. 2014. № 6. С. 25–28.
60. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку. К.: НІОС, 2003. 488 с.
61. Чугунов І.Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.

62. Чугунов І.Я., Ігнатюк І.М. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни. Економічний вісник університету. 2016. № 28/1. С. 217–226.
63. Чугунов І.Я. Інституційна архітектоніка бюджетної системи. Фінанси України. 2008. № 11. С. 3–10.
64. Чугунов І.Я., Качула С.В. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. Вісник КНТЕУ. 2020. № 2. С.87–98.
65. Чугунов І.Я., Кучер Г.В. Фінансові ресурси державного сектора економіки. Вісник КНТЕУ. 2019. № 3. С.40–52.
66. Чугунов І.Я., Кучер Г.В. Фінанси міжнародного валютного фонду. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2022. № 2. С. 77–95.
67. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. Економічний часопис-XXI. 2016. № 3-4(2). С. 66 – 69.
68. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах пандемії covid-19. Вісник КНТЕУ. 2020. № 6. С.57–65.
69. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2018. № 5. С.5–18.
70. Чугунов І., Прутська О., Нікітішин А. Управління державним боргом України. *Scientia·fructuosa*, 2024, 153(1), 4–21.
71. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2019. № 2. С.103–121.
72. Чугунов І.Я., Собчук С.І. Формування бюджетної політики економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2018. №3. С.103–116.
73. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання. К.: НДФІ, 2005. 259 с.
74. Чугунов І.Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин. Вісник КНТЕУ. 2011. № 4. С. 13–22.
75. Чугунов І.Я., Тітарчук М.І. Бюджетна система в умовах трансформації соціально-економічних відносин. *Sciences of Europe*. 2021. №66-3. С. 20-26.

76. Юрій С.І., Федосов В.М. Фінанси: підручник. К.: Знання. 2012. 611 с.
77. Ahmed, I., Soccì, C., Severini, F., Pretaroli, R. (2019). Fiscal policy for households and public budget constraint in Italy. *Economia Politica*, 36(1), pp. 19-35.
78. Bilbiie, F., Monacelli, T., Perotti, R. (2021). Fiscal policy in Europe: controversies over rules, mutual insurance, and centralization. *Journal of Economic Perspectives*. 35(2). pp. 77-100.
79. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
80. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>
81. Collins Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/>
82. Chugunov I.Y., Aristov Yu.Yu. Budget as a tool of economic growth. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. 2021. Vol.3. № 64. pp.66-72.
83. Chugunov I., Kachula S. State financial policy as a component of social economic development of society. The potential of modern science. volume 2. Science Publishing. London, United Kingdom. 2019. pp.29-44.
84. Chugunov I., Koroviy V. Fiscal policy in the system of society development. Theoretical and scientific approaches to the problems of modern economy: monograph. Primedia eLaunch. Boston, USA. 2020. pp.139-160.
85. Chugunov I.Y., Koroviy V.V. Formation of financial policy of the state as a component of social development. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. 2020. Vol.3. N.54. pp.12-18.
86. Chugunov I., Koroviy V. State financial policy of socio-economic development of the country. Actual problems of science and practice. Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden 2020. pp. 43-46.
87. Chugunov I., Liubchak I. Institutional framework for budget planning. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 6. S. 99-109.

88. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Features of EU and Ukraine debt policy. *Investment Management and Financial Innovations*. 2019. Volume 16, Issue №4, pp. 254-261.
89. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261.
90. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. No.1 pp. 130-135.
91. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 No. 3. pp. 213-217.
92. Chugunov I., Makohon V., Vatulov A., Markuts Y. General government revenue in the system of fiscal regulation. *Investment Management and Financial Innovations*. 2020. Volume 17. Issue №1, pp. 134-142.
93. Chugunov I., Makohon V., Korovii V. Formation of budget expenditure in the system of fiscal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol.6. N.2. pp. 100-107.
94. Chugunov I., Makogon V. Institutional transformations of the financial support of the pension framework functioning. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. Vol.4, Issue №35. pp. 328-334.
95. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Fiscal policy and institutional budget architectonics. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 No.5. pp.197-203.
96. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Budget strategy in the conditions of economic globalization. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Vol.17, Issue 3, pp. 101-110.
97. Chugunov I., Makogon V., Kaneva T., I Adamenko. The influence of financial support of human capital development on economic growth. *Problems and Perspectives in Management*. 2022, № 20(2). pp. 269-280.
98. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. *Public and Municipal Finance*. 2023, № 12(1), pp. 1-11.

99. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Nychyk V, Hrehul V. Financial support for the economy development of Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2024. №1 (54). PP. 307-315.
100. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Savchenko N., Husarevych N., Adamenko I. Financial and budgetary provision of social protection of the population of Ukraine under the conditions of the state of martial. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2024. № 4(57). PP.446–456.
101. Chugunov I., Pasichnyi M. Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. Investment Management and Financial Innovations. 2018. № 15 (4), pp.113-122.
102. Chugunov I., Pasichnyi M., Koroviy V., Kaneva T., Nikitishin A. Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. European Journal of Sustainable Development. 2021. № 10(1), pp. 42-52.
103. Chugunov I., Samoshkina O. Budget mechanism of Ukraine in the conditions of martial law. European Academic Science and Research: International Conference of European Academy of Sciences&Research (Hamburg, Germany, April 28, 2022). “EASR”. No. XXVIII (2022), pp. 6-7.
104. Chugunov I., Sidelnykova L., Sosnovska O., Zhytar M., Navolokina A. Tools for Assessing the Level of Adaptivity of the Financial Architecture of Economy to Financial Globalization Conditions based on the Capacity of Banks, Non-Banking Financial Institutions and Stock Market. WSEAS Transactions on Business and Economics, 2022, № 19, pp. 1075–1084.
105. Chugunov I.Y., Titarchuk M.I. Formation of the state budget as an instrument of socio-economic development of the country. Sciences of Europe. Praha, Czech Republic. 2020. Vol.2. N.55. pp.46-52.
106. DeLong, J.B., Summers, L.H. (2012). Fiscal policy in a depressed economy. Brookings Paperson Economic Activity, 2012(1), pp. 233-297.
107. Gaspar V., Amaglobeli D., Garcia-Escribano M., Prady D., Soto M. (2019). Fiscal policy and development: Human, social, and physical investments for the SDGs. International Monetary Fund, 45 p.

108. Kaneva T., Chugunov I., Pasichnyi M., Nikitishin A., Husarevych N. Tax Policy for Economic Recovery from COVID-19 and Sustainable Development. PROBLEMY EKOROZWOJU – PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT. 2022, № 17(2), pp. 102-109.
109. Keynes J.M. (1978) The General Theory of Employment, Interest and Money & The Economic Consequences of the Peace. Harcourt, Brace and Company: New York.
110. Makogon V.D., Adamenko I.P. Fiscal policy as an element of socioeconomic transformations. Scientific Bulletin of Polissya. 2018. №2(14). P.1. P. 129-135.
111. Markuts Y.I., Adamenko I.P. Fiscal policy in the countries with transformational economic systems. Development of the innovative environmental and economic system in Ukraine: Collective monograph. Prague. OKTAN PRINT s.r.o. 2019. pp. 239-253.
112. Smith A. A. (1976) An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Oxford: Oxford University Press.
113. The official website of Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
114. The official website of IMF. URL: <https://www.imf.org/external/index.htm>
115. The official website of OECD. URL: <http://www.oecd.org>
116. The official website of The House of Commons Library. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk>
117. The official website of The Office for Budget Responsibility. URL: <https://obr.uk/>.
118. The official website of United Kingdom Government. URL: <https://www.gov.uk/>
119. The official website of World Bank. URL: <https://www.worldbank.org>
120. The official website of European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/commission/index>

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Інституційні засади формування бюджетної політики

Важливою умовою ефективного розподілу та використання бюджетних коштів є методологія інституційного бюджетного забезпечення суспільного розвитку. Інституційна модель бюджетної політики має поєднати, виходячи з положень бюджетної архітекtonіки, соціальні та інноваційні бюджетні складові, що забезпечить якісний рівень функціонування фінансово-економічної системи держави. З допомогою бюджетної політики реалізується механізм державного впливу на економічні процеси. Держава впливає на обсяг та структуру валового внутрішнього продукту, стан платіжного балансу та державних фінансів, рівень зайнятості, інфляції. Особливої вагомості набуває розробка дієвої стратегії бюджетного регулювання, оскільки бюджетне регулювання визначає основні напрями формування та використання бюджетних коштів, виходячи із необхідності завдань, які постають перед суспільством на певному етапі його розвитку. На сучасному етапі важливим елементом бюджетної політики є довгострокова бюджетна стратегія. Важливим є підвищення якісного рівня бюджетного планування та прогнозування, що сприятиме посиленню результативності бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку. Механізм державного регулювання економіки ґрунтується на сукупності взаємопов'язаних фінансово-економічних інструментів, форм, важелів і методів впливу на процес розширеного відтворення продуктивних сил суспільства з урахуванням цілей та інтересів суб'єктів економічних відносин. Розробка та реалізація бюджетної політики повинна ґрунтуватися на обґрунтованих положеннях, що сприятиме збалансованості бюджетної системи та дієвості державного фінансового регулювання розвитку суспільства. Інституційний механізм бюджетної політики визначає сукупність правил, норм, законів, процедур, державних органів управління та установ. Вищезазначений інституційний механізм включає такі складові: нормативно-правову систему інститутів, фінансово-економічну систему

інститутів; систему інститутів регулювання. Комплексна взаємодія даних складових значним чином визначає рівень ефективності здійснюваної бюджетної політики. Окрім цього важливого значення набувають особливості взаємодії органів законодавчої, виконавчої влади, інших установ в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку держави. Інституційний механізм є динамічною системою, який змінюється та адаптується відповідно до змін в економічній системі [6, 12, 28, 30].

Професор Чугунов І. Я. вперше вказує, що з метою підвищення якісного рівня функціонування системи бюджетного регулювання доцільним є використання архітекtonіки як особливої науки, що досліджує загальні принципи побудови цілісних систем, у тому числі інституційних. Інституційна архітекtonіка бюджетної політики в системі державного регулювання включає систему правил, норм, законів, органів законодавчої та виконавчої влади, установ та їх оптимальне поєднання і співвідношення, з допомогою яких формуються та реалізуються стратегічні й тактичні цілі, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування системи бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Ефективна бюджетна архітекtonіка є основою реалізації фіскальної політики та досягнення стратегічних цілей держави. Розвиток суспільних відносин передбачає адаптивні зміни бюджетної архітекtonіки з урахуванням циклічності економічних процесів. Зокрема, при обґрунтуванні цілей бюджетної політики важливим є визначення поточної фази економічного країни, розрахунок рівня потенційного валового внутрішнього продукту. Система бюджетного регулювання економіки формується в певному інституційному середовищі та є сукупністю фінансово-бюджетних і економічних складових, таких як дохідна частина бюджету, видаткова частина бюджету, дефіцит (профіцит) бюджету, державний борг, податкове регулювання, міжбюджетні відносини, економічні процеси країни, зовнішнє економічне середовище та взаємозв'язки між ними. Перетворення системи бюджетного регулювання значною мірою пов'язане із зміною інституційного середовища суспільства, складові бюджетної політики вдосконалюються виходячи із стану соціально-економічного розвитку,

економічної стратегії та характеризують адаптаційні можливості архітекtonіки бюджетної системи. Бюджетна політика взаємопов'язана із існуючими інститутами, для яких характерні зміни: вилучення наявних інститутів, поява нових. Таким чином важливим є формування такої системи інститутів, яка б забезпечила розвиток державних фінансів [6, 70, 73, 101].

У 2021 році Кабінетом Міністрів України було ухвалено Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки. Метою даної стратегії є проведення структурних економічних реформ та вирішення завдання прискорення соціально-економічного розвитку України. Відповідно до даної стратегії наведені проблеми, вирішення яких необхідно досягнути: відсутність цілісної системи стратегічного планування; відсутність повноцінного впровадження середньострокового бюджетного планування; неналежна якість бюджетного планування з боку головних розпорядників бюджетних коштів, що призводить до частих перерозподілів цих коштів та їх неефективного використання; відсутність чіткого розподілу повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; недостатня прозорість та підзвітність щодо використання коштів місцевих бюджетів; формальний підхід розробників нормативно-правових актів до здійснення фінансово-економічних розрахунків впливу виконання актів на надходження та втрати державного та/або місцевих бюджетів; недостатня інституційна і управлінська підзвітність у сфері управління державними фінансами. Для вирішення поставлених задач необхідне підвищення ефективності розподілу ресурсів на рівні формування державної політики. З метою створення основи для якісної реалізації середньострокового бюджетного планування та програмно-цільового методу бюджетування слід забезпечити взаємоузгодження новацій у сфері стратегічного планування з бюджетним законодавством, визначити провідну роль планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів на середньостроковий період. Необхідно удосконалити підхід до визначення граничних обсягів видатків для головних розпорядників бюджетних коштів шляхом встановлення базового обсягу видатків державного бюджету. Необхідно

розглянути питання щодо скорочення кількості головних розпорядників бюджетних коштів згідно з критеріями формування органом державної політики у відповідній сфері, наявності спеціального статусу або обґрунтованої потреби у незалежності фінансового забезпечення. Слід вжити заходів, спрямованих на підвищення якості та прозорості планування головними розпорядниками бюджетних коштів та загального рівня бюджетної дисципліни. З метою подальшого розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі необхідна оптимізація бюджетних програм та посилення їх відповідності цілям бюджетної політики, ефективний моніторинг результативності, удосконалення програмно-цільового методу на місцевому рівні. Важливим етапом розвитку державних фінансів в Україні стало застосування гендерного підходу в бюджетному процесі. Гендерний підхід є інноваційним інструментом і передбачає надання рівних можливостей для всіх членів суспільства та забезпечення справедливого розподілу коштів платників податків між жінками та чоловіками та/або їх групами. Гендерно орієнтований підхід в бюджетному процесі сприяє підвищенню економічної ефективності і результативності видатків бюджету, що враховують потреби обох статей. Відповідно до визначення Ради Європи, гендерне бюджетування передбачає проведення гендерної оцінки бюджетів, врахування гендерної перспективи на всіх рівнях бюджетного процесу та реструктуризацію доходів та видатків з метою сприяння гендерній рівності. Тобто гендерне бюджетування це стратегія та процес, довгостроковою метою якого є досягнення гендерної рівності. На практиці застосування гендерного підходу у бюджетному процесі означає використання різних методів та механізмів, за допомогою яких враховуються потреби, інтереси, можливості та досвід жінок та чоловіків (та/або їх груп) на всіх стадіях бюджетного процесу. У 2019 році Наказом №1 від 2 січня 2019 року Міністерством фінансів України було затверджено «Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі» [8, 32, 58, 65, 71].

Інституційні зміни соціально-економічної моделі розвитку обумовлюють необхідність підвищення дієвості бюджетної політики та розробки бюджетної

стратегії. В зв'язку з цим важливо своєчасно і виважено оцінити вплив екзогенних та ендогенних факторів на інституційні компоненти бюджетного простору, динаміку їх розвитку. Бюджетна стратегія має бути взаємоузгодженою із стратегічними цілями економічних перетворень. Головною метою інституційної модернізації фінансової системи України має стати формування сучасних фінансових інститутів, що сприятимуть відновленню позитивної динаміки економічного зростання за умов поглиблення інтеграційних процесів. При цьому її основними завданнями є покращення інвестиційного клімату, удосконалення державного управління та управління державними фінансами, розширення соціальної спрямованості. Інституційне середовище формування та реалізації бюджетної політики передбачає існування тривалих, стабільних зв'язків між фінансово-бюджетними інститутами, які виникли еволюційно сформувавши бюджетний простір та являє собою систему, розвиток якої взаємозумовлений економічними відносинами між фінансово-бюджетними інституціями та суспільством з метою забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є удосконалення інституційних засад результативності бюджетної системи, у тому числі формування доходів бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, регулювання міжбюджетних відносин, управління державним боргом виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів, що сприятиме підвищенню динамічної збалансованості бюджету як вагомому інструменту розвитку соціально-економічних відносин країни. Розробка бюджетної стратегії із врахуванням циклічності соціально-економічних процесів сприятиме дієвому перетворенню вітчизняної економіки у напрямі інноваційної моделі розвитку. Перспективне бюджетне планування на основі програмно-цільового підходу надає можливість встановлювати чіткі пріоритети у сфері бюджетних видатків, розробляти і реалізовувати ефективну бюджетну політику, посилювати бюджетний контроль та підвищити відповідальність головних розпорядників за розподілом і використанням бюджетних коштів. Саме результативне та ефективне використання бюджетних коштів є однією з головних проблем планування бюджету. Одним із

основних завдань бюджетного регулювання є упорядкування кількості бюджетних програм, зокрема шляхом складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів; розробки та затвердження паспортів бюджетних програм, складання звітів про їх виконання; здійснення управління бюджетними коштами у межах встановлених бюджетних повноважень та проведення оцінки ефективності бюджетних програм, внутрішнього фінансового контролю за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. Також важливим є вчасне реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього економічного середовища. Інститут бюджетного регулювання має ґрунтуватися на сукупності форм, засобів, механізмів формування та реалізації завдань бюджетної політики, які визначають умови взаємовідносин учасників бюджетного процесу [13, 30, 34, 61, 73].

Трансформація соціально-економічних процесів у державі зумовлює необхідність створення якісного інституційного середовища для бюджетного планування, що насамперед стосується нормативно-правової бази. Законодавчо-нормативна база є правовим проявом діяльності бюджетної установи та характеризує її соціально-економічний склад. Серед основних законодавчих актів, що сьогодні складають правову основу формування бюджетної політики є Конституція України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Закон України «Про Державний бюджет України», відповідні постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства фінансів України з питань формування бюджету, що зобов'язують дотримуватись у бюджетному процесі норм і правил, що регулюються на державному рівні. Функціонування суспільних інститутів істотною мірою визначається системою неформальних чинників (звичаї, традиції, кодекси, норми поведінки, культурні цінності), які пояснюють специфіку інституціональної структури конкретного суспільства. З боку зовнішнього середовища можливі різноманітні впливи на ефективність функціонування економічних систем. Ці зміни примушують суспільство постійно впроваджувати пошук нових дієвих суспільних інститутів. Важливим елементом інституційного

забезпечення бюджетної політики виступають специфічні критерії та рекомендації міжнародних інституцій щодо регулювання її параметрів. Мова йде перш за все про фінансово-економічний блок Маастрихтського договору та Копенгагенських критеріїв, що встановлюють рекомендовані значення індексу споживчих цін, дефіциту державного бюджету та публічного боргу. Попри те, що положення цих документів не є імперативними для України, вони можуть розглядатися як стратегічні маркери й агрегований емпіричний досвід розвинених економік у царині бюджетної політики. Важливу інформаційну базу становлять й інші напрацювання зарубіжної науки і практики, наприклад систематизовані Джоном Уільямсоном пропозиції МВФ, Державного казначейства США та Світового банку, що склали так званий Вашингтонський консенсус який включає 10 фундаментальних позицій, зокрема щодо дотримання фіскальної дисципліни (бюджетний дефіцит не перевищує 2% ВВП); пріоретизації видатків із фокусуванням на сферах, що традиційно асоціюються зі зростанням потенціалу економіки (освіта, наука, охорона громадського здоров'я); впорядкування баз оподаткування й удосконалення процедур адміністрування. Використання вказаних положень як стратегічних орієнтирів очікувано посилює ефективність провадження в державі бюджетної політики. Дослідження чинної законодавчої бази свідчить про поступову адаптацію інституційного середовища формування бюджету до трансформаційних змін, спричинених повномасштабним вторгненням на територію України. Для забезпечення макроекономічної збалансованості в період воєнного стану пріоритетом бюджетної стратегії має стати зміна бюджетних орієнтирів держави. Бюджетне фінансування необхідно спрямувати на військово-промисловий комплекс, соціальний захист населення, основні медичні та освітні послуги. Для забезпечення послідовності, системності та результативності бюджетної політики необхідним є розробка середньо- та довгострокової макроекономічної та бюджетної стратегії у вигляді системи прогнозів у сфері грошово-кредитної та податково-бюджетної політик, тощо. Необхідною умовою бюджетної політики є збалансованість бюджетів, які входять до складу бюджетної системи України. Встановлення цілей соціально-економічного розвитку і

індикаторів їх досягнення необхідно з врахуванням збалансованості бюджетних показників, у тому числі, доходів бюджету, видатків бюджету, дефіциту бюджету, рівня державного боргу, кредиторської заборгованості у бюджетній сфері. До переваг середньострокового бюджетного планування відносять збільшення ефективності розподілу бюджетних коштів, посилення бюджетної дисципліни шляхом підвищення ефективності та результативності бюджетних видатків. Середньострокове бюджетне планування слугує кращим інструментом планування для покращення якості та узгодженості планування фінансової політики та прийняття рішень, і таким чином сприяє здійсненню структурних реформ, оскільки: орієнтується на чітко визначені цілі та пріоритети бюджетної політики, а бюджетний процес виступає як безперервний та послідовний процес. Бюджетні ресурси є джерелом суспільного розвитку, забезпечують реалізацію суспільно важливих проектів, зростання бюджетного потенціалу, формування відновлювальних процесів з урахуванням вітчизняних особливостей та циклічності економіки. Бюджетна політика, що уточнюється та коригується відповідно до державних та суспільних потреб, дозволяє забезпечити динамічне збалансування та узгодженість бюджетних відносин, адаптацію економічної системи до внутрішніх та зовнішніх викликів. Використання бюджетних ресурсів для фінансування національної економіки потребує застосування системного підходу, який враховує особливості фінансування секторів економіки, їх бюджетні можливості, потреби та роль у забезпеченні суспільного розвитку. Фінансування бюджетного дефіциту має здійснюватися як складова бюджетного регулювання економіки та вирішувати завдання її структурної перебудови, розвитку перспективних галузей, які прискорюють науково-технічний прогрес. Інституційний розвиток бюджетної системи країни має забезпечити удосконалення системи управління державним боргом з урахуванням довгострокових пріоритетів економічного розвитку країни [6, 21, 26, 76, 105].

Бюджет є одним з основних інструментів державного регулювання соціально-економічних процесів, розробка основних напрямків формування та використання бюджетних коштів, здійснюється виходячи з необхідності виконання

завдань, що виникають перед суспільством на певному етапі його розвитку. Бюджет як суспільно-економічна категорія відображає відповідні відносини в процесі перерозподілу валового внутрішнього продукту щодо споживання послуг і регулювання соціально-економічного розвитку з метою задоволення потреб суспільства. Крім того, бюджет – це категорія яка синтезує відносини, що виникають у процесі цілеспрямованого впливу держави на суспільне відтворення. Постійні зміни в бюджетній політиці є характерною особливістю країн з трансформаційною економікою. Покращення бюджетної політики потребує врахування структурної динаміки перетворень економічної системи та особливостей соціально-економічного розвитку. Доцільним є удосконалення системи бюджетного регулювання. Інституційний підхід передбачає розгляд економіки не як статичної системи, а як системи, що постійно трансформується. Особливістю країн з перехідною економікою, на сучасному етапі розвитку, є постійне проходження інституційних змін фінансової політики, що направлені на посилення її дієвості та адаптації до сучасних тенденцій розвитку світової економіки. Інституційні засади формування бюджетної політики визначаються відповідними нормативно-правовими актами, які спрямовані на забезпечення виконання покладених завдань та функцій державними органами управління та місцевого самоврядування, визначають ступінь та порядок їх взаємодії та координації. Система встановлених фінансово-економічних інститутів є результатом розвитку та постійного вдосконалення відповідних взаємовідносин у процесі формування, регулювання та використання національного доходу з метою задоволення потреб та інтересів суспільства відповідно до основних завдань соціально-економічного розвитку країни. Рівень розвитку бюджетної системи, сукупність фінансових інституцій та інструментів значним чином визначають інституційні обмеження соціального-економічного розвитку країни. Таким чином, фінансовим інститутам належить вагома роль у реалізації політики економічного зростання [12, 13, 74, 106].

Інституційна структура системи управління бюджетом еволюціонує та удосконалюється разом з інституційною системою суспільства. Відповідно до

теорії інституціоналізму інституційні зміни не відбуваються дискретно, для них характерний поступовий перехід від старих до нових інститутів, залежність від тенденцій попереднього розвитку визначає інституційну стійкість суспільства. Також взаємовплив спостерігається між інституційним середовищем суспільства та бюджетною політикою. Позитивні результати запланованих інституційних змін сприятимуть підвищенню дієвості механізмів формування бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни. Модель економічного зростання країни має поєднувати інноваційні, соціальні, бюджетні складові, що забезпечить якісне функціонування бюджетної системи. Ступінь розвитку інституційного середовища достатньою мірою впливає на обсяг трансакційних витрат: чим більша рівень прозорості державних інститутів, тим вища дієвість державного управління. Система формування бюджету потребує врахування трансакційних витрат, зміна яких може відбуватись під впливом держави на інституційні засади системи бюджетного регулювання, що надасть можливість забезпечити створення в суспільстві економічно ефективних і соціально справедливих інститутів. Пріоритетними напрямками державної фінансової політики на середньострокову перспективу мають стати вдосконалення інституційного фінансового середовища, підвищення дієвості фінансово-бюджетного планування і прогнозування, забезпечення макроекономічної збалансованості. Вагомим є подальше зміцнення ролі фінансової складової розвитку суспільства в забезпеченні збалансованого економічного зростання. Окрім цього, перспективне бюджетне прогнозування є важливим інструментом державного регулювання економіки і соціальних процесів. Дослідження чинної законодавчої бази свідчить про поступову адаптацію інституційного середовища формування бюджету до трансформаційних змін, спричинених повномасштабним вторгненням на територію України. Для забезпечення макроекономічної збалансованості в період воєнного стану пріоритетом бюджетної стратегії має стати зміна бюджетних орієнтирів держави. Бюджетне фінансування має бути спрямоване на військово-промисловий комплекс, соціальний захист населення, базові медичні та освітні послуги. Для збереження макроекономічної стабільності під час дії воєнного стану держава як інституція має

забезпечити ефективну діяльність усіх суб'єктів господарювання, у тому числі підтримку реального сектору економіки. У період дії воєнного стану важливо запровадити низку податкових пільг, зокрема щодо звільнення від сплати окремих податків, зниження податкових ставок, надання податкових пільг та податкових канікул. Необхідно адаптувати, вдосконалювати та розвивати інституційний потенціал бюджетоутворення, створюючи ефективні механізми у сфері бюджетних відносин з метою підвищення рівня макроекономічної стабільності, забезпечення соціально-економічного розвитку країни та соціального захисту населення. Інститути можна представити як результат процесів, що відбувалися в попередні періоди часу, і тому вони відповідають, насамперед, минулому середовищу. Стійкий набір базових інститутів, що визначають еволюційний розвиток наступних інституційних структур, є інституційною матрицею, яка реалізує концепцію системи раціональних структурно-функціональних перетворень. Збалансованість бюджету важлива, насамперед, між плановими та фактичними показниками, у тому числі як співвідношення до валового внутрішнього продукту, дохідної та видаткової частин бюджету, дефіциту бюджету, державного боргу та їх структурування. Бюджет як інститут виконує функцію розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту для задоволення потреб населення. В інституційному середовищі бюджетний інститут є регуляторним інструментом, який виконує такі функції, як фіскальна, розподільна, контрольна, стимулююча, інвестиційна. Бюджетний інститут функціонує відповідно до норм і правил, регламентованих законодавством, і є економічним інститутом, який має відповідну структуру та виконує покладені на нього функції щодо забезпечення соціально-економічного розвитку країни; є невід'ємною частиною суспільних відносин, а її ефективність залежить від інституційного середовища суспільства, а також від тих трансформаційних процесів, що відбуваються в країні. Бюджетний інститут знаходиться в постійній взаємодії з іншими інститутами: інститутами доходів бюджету та видатків бюджету, інститутом міжбюджетних відносин, інститутом державного боргу, дефіциту бюджету. Основною метою бюджетної установи є формування дохідної

частини через інститут доходів бюджету та раціональний розподіл ресурсів через інститут видатків бюджету, забезпечення збалансованості бюджету. Інститут державного фінансового контролю та інститут бюджетного регулювання забезпечують стабільність бюджетної системи, зміцнення макроекономічної стабільності в країні, збалансованість державних фінансів, формування пріоритетів на перспективу [6, 9, 13, 31, 106].

Головна роль інституцій у суспільстві полягає у тому, щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення постійної (але не обов'язково ефективної) структури людської взаємодії. Однак стабільність інституцій у жодному разі не суперечить тому факту, що вони змінюються. Усі інституції – від звичаїв, кодексів і норм поведінки до статутного і загального права та контрактів між індивідами – поступово трансформуються, а тому безперервно змінюють доступні варіанти вибору. Наростання таких змін може бути настільки повільне і незначне, що помітити їх може хіба що історик, хоч ми живемо в світі, де швидкість інституційної зміни очевидна. Інституційна зміна – це складний процес, наростання змін може бути наслідком зміни правил, неофіційних обмежень, характеру та ефективності дотримання правил. Крім того, зазвичай інституції змінюються поступово, а не раптово. Вагомим чинником ефективної бюджетної політики є якість інституційного середовища, зміна якого відбувається також під впливом розвитку інформаційного потенціалу економіки. Інституційна структура бюджетної стратегії як важлива складова державного регулювання є ефективним інструментом соціально-економічного розвитку країни. Враховуючи, що економічна діяльність здійснюється у межах відповідної інституційної моделі, яка є сукупністю взаємопов'язаних інститутів, ефективна модель бюджетної стратегії має спиратися на інституційне середовище суспільства як систему основних економічних, соціальних, політичних, правових положень, що визначаються історією, традиціями, культурою країни. Створення відповідних інституційних умов для формування та реалізації ефективної бюджетної стратегії потребує використання адаптивної архітекtonіки системи бюджетного регулювання, що сприятиме досягненню збалансованого та стійкого соціально-економічного

розвитку держави. Без чітко встановлених державою норм, правил поведінки, що закладені в конституції, законах, кодексах, які були б зорієнтовані на запровадження чесних правил гри для бізнесу, неможливо побудувати цивілізовану, соціально орієнтовану ринкову економіку і підвищити благополуччя населення. Оскільки без належних інструментів бюджетного регулювання важко подолати нерівність і досягти справедливого розподілу ресурсів, в тому числі бюджетних видатків [38, 45, 47, 50].

2.2. Формування дохідної частини бюджету

Економічний розвиток є одним із найважливіших пріоритетів, від якого залежить добробут країни. Для досягнення економічного розвитку держава покладається на багато засобів та інструментів, які допомагають і дають змогу досягти зростання. Фіскальна політика є одним із основних шляхів досягнення всебічного економічного розвитку з допомогою її інструментів: державних доходів чи видатків. Податок, як важлива частина державного доходу, відіграє важливу роль в економічному розвитку, і є одним із важливих і необхідних економічних методів, які стимулюють доходи держави та позитивно впливають на фінансування державних проєктів, різноманітних соціальних програм та інвестицій, які вважаються одними з найважливіших драйверів розвитку. Бюджет пов'язаний з рішеннями та діями, вжитими державою щодо її доходів і видатків, які впливають на економічний розвиток, впливаючи на інвестиційний клімат і забезпечуючи інфраструктуру, яка вважається одним із стовпів інвестицій. Таким чином держава може через податки та податкові пільги сприяти заохоченню інвестицій і таким чином сприяти економічному розвитку. Кожна країна прагне досягти економічної стабільності. Для цього застосовуються різноманітні доступні політики. Для досягнення економічної стабільності фіскальна політика відіграє важливу роль у боротьбі зі змінами, що впливають на національну економіку. Це досягається шляхом стабілізації на рівні зайнятості, виробництва та цін. Функція економічної стабільності полягає в покращенні балансу національної економіки. У цьому

відношенні це один із найважливіших засобів, які держава використовує для контролю своїх економічних умов, особливо коли стикається з будь-якими економічними проблемами в умовах інфляції чи стагнації. Ефективним інструментом забезпечення макроекономічної стабілізації та подальшого прискорення процесів економічного розвитку є фінансова політика. Завдання фінансового регулювання щодо формування ефективного розподілу фінансових ресурсів має бути узгоджено зі стратегічними цілями сталого економічного зростання та підвищення рівня життя населення. Важливим є забезпечення макроекономічної стабільності, встановлення оптимальних структурних пропорцій в економіці, вдосконалення соціальної політики, формування сучасних фінансових інститутів. В умовах трансформації та уповільнення темпів зростання світової економіки заходи фінансової політики, які реалізуються в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою, спрямовані на стимулювання внутрішнього попиту. Пріоритетними заходами фінансової політики є скорочення структурного дефіциту бюджету та державного боргу, оптимізація бюджетних видатків, підвищення фінансової ефективності податкової системи, підвищення ефективності механізму бюджетного планування та прогнозування. Важливим є здійснення системних заходів щодо підвищення рівня поточної ліквідності фінансової системи; викуп фінансових активів проблемних активів з метою покращення їх балансу та розширення можливостей кредитування економіки; здійснення державних інвестицій у капітал фінансових установ. Можливості стимулювання економіки за рахунок фінансової політики обмежені. Тому доцільно одночасно проводити структурні зміни системи державних фінансів і посилювати вплив різноспрямованих факторів на економічні процеси. Відповідно до статті 2 Бюджетного кодексу України, доходи бюджету це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ). Відповідно до статті 9, доходи бюджету класифікуються на: податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та трансферти. Податковими

надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори. Неподатковими надходженнями визнаються: доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; власні надходження бюджетних установ; інші неподаткові надходження. Трансферти - кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі. Головним призначенням системи державних доходів є створення фінансової бази для забезпечення фінансової діяльності держави. Фіскальне регулювання є сукупністю фінансових відносин щодо перерозподілу національного доходу і частини національного багатства для задоволення економічних інтересів громадян. Як організаційна категорія воно є офіційно регламентованою законом діяльністю органів публічного адміністрування щодо формування доходів бюджетів, використання відповідних коштів та їх перерозподілу. Як управлінська категорія – відображає взаємозв'язки між економічними агентами при виконанні управлінських функцій для росту результативності й ефективності видатків. У формі інституціональної категорії фіскальне регулювання є сукупністю інституцій, що еволюціонують, зберігаючи іманентну сутність й модифікуючи форми прояву. Взаємозв'язок функціональних і організаційно-управлінських ланок фінансового механізму такого регулювання є принциповою умовою його дієвості [6, 7, 20, 74, 111].

Завданням податкової політики є забезпечення формування доходів бюджету з урахуванням цілей та завдань економічної моделі держави, зовнішнього і внутрішнього економічного середовища та інтересів суспільства. Податкова політика має адаптивно реагувати на економічну циклічність за необхідності утримання індикативних значень дефіциту бюджету. Збільшення податкових надходжень має відбуватися з мінімізацією деструктивного впливу на економічну активність. Процеси уніфікації оподаткування з країнами ЄС, у тому числі у сфері адміністрування та регулювання податків на споживання та майнових податків

мають відбуватися прогнозовано для держави і платників, що посилить керованість бюджетним процесом та протидіятиме тінізації економіки. Розвиток інтеграційних та глобалізаційних процесів суттєво позначається на інституційних умовах суспільного розвитку та впливає на дієвість регуляторного механізму державної економічної політики. Податкова система повинна передбачати простоту механізмів адміністрування податків та зборів. Податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах: загальність оподаткування – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені відповідними законами податки та збори; рівність всіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; презумпція правомірності рішень платника податку у разі неоднозначного трактування прав та обов'язків платників податків; соціальна справедливість – встановлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків; фіскальна достатність – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями; економічність оподаткування – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування; нейтральність оподаткування – установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків; стабільність – зміни до ставок податків та зборів, а також податкові пільги, не можуть змінюватися протягом бюджетного року; рівномірність та зручність сплати – установа строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками; єдиний підхід до встановлення податків та зборів - визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку [41, 76, 77, 80].

Доходи бюджету доцільно розглядати передусім як чинник, що впливає на сукупне споживання через рівень доходів соціальних груп, видів економічної діяльності та певним чином визначає напрями використання накопичень, що утворюються у процесі економічної діяльності, регулюють попит, структуру обсягів виробленої продукції та кінцевого споживання. Застосовуючи інструменти й механізми формування доходів бюджету, зокрема в числі ставок податків, їх кількості, об'єкту й бази оподаткування, уряд чинить прямий вплив на активність економічних агентів, забезпечуючи фінансовий ресурс для виконання узятих зобов'язань. Загалом податки детермінують як індикатори активності партикулярних пріоритетних галузей, так і динаміку зростання. Композиція податкової компоненти фіскальної політики прямо визначає ступінь «дружності» останньої для економічного розвитку податків. Податкове навантаження є одним з основних бюджетних показників, який суттєво впливає як на дохідну частину бюджетів усіх рівнів, так і на економічні процеси країни та адміністративно-територіальних одиниць. Від оптимальності визначення величини зазначеного показника залежить обсяг фінансових ресурсів для виконання державою та органами місцевого самоврядування відповідних соціально-економічних функцій, а також темпи економічного зростання. Термін «податкове навантаження» з'явився одночасно з першими згадками та дослідженнями податків у XVI-XVII ст. На даний момент існує безліч трактувань даного поняття. Найбільш популярним є трактування податкового навантаження через витрати економічних суб'єктів (фізичних та юридичних осіб) та через суму усіх обов'язкових платежів, що сплачуються до бюджету. Окрім цього варто зазначити, що поряд із терміном «податкове навантаження» також як синоніми використовуються терміни «податковий тягар» та «податковий тиск» [6, 21, 35, 78].

Для характеристики рівня економічного розвитку країни необхідно розглянути статистичну інформацію про доходи Зведеного бюджету. Відповідно до даних поданих у Додатку А та Додатку Б, можна зробити висновок про те, що податкові та неподаткові надходження складають значну частину доходів зведеного бюджету. Середня частка податкових надходжень за період з 2014 року

по 2023 рік у доходах зведеного бюджету складає 77,33%, у валовому внутрішньому продукті – 26,35%. У цей же період прослідковується тенденція щодо щорічного зростання обсягу податкових надходжень. В середньому щорічне зростання обсягу податкових надходжень складає 118,8%. Частка податкових надходжень у зведеному бюджету у 2022-2023 рр. значно зменшилась у порівнянні з попередніми роками: до 61,16% та 52,77% відповідно. Частка податкових надходжень у доходах зведеного бюджету у 2020 році становила 82,57%, у 2021 році – 87,46%, у 2022 році – 61,16%, у 2023 році 52,77%. Частка податкових надходжень у ВВП становила у 2020 році 27,1%, у 2021 році – 26,63%, у 2022 році – 25,88%, у 2023 році 25,06%.

Протягом 2014-2023 рр. податкові та неподаткові надходження зростають. Так у 2014 році податкові надходження склали 367 511,9 млн. грн., а у 2023- 1 638 085 млн. грн. За 10 років розмір податкових надходжень зріс на 445,72%, що свідчить про щорічне зростання їх обсягу. Зростання ж неподаткових надходжень склало 1 275,37%; у 2014 році неподаткові надходження склали 80 612,8 млн. грн., а у 2023 даний показник зріс до 1 028 113,1 млн. грн.

Податкові надходження в системі бюджетно-податкового регулювання виконують кілька важливих функцій, які є похідними від функцій податків. Основні з них – це фіскальна та стимулююча. Податкові надходження формуються внаслідок реалізації фіскальної функції податків. У той же час шляхом реалізації податкової політики, зокрема встановлення основних елементів податкової системи, держава може забезпечити сприятливі умови розвитку пріоритетних секторів економіки, що забезпечується стимулюючою функцією податків. Основним законодавчим актом щодо формування доходів загальнодержавних і місцевих податків та зборів є Податковий кодекс України, яким здійснюється регулювання відносин, пов'язаних з установленням, скасуванням та зміною податків і зборів в Україні, визначено вичерпний перелік надходжень до бюджету, порядок їх адміністрування, платників податків і зборів, їхні права та обов'язки, повноваження контролюючих органів і компетенцію їх посадових осіб у період здійснення податкового контролю та інших адміністративних функцій, а також

відповідальність за порушення податкового законодавства. Відповідно до Податкового кодексу України податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до цього Кодексу. Податки розподіляються на прямі та непрямі. До прямих податків відносять обов'язкові нормативні платежі із прибутку, спадщини, землі, будівель тощо. До непрямих відносять податки, які включаються до ціни товарів або тарифів на послуги [41, 77, 78].

За останні десять років прослідковується тенденція щодо щорічного зростання обсягу податкових надходжень. В середньому щорічне зростання обсягу податкових надходжень складає 118,8%. Так, в 2019 р. у порівнянні із 2018 р. зростання склало 108,5%; в 2020 р. у порівнянні із 2019 р. – 106,2%; у 2021 р. у порівнянні із 2020 р. – 127,9%; в 2022 р. у порівнянні із 2021 р. – 92,4%; в 2023 р. у порівнянні із 2022 р. – 122,0%. Відповідно до Додатку Б, у 2022 році було зафіксоване зниження надходжень на 110 579,1 млн. грн, що пов'язане із воєнним станом в Україні. У 2023 році фактичний обсяг податкових надходжень становив 1 638,1 млрд. грн (приріст відносно 2022 року склав 294,9 млрд грн).

Планування та прогнозування податкових надходжень на відповідний бюджетний період є складовою процесу їх формування і має особливе значення для економіки країни. Нереальність річних прогнозних оцінок викликає у майбутньому труднощі з формуванням запланованих бюджетних доходів [77, 78].

Приріст доходів зведеного бюджету у 2023 році відносно попереднього 2022 року становив 908,0 млрд грн (141,34%), серед них: податкові надходження збільшились на 296,1 млрд грн (122,0%), неподаткові – на 658,8 млрд грн (278,7%), доходи від операцій з капіталом зменшились на 0,2 млрд грн (6,1%), а трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій зменшились на 46,7 млрд грн (10,3%) (Додаток Б). На виконання дохідної частини державного бюджету у 2023 році впливали такі фактори: руйнація нафтопереробних заводів, металургійних комбінатів, інфраструктурних та енергетичних об'єктів, відшкодування залишку сум податку на додану вартість, логістичні проблеми,

перерахування міжнародними партнерами допомоги на безповоротній та безоплатній основі [36, 51, 52].

Відносно 2021 року у 2022 році доходи зведеного бюджету зросли на 534,1 млрд грн, в т.ч. податкові надходження зменшились на 110,8 млрд грн, неподаткові – на 166,1 млрд грн, доходи від операцій з капіталом зменшились на 1,1 млрд грн, обсяг офіційних трансфертів зріс на 479,9 млрд грн (Додаток Б). У 2022 році на зниження податкових надходжень вплинуло: суттєве падіння економіки та ділової активності платників податків; масштабна міграція населення як внутрішня так і за межі України; надання права фізичним особам-підприємцям та юридичним особам перейти на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності зі сплатою єдиного податку на ставкою 2%.

У 2021 році у порівнянні із 2020 роком доходи зведеного бюджету зросли на 285,5 млрд грн, в т.ч. податкові надходження зросли на 317,1 млрд грн, неподаткові надходження зменшились на 31,8 млрд грн, доходи від операцій з капіталом зросли на 0,8 млрд грн, а обсяг офіційних трансфертів зріс на 0,2 млрд грн (Додаток Б).

Податок на додану вартість за своєю сутністю є непрямим додатком, який є частиною новоствореної вартості товарів (робіт, послуг), яка формується на кожному етапі виробництва, обігу та включається до ціни товару і сплачується кінцевим споживачем. Фіскальна особливість податку на додану вартість характеризується тим, що широка база оподаткування спростовує вплив кон'юнктурних коливань цін на ресурси, що відрізняє податок на додану вартість від інших податків достатньо стабільною частиною доходу бюджету. Разом з тим, процес адміністрування податку на додану вартість на сучасному етапі викликає велику кількість проблем та суперечностей. У структурі податкових надходжень податок на додану вартість є одним із найбільш бюджетоутворюючих і з фіскальної точки зору має високу ефективність. Ставки податку встановлюються від бази оподаткування і в Україні становлять 20%, 7% та 0%. Податок на додану вартість забезпечує постійний та стабільний дохід державі та виступає чинником регулювання ринкових цін. В той же час присутні певні недоліки його адміністрування, такі як: шахрайства пов'язані із тіньовою економікою та

корупційними схемами отримання відшкодування із бюджету; стримування розвитку виробництва, що пов'язане із блокуванням податкових накладних; складнощі із ефективним адмініструванням, що пов'язані із процесами розрахунку ПДВ, процедурою реєстрації податкових накладних і розрахунком коригування, відшкодуванням податку на додану вартість [37, 41, 91, 92].

Із 2014 року по 2021 рік частка податку на додану вартість у доходах зведеного бюджету становила в середньому становила 30,3% (рис. 2.1). У 2022 та 2023 роках частка зменшилась до 21,2% та 18,7% відповідно. ПДВ сплачується кінцевим споживачем, але зобов'язання щодо перерахування податку до бюджету лежить на суб'єктах господарювання, які здійснюють реалізацію товарів, робіт послуг. Загальний розмір надходжень у бюджет від ПДВ має щорічну тенденцію до зростання (окрім 2022 року). Так, у 2021 році надходження від ПДВ склали 536,5 млрд грн, що на 135,9 млрд грн більше у порівнянні з попереднім роком. Також у 2021 році частка ПДВ у доходах зведеного бюджету сягнула піку і становила 32,3%. Що стосується частки надходжень ПДВ у ВПП, то вона досягла піку у 2017-2018 рр. і складала 10,5%. У 2022 році частка ПДВ у ВВП знизилась до 9,0%, а у 2023 році до 8,9%. У 2022 році обсяг надходжень податку на додану вартість складав 467 млрд грн, з них: 214,6 млрд грн - податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування та 366,2 млрд грн - податок на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів. У 2023 році розмір надходжень сягнув піку за останні 10 років і склав 580,8 млрд грн, що на 113,8 млрд грн більше ніж у 2022 році. В той же час частка ПДВ у доходах знизилась до мінімуму за останні 10 років і складає 18,7%, у порівнянні із 21,3% у 2022 році.

Функціями, що властиві податку на додану вартість є наступні: у силу того, що ПДВ частина валового внутрішнього продукту, твердо фіксована в ціні товарів, він виконує функцію найбільш гарантованого джерела доходів держбюджету. Оскільки ПДВ перераховується до бюджету відразу після реалізації продукції, він виконує функцію найбільш регулярного надходження як джерела доходів бюджету; зв'язку з тим, що ПДВ, будучи одним з найбільших дохідних джерел як

держбюджету, так і місцевих бюджетів та відрізняючись ритмічними і стабільними надходженнями, має повсюдне поширення, він виконує функцію регулятора доходної частини бюджетів [64, 96].

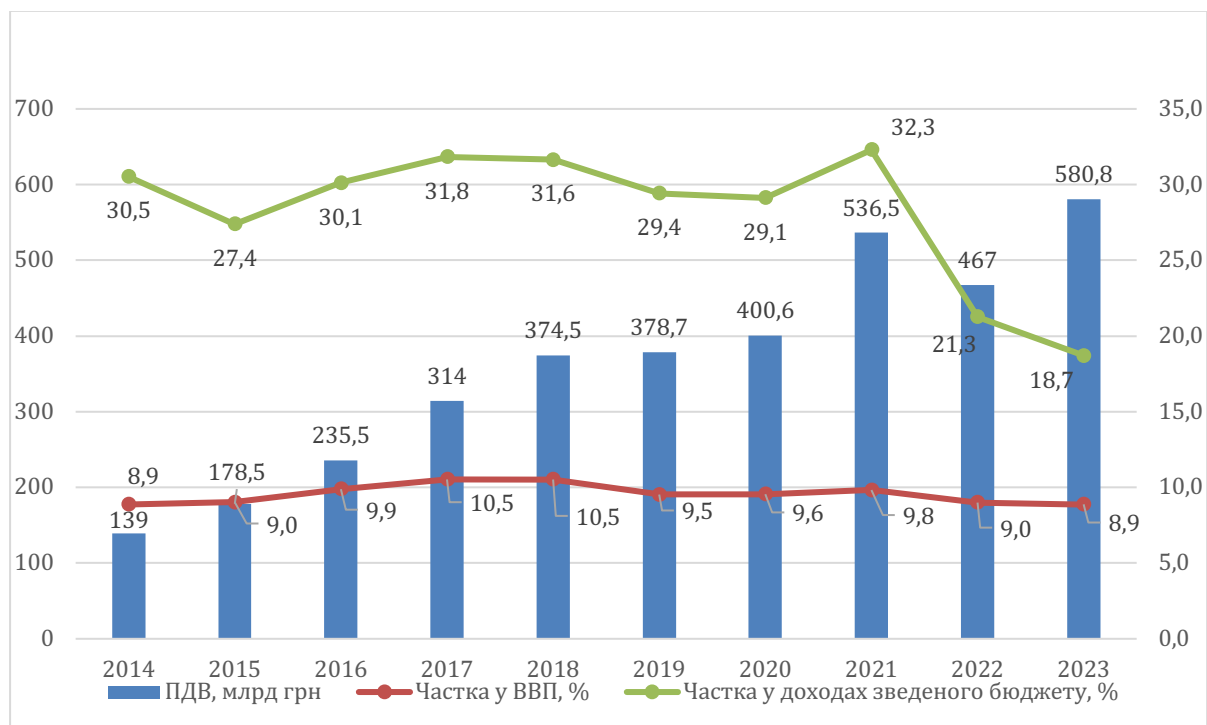

Рис. 2.1. Динаміка частки податку на додану вартість у доходах зведеного бюджету та у ВВП, %

Джерело: побудовано автором за даними [36].

Податок на доходи фізичних осіб є одним із загальнодержавних податків та зборів. Даний податок також входить до групи основних бюджетоутворюючих податків, як і податок на додану вартість та податок на прибуток підприємств. До загального обсягу податку на доходи фізичних осіб також зараховується військовий збір у розмірі 1,5%, що був введений в Україні із 2014 року. Сума податків на доходи фізичних осіб за останні десять років має тенденцію до зростання. Так, у 2014 році обсяг надходжень від даного податку складав 75,2 млрд грн, а у 2023 році – 494,3 млрд грн (рис. 2.2). У 2021 році надходження до зведеного бюджету податку на доходи фізичних осіб зросли на 54,7 млрд грн (або на 18,5%) відносно 2020 року; у 2022 році – на 70,9 млрд грн (20,27%); у 2023 році – на 73,7 млрд грн (17,5%). За рахунок військового збору у 2021 році було акумульовано

28,6 млрд грн, у 2022 році – 33,7 млрд грн, у 2023 році – 38,0 млрд грн. Частка податку на доходи фізичних осіб у доходах зведеного бюджету коливається від 15,3% до 21,4%. Так, максимальну частку даний податок складав у 2019-2020 роках (21,4%); у 2023 році даний показник знизився майже до мінімуму за останні 10 років і складав 15,9%. Що стосується частки податку на доходи фізичних осіб у ВВП, то вона має тенденцію до зростання. У 2014 році даний показник становив 4,8%, а у 2023 році – 7,6%. Максимального розміру даний показник сягнув у 2022 році і складав 8,1% [62, 76, 78].

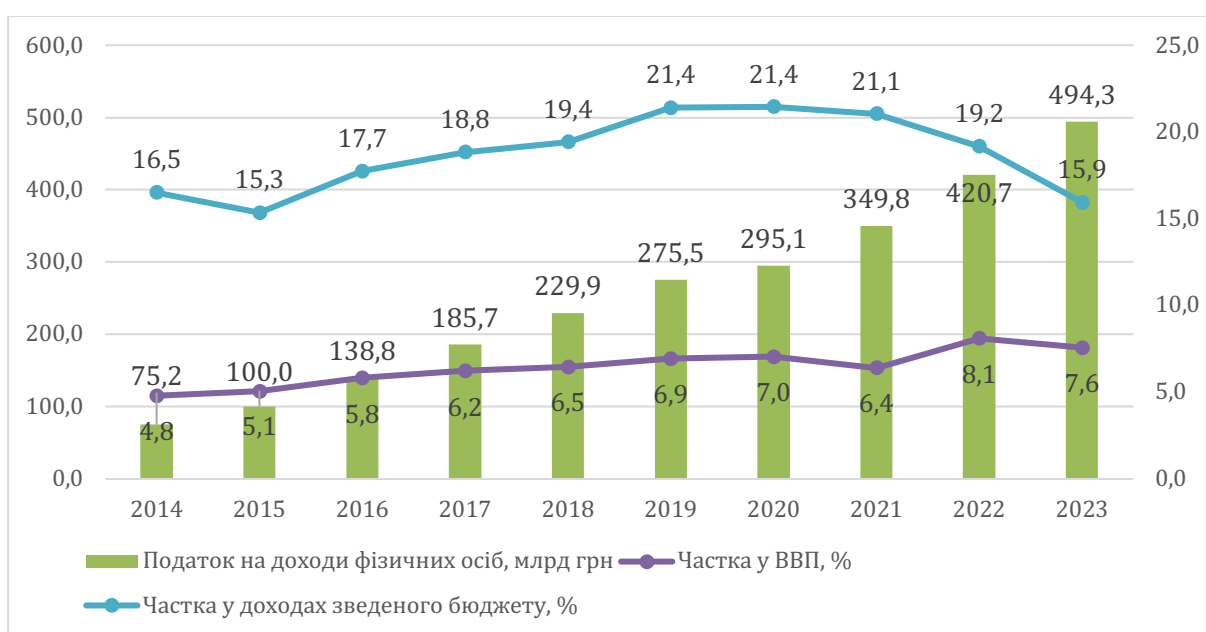

Рис. 2.2. Динаміка частки податку на доходи фізичних осіб у доходах зведеного бюджету та у ВВП, %

Джерело: побудовано автором за даними [36].

Податок на прибуток підприємств – це прямий податок, який підприємства сплачують з прибутку, отриманого від реалізації продукції (робіт, послуг), нематеріальних активів, основних фондів, валютних цінностей, цінних паперів та інших видів фінансово-матеріальних цінностей, із прибутку від орендних операцій, роялті та від позареалізаційних операцій. Податок на прибуток підприємств, окрім фіскального значення, також чинить безпосередній вплив на стимулювання підприємницької діяльності. Негативною особливістю даного податку є те, що надходження до бюджету можливі лише за рахунок позитивного фінансового

результату підприємства, що тягне за собою ухилення від сплати податку, за рахунок приховування прибутку [17, 41].

Надходження до зведеного бюджету від податку на прибуток підприємств має тенденцію до зростання. За період з 2014 року по 2023 рік надходження від податку на прибуток підприємств збільшилось із 40,2 млрд грн у 2014 році до 159,3 млрд грн у 2023 році (рис. 2.3). У 2021 році надходження від даного податку становили 163,8 млрд грн, що на 45,3 млрд грн (38,2%) більше ніж у попередньому році; у 2022 році – 130,6 млрд грн, що на 33,2 млрд грн (20,3%) менше ніж у 2021 році; у 2023 році надходження майже досягли розміру надходжень у 2021 році і сягнули 159,3 млрд грн – зростання склало 28,7 млрд грн (22,0%).

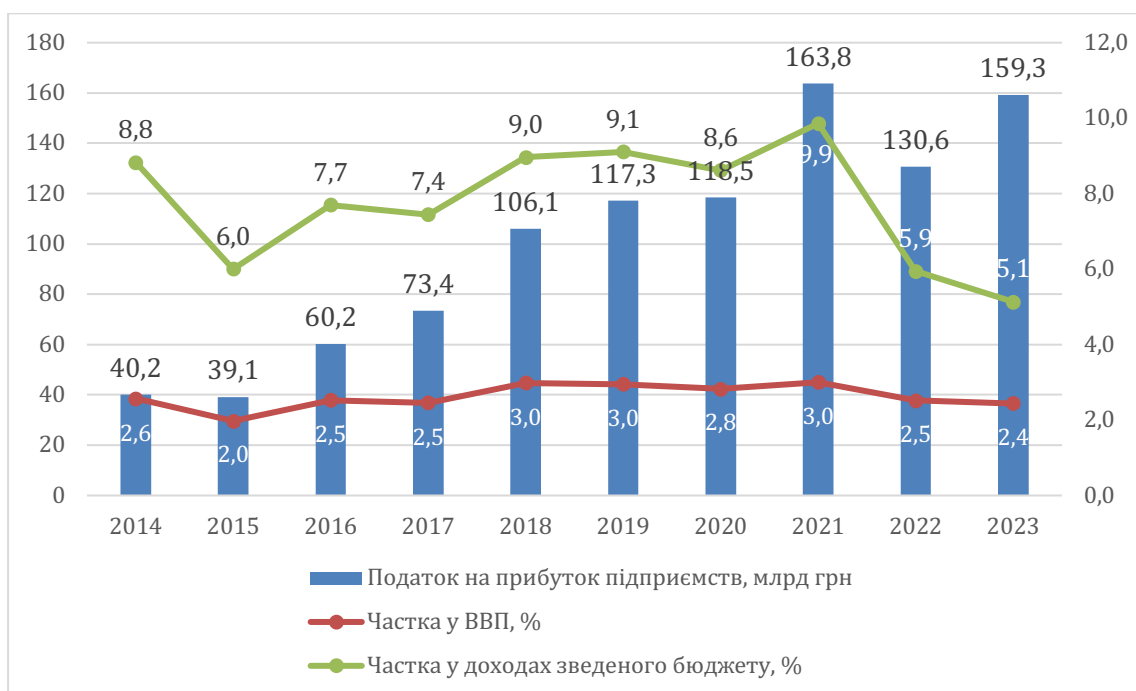

Рис. 2.3. Динаміка частки податку на прибуток підприємств у доходах зведеного бюджету та у ВВП, %

Джерело: побудовано автором за даними [36].

Середня частка надходжень податку на прибуток підприємств до зведеного бюджету складає 2,6% (рис. 2.3). У 2022-2023 рр. спостерігалось падіння до 2,5% та 2,5% відповідно у порівнянні із 2019 та 2021 роками, коли частка складала 3,0%. Для частки податку у доходах зведеного бюджету характерні значні флуктуації із піком у 9,9% у 2021 році та мінімум у 2022 році. Таке зниження частки податку у доходах пов'язане із зниженням ділової активності, знищенням або пошкодженням

багатьох підприємств та зміни структури доходів зведеного бюджету (в т.ч. зростання офіційних трансфертів).

Неподаткові надходження займають меншу частку у доходах зведеного бюджету порівняно із податковими, проте вони є важливим джерелом наповнення бюджету. Відповідно до Бюджетного кодексу України до неподаткових надходжень відносяться доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, власні надходження бюджетних установ та інші неподаткові надходження [7, 17].

Для неподаткових надходжень до зведеного бюджету України також характерна тенденція до зростання протягом 2014-2023 рр. У 2014 році розмір даних надходжень складав 80,6 млрд грн, а у 2023 році – 1028,1 млрд грн, тобто зростання склало 1275,5% (Додаток Б). Питома вага неподаткових надходжень у загальному обсязі доходів зведеного бюджету за результатами 2019 року становила 33,1%, у 2022 році – 16,8%, у 2021 році – 12,2%, у 2020 році – 17,0%.

Доходи від операцій з капіталом – це доходи від продажу капітальних активів (основних фондів, державних запасів і резервів, землі). Частка надходжень до зведеного бюджету з доходів від операцій з капіталом в середньому становить 0,23% (Додаток Б). Так, у 2023 році доходи від операцій з капіталом склали 3,7 млрд грн, у 2022 році – 2,9 млрд грн, у 2021 році – 3,8 млрд грн. Враховуючи незначну частку таких доходів у доходах зведеного бюджету, вони не мають значного фіскального значення у порівнянні із податковими та неподатковими надходженнями [36, 41].

Відповідно до Бюджетного кодексу України, трансферти це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі. У даний час значення коштів, які надходять від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій та донорських установ набувають особливо важливого значення, в умовах зростання видатків на оборону та забезпечення безпеки населення. Система формування

доходів державного бюджету знаходиться під постійним впливом трансформаційних змін в економіці країни. В таких умовах бюджет є не лише централізованим фондом фінансових ресурсів держави, а й важливим інструментом впливу на економічний розвиток країни та її суб'єктів господарювання. Таким чином, без побудови раціональної фіскальної політики не можна досягти збалансованого та своєчасного бюджетного фінансування. В умовах воєнного стану питання формування дохідної частини бюджету набуває особливої гостроти. Доходи бюджету є частиною економічних відносин, пов'язаних з формуванням грошових ресурсів у дохідній частині бюджету з метою виконання органами державної влади та місцевого самоврядування покладених на них функцій і завдань. Доходи бюджету класифікуються на податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та трансферти. На формування дохідної частини бюджету можуть впливати як зовнішні, так і внутрішні чинники: стан світового економічного ринку, зовнішній державний борг країни, інвестиційний клімат, міжнародне партнерство, валовий внутрішній продукт, інфляція, система оподаткування, рівень зайнятості населення. Головне призначення системи державних доходів – створення фінансової бази для забезпечення фінансової стабільності, регулювання економічних процесів, забезпечення соціального розвитку та добробуту населення. Формування достатнього рівня надходжень є визначальним у забезпеченні відповідного рівня економічного розвитку країни. Виконання бюджету за доходами є важливим етапом бюджетного процесу. Виконати бюджет за доходами означає в повному обсязі мобілізувати податки, збори та інші обов'язкові платежі, а також розподілити їх між рівнями бюджетної системи відповідно до бюджетного законодавства. Виконання планових показників доходів є результатом ефективного бюджетного планування та прогнозування. Саме планування та прогнозування є важливим інструментом регулювання соціально-економічних процесів, оскільки визначає та обґрунтовує напрями використання коштів в майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу. Якісний рівень бюджетного планування та

прогнозування залежить від прозорості бюджетно-податкової політики, та потребує ефективного державного регулювання на кожній стадії бюджетного процесу. Питання формування дохідної частини бюджету всіх рівнів є достатньо важливим у процесі розробки і реалізації фінансово-бюджетної політики. Доходи бюджету складають не лише фінансову основу для виконання покладених на державу функцій, вони виступають засобом перерозподілу фінансових ресурсів у суспільстві на користь тих чи інших груп населення, галузей та територій і тому є одним із найважливіших елементів системи фінансового і, в цілому державного регулювання соціально-економічного розвитку. Доходи бюджету необхідно розглядати передусім як фактор, що впливає на сукупне споживання через вплив на рівень дохідності соціальних груп і видів економічної діяльності. Доходи бюджету певним чином визначають напрями використання накопичень, що утворюються у процесі економічної діяльності, регулюють попит, структуру обсягів виробленої продукції та кінцевого споживання. Фіскальна політика є важливою частиною бюджетної політики, оскільки саме податки є основною складовою доходів бюджету, прямо та опосередковано здійснюють вплив на суспільний розвиток. Ефективність функціонування податкової системи вимагає при формуванні планової суми доходів бюджету досягнення якомога меншого негативного впливу на економіку країни; прийнятний рівень видатків на адміністрування податкової системи та ступінь дотримання у суспільстві відповідного законодавства по сплаті податків. Податкова система має бути прозорою, що передбачає простоту механізмів сплати податків, дотримання необхідних зобов'язань платниками [6, 7, 78, 81].

Сьогодні перед державою стоять важливі завдання із забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи, переорієнтації раніше поставлених цілей, перерозподілу обмежених бюджетних коштів, забезпечення соціальних виплат населенню, збільшення видатків на оборону, перегляд джерел наповнення бюджету та залучення міжнародної фінансової допомоги [56, 76].

2.3. Планування та виконання видаткової частини бюджету

На процес формування видаткової частини бюджету впливає обсяг дохідної частини бюджету і показник дефіциту бюджету, визначений з урахуванням циклічності економічного розвитку. Для стимулювання економічного зростання доцільним є використання дефіциту бюджету з метою збільшення видаткової частини бюджету, особливо в умовах певного зменшення податкового навантаження на економіку, проте обсяг державного боргу та економічні можливості держави по його обслуговуванню є фактором обмеження обсягу дефіциту бюджету. Збільшення видаткової частини бюджету за допомогою бюджетного дефіциту може зберігатися і при зростаючій економіці для подальшого стимулювання економічного розвитку та фінансового забезпечення проведення структурних перетворень у пріоритетних галузях. В періоди сталого економічного зростання доцільним є перегляд обсягу і структури видаткової частини бюджету щодо зменшення з метою створення профіциту бюджету, який буде спрямовуватися на поступове зменшення обсягу державного боргу країни. Основним методом бюджетного планування є програмно-цільовий метод, який ґрунтується на раціональному управлінні бюджетними коштами. Програмно-цільовий метод – це метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу. Окрім того, що програмно-цільовий метод формує систему звітування та оцінки роботи, він також забезпечує підвищення прозорості державного фінансового управління. При впровадженні програмно-цільового методу зміщується акцент від отримання коштів на те, які результати будуть отримані після використання цих коштів. Впровадження програмно-цільового методу у бюджетний процес України розпочалося у 2002 року. Так, 14 вересня було схвалено Концепцію застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі. Відповідно до даної концепції метою запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням

бюджетних коштів та результатами їх використання. Запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі спрямоване на: забезпечення прозорості бюджетного процесу, що чітко визначає цілі та завдання, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти, підвищення рівня контролю за результатами виконання бюджетних програм; забезпечення за результатами виконання бюджету здійснення оцінки діяльності учасників бюджетного процесу щодо досягнення поставлених цілей та виконання завдань, а також проведення аналіз причин неефективного виконання бюджетних програм; упорядкування організації діяльності головного розпорядника бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм шляхом чіткого розмежування відповідальності за реалізацію кожної бюджетної програми між визначеними головним розпорядником бюджетних коштів відповідальними виконавцями бюджетних програм; посилення відповідальності головного розпорядника бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм законодавчо визначеній меті його діяльності, а також за фінансове забезпечення бюджетних програм і результати їх виконання; підвищення якості розроблення бюджетної політики, ефективності розподілу і використання бюджетних коштів. У Бюджетному кодексі України використання програмно-цільового методу у бюджетному процесі закріплене у статті 20: у бюджетному процесі програмно-цільовий метод застосовується на рівні державного та на рівні місцевих бюджетів. Окрім цього варто зазначити, що програмно-цільовий метод у бюджетному процесі передбачає застосування середньострокового бюджетного планування, в рамках якого здійснюється складання бюджетної декларації [7, 12, 33, 39, 92].

У 2020 році планувалося впровадження середньострокового бюджетного планування (підготовка бюджетної декларації на 2021-2023 роки), але у зв'язку із поширенням COVID-19 були внесені зміни у бюджетну політику. Бюджетна декларація на 2022-2024 є першим офіційно затвердженим документом середньострокового планування. Відповідно до даної декларації основні зусилля уряду спрямовувалися на підтримку макроекономічної стабільності, стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними

заходами щодо запобігання виникненню та поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19. У наступні періоди бюджетні декларації не готувалися у зв'язку із невизначеністю ситуації під час війни. 28 червня 2024 року Постановою Кабінету Міністрів України було схвалено Бюджетну декларацію на 2025-2027 рр. Бюджетну політику буде спрямовано на зменшення рівня дефіциту державного бюджету в 2025-2027 роках. Для підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів, посилення прозорості і відкритості бюджетного процесу Кабінет Міністрів України продовжить практику проведення оглядів витрат державного бюджету. Їх регулярне проведення та інтеграція до бюджетного процесу сприятимуть оновленню механізму реалізації державної політики, підвищенню ефективності та якості публічних послуг, а також винайденню можливостей для перерозподілу фінансових ресурсів відповідно до пріоритетів державної політики. Пріоритетними напрямками концентрації обмежених фінансових ресурсів держави стануть: європейська інтеграція України, нова ветеранська політика, освіта для успішної країни, ефективна цифрова держава, соціальний перехід, стійка економіка [42, 55, 79, 84, 105].

Удосконалення програмно-цільового методу планування видатків на основі розвитку інституційного середовища бюджетної системи, використання дієвих фінансових механізмів, спрямованих на управління результатами розглядається як важливий інструмент підвищення рівня обґрунтованості планування видаткової частини бюджету з урахуванням пріоритетів економічного та соціального розвитку. Методологічні підходи до моніторингу результативності бюджетних програм потребують удосконалення. Протягом бюджетного періоду необхідно контролювати виконання запланованих результативних показників, відповідність поставлених завдань пріоритетам розвитку країни. Необхідно здійснювати планування таких бюджетних програм, які здатні забезпечувати економічний розвиток у перспективі. Необхідне використання відповідних показників оцінки бюджетної результативності. Політика формування видаткової частини бюджету передбачає втручання держави у економічні процеси. Спрямування бюджетних коштів на підтримку галузей може бути економічно обґрунтовано, якщо будуть

створені умови для підвищення конкурентоспроможності економіки та поліпшення добробуту населення. Для забезпечення соціально-економічного зростання відповідно до положень економічної теорії, центральне місце належить державі у таких сферах економічної діяльності: підтримка інвестиційно-інноваційної діяльності учасників ринку як основної складової створення умов для економічного розвитку, передусім вкладень у сучасні технології, в яких потребується прискорення розвитку України; інвестування у розвиток інфраструктури, в тому числі транспорту, що сприятиме виходу на ринок суб'єктів підприємницької діяльності, які виробляють товари та надають послуги із меншою собівартістю з метою витіснення монополістів та розширення внутрішнього ринку товарів та послуг; направлення бюджетних коштів у такі сфери діяльності, де можливий зростаючий ефект доходу від обсягів виробництва або впливу на розвиток науки, освіти, охорони здоров'я. Економічний розвиток не можливий без участі бюджету, адже кошти, зосереджені в бюджеті, є важливим інструментом впливу на динаміку соціально-економічного розвитку країни. З допомогою бюджетних видатків забезпечується підтримка малозабезпечених сімей, здійснюється фінансування окремих галузей, наприклад, освіти, охорони здоров'я, судової гілки влади, органів правопорядку, формуються основи обороноздатності країни. Бюджетні видатки забезпечують реалізацію численних програм соціального, економічного, культурного розвитку країни, впливають на підвищення рівня доходів і якість життя громадян і сприяють провадженню загальної економічної політики держави. Розвиток інституційних засад системи формування видаткової частини бюджету, визначення принципів та основних пріоритетів здійснення бюджетних видатків, взаємопов'язані з трансформаційним процесом економіки країни [23, 57, 82, 83, 99].

Дієвість планування видатків бюджету, як одна із важливих складових системи управління бюджетом, має суттєве значення в питаннях забезпечення стабільності бюджетної системи країни, стійкого економічного зростання. У 2023 році видатки зведеного бюджету виконані в обсязі 4 440,9 млрд грн (92,6% плану) (рис 2.4). Приріст видатків відносно попереднього 2021 року склав 1 397,4 млрд грн, або 45,9%. Обсяг видатків у 2022 році склав 3 043,5 млрд грн, що на 1 199,1

млрд грн (65%) більше ніж у 2021 році. Обсяг видатків у 2021 році склав 1 844,4 млрд грн. Протягом останніх десяти років для видатків характерне постійне зростання з року в рік. У 2022-2023 роках зростання складало більше 1 млрд грн, у порівнянні із попередніми роками щорічний ріст обсягу видатків в середньому складав 188,8 млрд грн. Таке зростання видаткової частини бюджету пов'язане із значними видатками на оборону, громадську безпеку та соціальне забезпечення незабезпечених прошарків суспільства [82, 83].

Таблиця 2.1

Виконання видаткової частини зведеного бюджету із 2014 по 2023 рр.

	План, млрд грн	Факт, млрд грн	% виконання
2014	588,2	523,1	88,9
2015	717,3	679,9	94,8
2016	883,6	835,8	94,6
2017	1 119,6	1 057,0	94,4
2018	1 344,3	1 250,2	93,7
2019	1 457,5	1 370,1	94,0
2020	1 702,3	1 595,3	93,7
2021	1 938,1	1 844,4	95,2
2022	3 694,6	3 043,5	82,4
2023	4 793,9	4 440,9	92,6

Джерело: побудовано автором за даними [35].

Рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему залишається високому рівні. Середній рівень видатків зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті за період з 2014 року по 2021 рік становив 35,1%. У 2022 році частка видатків у валовому внутрішньому продукті зросла до 58,6%, а у 2023 році до 67,9%, що більше на 32,8 відсоткових пунктів за середній показник 2014-2021 рр.

Функціональна структура видатків за функціональною класифікацією зведеного бюджету за 2021 рік представлена на рис. 2.5. Так, у 2019 році питома вага видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення складала 20% (367,3 млрд грн), на освіту – 17% (312,9 млрд грн), на загальнодержавні функції – 14% (252,6 млрд грн), на оборону – 7% (127,5 млрд грн), найменшу питому вагу

складали видатки на охорону навколишнього середовища – 1% (10,6 млрд грн). Для порівняння на рисунку 2.6 зображена структура видатків за 2023 рік. Як видно із графіка, майже половину видатків зведеного бюджету складають видатки на оборону – 20% (2 097,6 млрд грн), видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу – 13% (591,4 млрд грн), на соціальний захист та соціальне забезпечення – 12% (514,1 млрд грн). Найменшу частку становлять видатки на охорону навколишнього середовища – 0,1% (6,4 млрд грн) та на духовний та фізичний розвиток – 0,9% (38,5 млрд грн).

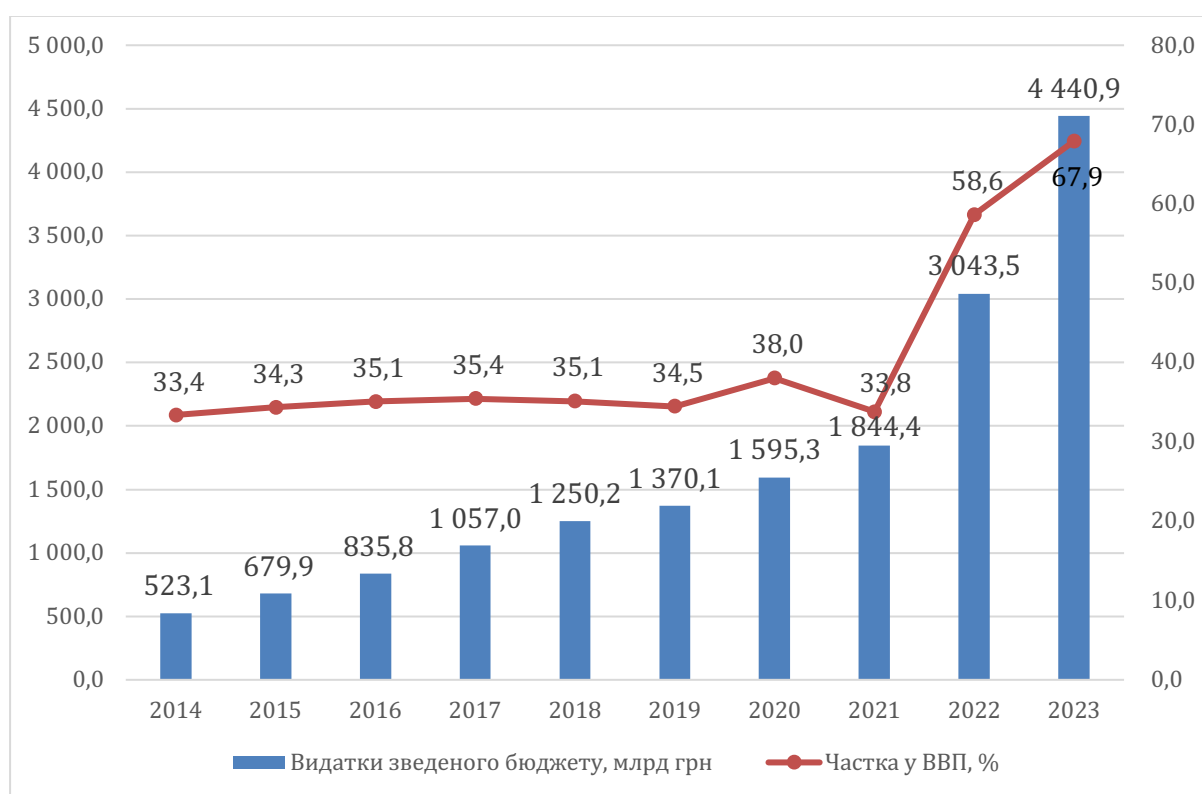

Рис. 2.4. Динаміка обсягу видатків зведеного бюджету та їх частки у ВВП за період з 2014 по 2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [36]

Рис. 2.5. Функціональна структура видатків зведеного бюджету у 2021 році
Джерело: побудовано автором за даними [36].

Ознаками ефективності видатків бюджету є досягнуті кількісні і якісні показники, що характеризують результативність і забезпечують безперервність відтворювального процесу, належного соціально-економічного розвитку, створення умов для нарощування суспільного виробництва, підвищення соціальних стандартів, рівня і якості життя. Звідси, ефективність видатків бюджету є ключовою ознакою досягнення високих кількісних і якісних показників у соціально-економічній сфері. Серед основних функцій бюджетних видатків є такі: створення сприятливого середовища для інвестицій; забезпечення динаміки соціально-економічного розвитку країни; вирішення проблем у соціальній сфері з можливим поступовим підвищенням соціальних стандартів; зменшення навантаження на природні ресурси та екологію; формування дохідної частини бюджету; ефективне використання фінансових ресурсів; захист інтересів суб'єктів

господарювання вітчизняної економіки; забезпечення стійкості фінансової системи та безпеки держави [63, 99, 109].

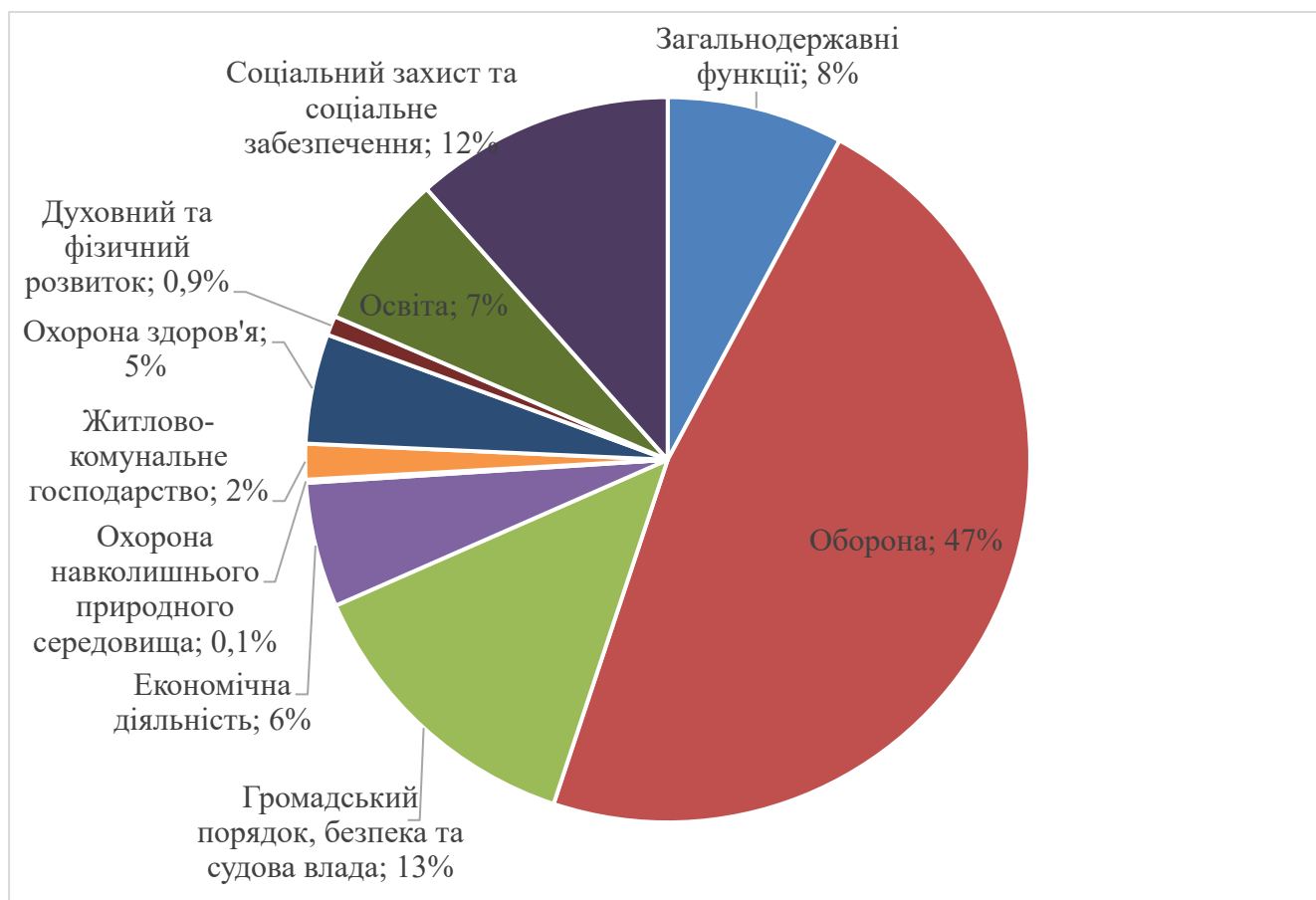

Рис. 2.6. Функціональна структура видатків зведеного бюджету у 2021 році

Джерело: побудовано автором за даними [36]

Зростання бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення є позитивним явищем, адже такі видатки є інвестицією в людський капітал. За рахунок надання соціальних допомог держава фінансує витрати на адресну підтримку малозабезпечених громадян: соціальний захист на випадок непрацездатності, соціальний захист пенсіонерів, ветеранів війни та праці, безробітних тощо [1, 6].

Рис. 2.7. Динаміка обсягу витраток зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення та їх частки у ВВП та у загальних видатках бюджету

Джерело: побудовано автором за даними [36]

Відповідно до даних на Рис. 2.7. витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення мають тенденцію до постійного зростання, але в той же час частка цих витраток у ВВП постійно зменшується. Так, у 2016 році питома вага соціальних витраток у ВВП складала максимум за 10-річний період і сягнула 30,9%, у 2021 році даний показник зменшився до 19,9%, у 2022 році – до 15,0%, у 2023 році – до 11,6%. Питома вага соціальних витраток у загальних видатках коливається на рівні 8,7%. Так, у 2020 році даний показник склав 8,3%, у 2021 році – 6,7%, у 2022 році – 8,8%, у 2023 році – 7,9%. Витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення є важливою складовою соціальної політики держави, що підвищує рівень соціальної справедливості та забезпечує рівні можливості для всіх громадян [83].

В умовах економічної кризи, як правило, виникають додаткові потреби у соціальному захисті через падіння доходів більшості населення та зростання безробіття. Проте через зменшення доходів у бюджеті виникає дефіцит коштів, які мають спрямовуватися на соціальний захист у системі управління публічними фінансами. За таких умов дії щодо удосконалення соціальних програм мають бути

спрямовані на підвищення адресності й дієвості соціальної підтримки в бюджетах. Для того щоб модернізувати інститути соціальної підтримки необхідно: посилити адресність соціальної підтримки людей; удосконалення оцінки нужденності сім'ї при визначенні права на адресну соціальну допомогу; створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної підтримки, впровадження систем моніторингу, оцінки та соціального аудиту програм соціальної підтримки населення. Поширення активних заходів соціальної підтримки дозволить відійти від односторонніх відносин зі сторони держави до взаємних зобов'язань держави і громадянина. Така модель передбачає посилення принципу адресності соціальної підтримки населення по відношенню до тієї категорії громадян, що дійсно відчувають об'єктивні економічні труднощі, але при цьому мають мотивацію до відновлення трудової діяльності та позитивних соціальних зв'язків [39, 69-113].

Аналіз видатків Зведеного бюджету України у 2014 – 2023 роках показує, що за 10 років відбулося зростання на 3 917,7 млрд грн, так у 2014 році сума видатків складала 532,2 млрд грн, а у 2023 – 4 440,9 млрд грн (табл. 2.2.). Протягом 2014 – 2021 років всі видатки мали тенденцію до зростання, лише у 2022 – 2023 роках відбувся перерозподіл у обсягах видатків: значне зростання видатків на оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу та зменшення видатків на охорону навколишнього середовища та економічну діяльність.

У структурі видатків Зведеного бюджету України у 2021 році найбільшу частку становили видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення – 19,9%, видатки на освіту – 17,0% та видатки на економічну діяльність – 15,9%. У 2023 році найбільшу частку становили видатки на оборону – 47,2%, що більше ніж у 2021 році на 40,3 в.п., видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу склали 13,3%, що більше ніж у 2021 році на 3,7 в.п., видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у порівнянні із 2021 роком знизились на 10,1 в.п. і склали 11,6% (табл. 2.3.).

Видатки Зведеного бюджету України у 2014-2023 роках, млрд грн

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	76,9	117,6	134,3	166,3	191,5	203,1	204,8	252,6	248,5	349,1
Оборона	27,4	52,0	59,4	74,4	97,0	106,6	120,4	127,5	1142,9	2097,6
Громадський порядок, безпека та судова влада	44,9	55,0	72,1	88,5	118,0	141,5	159,5	176,2	454,4	591,4
Економічна діяльність	43,6	56,3	66,2	102,9	140,8	154,2	262,8	293,4	156,4	247,3
Охорона навколишнього природного середовища	3,5	5,5	6,3	7,4	8,2	9,7	9,1	10,6	5,2	6,4
Житлово-комунальне господарство	17,8	15,7	17,6	27,2	30,4	34,5	32,2	56,9	41,2	70,4
Охорона здоров'я	57,2	71,0	75,5	102,4	115,9	128,4	175,8	203,6	215,3	217,4
Духовний та фізичний розвиток	13,9	16,2	16,9	24,3	29,0	31,6	31,7	43,4	33,6	38,5
Освіта	100,1	114,2	129,4	177,9	210,0	238,8	252,3	312,9	290,8	308,6
Соціальний захист та соціальне забезпечення	138,1	176,3	258,3	285,8	309,4	321,8	346,7	367,4	455,2	514,1
Всього	523,2	679,9	835,8	1057,0	1250,2	1370,1	1595,3	1844,4	3043,5	4440,9

Джерело: побудовано автором за даними [36].

Питома вага видатків на економічну діяльність та на охорону здоров'я у 2020 році збільшилась на 5,2 в.п. та на 1,6 в.п. відповідно у порівнянні із попереднім звітним періодом. Інші ж видатки, відповідно зменшили свою частку у загальній структурі. Причиною цього стали карантинні заходи пов'язані із захворюваність на COVID-19 та зменшенням ділової активності.

Найбільшу питому вагу видатки Зведеного бюджету України у ВВП становили у 2023 році, що складало 67,9%. За період з 2014 по 2021 роки найбільша питома вага була у 2020 році і складала 38%. У 2021 році найбільшу частку у ВВП складалі видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення – 6,7%, видатки на освіту – 5,7%, видатки на економічну діяльність – 5,4%. Найменшу частку

становили видатки на охорону навколишнього середовища – 0,2%, на духовний та фізичний розвиток – 0,8% та на житлово-комунальне господарство – 1,0%.

Таблиця 2.3.

Структура видатків Зведеного бюджету України у 2014-2023 роках, %

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	14,7	17,3	16,1	15,7	15,3	14,8	12,8	13,7	8,2	7,9
Оборона	5,2	7,7	7,1	7,0	7,8	7,8	7,5	6,9	37,6	47,2
Громадський порядок, безпека та судова влада	8,6	8,1	8,6	8,4	9,4	10,3	10,0	9,6	14,9	13,3
Економічна діяльність	8,3	8,3	7,9	9,7	11,3	11,3	16,5	15,9	5,1	5,6
Охорона навколишнього природного середовища	0,7	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,2	0,1
Житлово-комунальне господарство	3,4	2,3	2,1	2,6	2,4	2,5	2,0	3,1	1,4	1,6
Охорона здоров'я	10,9	10,4	9,0	9,7	9,3	9,4	11,0	11,0	7,1	4,9
Духовний та фізичний розвиток	2,6	2,4	2,0	2,3	2,3	2,3	2,0	2,4	1,1	0,9
Освіта	19,1	16,8	15,5	16,8	16,8	17,4	15,8	17,0	9,6	6,9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	26,4	25,9	30,9	27,0	24,7	23,5	21,7	19,9	15,0	11,6
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: побудовано автором за даними [36].

Підвищення конкурентоспроможності економіки країни, якості державних послуг, рівня життя населення вимагає реалізації стратегії оптимізації обсягу видатків бюджету одночасно із посиленням їх результативності. Найбільший позитивний вплив на економічне зростання й безпосередньо на виробничу функцію мають так звані продуктивні видатки – видатки інвестиційного характеру, при цьому інвестиції розуміються в широкому сенсі: до них належать інвестиції в основний капітал, у людський капітал; такі, як освітня галузь, охорона здоров'я. Видатки споживчого та соціального характеру є видатками, що справляють менший вплив на зростання економіки. Слід зазначити, що рівень соціальної спрямованості державного бюджету є прямим відображенням обсягу коштів

соціального призначення, запланованих на забезпечення соціального захисту, освіти і культури, розвитку системи охорони здоров'я. Однак державні видатки, що спрямовуються на фінансування заходів щодо інноваційного розвитку економіки, науки або підтримки підприємств стратегічно важливої галузі, мають більш вагомий вплив на рівень соціальної безпеки через укріплення економічної незалежності держави у порівнянні із прямими видатками на соціальну допомогу. За допомогою видатків соціального характеру насамперед відбувається перерозподіл доходів у економіці й досягається вирівнювання добробуту різних верств населення. Питання забезпечення соціальних стандартів є найбільш важливим на сучасному етапі розвитку країни потребує збільшення ролі держави [24, 40, 63].

Таблиця 2.4.

Частка видатків Зведеного бюджету України у ВВП за 2014-2023 роки, %

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	4,9	5,9	5,6	5,6	5,4	5,1	4,9	4,6	4,8	5,3
Оборона	1,7	2,6	2,5	2,5	2,7	2,7	2,9	2,3	22,0	32,1
Громадський порядок, безпека та судова влада	2,9	2,8	3,0	3,0	3,3	3,6	3,8	3,2	8,8	9,0
Економічна діяльність	2,8	2,8	2,8	3,4	4,0	3,9	6,3	5,4	3,0	3,8
Охорона навколишнього природного середовища	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Житлово-комунальне господарство	1,1	0,8	0,7	0,9	0,9	0,9	0,8	1,0	0,8	1,1
Охорона здоров'я	3,6	3,6	3,2	3,4	3,3	3,2	4,2	3,7	4,1	3,3
Духовний та фізичний розвиток	0,9	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,6	0,6
Освіта	6,4	5,8	5,4	6,0	5,9	6,0	6,0	5,7	5,6	4,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	8,8	8,9	10,8	9,6	8,7	8,1	8,3	6,7	8,8	7,9
Всього	33,4	34,3	35,1	35,4	35,1	34,5	38,0	33,8	58,6	67,9

Джерело: побудовано автором за даними [36].

На економічний розвиток сучасної держави в сучасних умовах впливає багато факторів. Економічна система держави є частиною світової економічної системи і відповідно вплив на систему держави мають не лише національні, але і світові проблеми. Сучасний економічний розвиток в умовах глобалізації передбачає впровадження інновацій та реалізацію людського капіталу. Як відомо якість людського капіталу залежить від рівня розвитку економіки. Визначальним для формування якісного людського капіталу є збільшення витрат на систему освіти та охорони здоров'я. Не можна применшувати вплив стану навколишнього середовища на економіку країни. Екологічні катастрофи впливають на привабливість країни для інвестицій, а також мають значний вплив на населення. Запровадження новітніх очисних споруд, реалізація безвідходних технологій покращить стан навколишнього середовища, що відповідно підвищує привабливість для проживання у відповідних територіях. Уряди країн Організації економічного співробітництва та розвитку стикаються зі значними фіскальними проблемами, які становлять значну загрозу довгостроковій фіскальній стабільності. Зростання цін на енергоносії та криза вартості життя призвели до значного збільшення державних витрат. Ці фактори, у поєднанні зі зростанням обов'язкових видатків, пов'язаних зі старінням населення, нагальними проблемами зміни клімату та іншими викликами, залишили урядам обмежений фіскальний простір для фінансування нових ініціатив у сфері видатків. Країни впроваджують пов'язані з ефективністю бюджетні реформи, такі як складання бюджету за результатами діяльності та перегляди витрат, щоб допомогти узгодити обмежені фіскальні ресурси з пріоритетами уряду та підвищити прозорість і підзвітність у всьому бюджетному процесі. Завдяки систематичному аналізу існуючих видатків для визначення варіантів заощаджень або переміщення за допомогою аналізу витрат і відходу від традиційного фокусування на вхідних даних до вимірюваних результатів за допомогою складання бюджету за ефективністю, уряди мають кращий потенціал для покращення розподілу державного фінансування. Бюджетування за результатами діяльності визначається як систематичне використання інформації про результати діяльності для інформування про

бюджетні рішення, або як прямий внесок у рішення щодо розподілу бюджетних коштів, або як контекстну інформацію для інформування про бюджетне планування. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити більшу прозорість і підзвітність у всьому бюджетному процесі шляхом надання інформації урядовцям, законодавцям і громадськості про цілі витрачання коштів і досягнуті результати. Міжнародний досвід показує, що бюджетні реформи, орієнтовані на бюджетування за результатами діяльності, є найбільш ефективними, коли вони є частиною набору взаємопідтримуючих реформ, а не окремою ініціативою. Такі зусилля, як реструктуризація бюджету навколо програм, використання інформації про ефективність для прийняття рішень, впровадження аналізу витрат для аналізу базових видатків і запровадження ІТ-систем взаємно підтримують розвиток орієнтованої на ефективність адміністрування. Не існує універсальної моделі бюджетування орієнтованого на ефективність, адже практика формування бюджетів відрізняється в різних країнах. Однак досвід країн Організації економічного співробітництва та розвитку показує, що є кілька ключових факторів, які можуть зробити впровадження таких реформ ефективнішим. До них належать чіткі та прозорі цілі та розробка практичної та функціональної структури. Ці елементи мають важливе значення для формування успішної системи бюджетування з урахуванням ефективності, адаптованої до унікальних умов та потреб кожної країни [32, 71, 114, 115].

Протягом багатьох років економісти досліджували необхідність державних видатків для суспільства. Коли державні видатки зосереджуються на наданні суспільних благ, створенні соціальних інститутів, забезпеченні верховенства права, що захищає осіб та власність, то державний сектор залишається ефективним. Що ефективнішим є функціонування ринкової економіки, то меншим має бути обсяг діяльності, у якому є навіть теоретичне обґрунтування державних витрат. Таким чином, коли ринкова економіка стає більш ефективною, державні витрати повинні зменшуватися. Серед економістів існує тенденція вимірювати результат або вигоду в суспільній діяльності на основі бюджетних асигнувань: чим вищі витрати, тим більша вигода. Наприклад, заклики виділити певну або більшу частку національних

бюджетів на охорону здоров'я та освіту припускають таку тотожність між витратами та вигодами. Чим більші витрати, тим більші вигоди, як передбачається, отримають цільові одержувачі. Але, як стверджував Віто Танзі, вони можуть сильно відрізнятись. Ця відмінність є центральною для поняття ефективності. Крім того, важливою проблемою є відмінність між внеском і результатом. Ця відмінність має бути основоположною при аналізі ефективності державних витрат. Часто багато уваги приділяється результатам певної діяльності і надто мало – результатам. Наприклад, кінцевими результатами витрат на освіту може бути кількість учнів до школи або кількість учнів, які закінчили певний клас. Результатом витрат на охорону здоров'я може бути кількість проведених операцій або днів, проведених на лікарняному ліжку. Однак результати мають ґрунтуватися на тому, скільки навчилися учні та скільки пацієнтів одужали достатньо, щоб повернутися до продуктивного життя [82, 88, 117].

Інструмент регулювання бюджетних видатків передбачає різні форми впливу на суспільні процеси і визначається необхідністю посилення ефективності бюджетного механізму, підвищення його ефективності та ефективності у реалізації пріоритетів бюджетної політики. Можливості всіх рівнів бюджетів, що входять до складу бюджетної системи країни використовуються для вирішення завдань удосконалення продуктивних сил, перетворення фінансово-економічних та розвиток соціальної сфери. Це свідчить про необхідність встановити роль і сутність регулювання бюджетних видатків, визначити пріоритетні напрями вдосконалення цього механізму в розрізі національної регуляторної політики, яку проводить уряд в інтересах задоволення суспільних потреб. Регулювання бюджетних видатків у системі соціально-економічного розвитку здійснюється в межах можливостей, встановлених у країні для розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між усіма учасниками бюджет процесу у формуванні та реалізації фіскальної політики з метою впливу на циклічний розвиток економіки, зайнятість, забезпечення економічного зростання, підвищення добробуту населення. Крім теоретичного обґрунтування значення бюджетних видатків і державного втручання та регулювання національної економіки, важливе місце в системі цінностей і ролі

країни в регулюванні економічної діяльності залежить від мислення і національних особливостей народу, культури, звичаїв і традицій. Метою регулювання видатків бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни є реалізація її виваженої економічної політики. Регулююча функція видатків бюджету – це складова фінансового регулювання, а ефективність регулюючих процесів вимагає постійного вдосконалення всіх елементів бюджетної системи, оскільки від цього залежить повнота покладених на країну завдань в реалізації бюджетної політики. Ефективна реалізація заходів, програм бюджетної політики є основою стабільності фінансової системи країни. У цьому контексті взаємозв'язок усіх рівнів бюджетів, спрямованих на виконання завдань соціально-економічного розвитку територіально-адміністративних одиниць, забезпечення сталої національної макроекономічної стабілізації [79, 82, 99].

Роль держави в економічному розвитку та економічному зростанні є важливою, особливо в країнах, що розвиваються, які характеризуються недосконалими ринками. У цьому випадку ефективність державних витрат може стати ефективним економічним каталізатором для сприяння економічному зростанню країни. Роль держави в суспільному розвитку, забезпечення його економічних, екологічних та соціальних потреб постійно зростає. Держава, виконуючи свої функції, перерозподіляє видатки бюджету не тільки на економіку, а й на програми культурного розвитку, освіти, охорону здоров'я, соціальний захист тощо і потреба в цих видатках щорічно зростає. Адже держава, захищаючи інтереси суспільства і, відповідно, беручи до відома національні пріоритети економічного розвитку, йде свідомо на інвестування тих галузей і сфер економіки, де мала зацікавленість приватних інвесторів. Прагнення задовольнити соціальні потреби населення, створення нових галузей економіки, розширення зовнішніх ринків збуту зумовлюють її це робити [63, 99, 106].

Висновки до розділу 2

Важливою умовою ефективного розподілу та використання бюджетних коштів є методологія інституційного бюджетного забезпечення суспільного розвитку. Інституційна модель бюджетної політики має поєднати, виходячи з положень бюджетної архітекτονіки, соціальні та інноваційні бюджетні складові, що забезпечить якісний рівень функціонування фінансово-економічної системи держави. З допомогою бюджетної політики реалізується механізм державного впливу на економічні процеси. Держава впливає на обсяг та структуру валового внутрішнього продукту, стан платіжного балансу та державних фінансів, рівень зайнятості, інфляції. Особливої вагомості набуває розробка дієвої стратегії бюджетного регулювання, оскільки бюджетне регулювання визначає основні напрями формування та використання бюджетних коштів, виходячи із необхідності завдань, які постають перед суспільством на певному етапі його розвитку.

Механізм державного регулювання економіки ґрунтується на сукупності взаємопов'язаних фінансово-економічних інструментів, форм, важелів і методів впливу на процес розширеного відтворення продуктивних сил суспільства з урахуванням цілей та інтересів суб'єктів економічних відносин. Розробка та реалізація бюджетної політики повинна ґрунтуватися на обґрунтованих положеннях, що сприятиме збалансованості бюджетної системи та дієвості державного фінансового регулювання розвитку суспільства. Інституційний механізм бюджетної політики визначає сукупність правил, норм, законів, процедур, державних органів управління та установ. Вищезазначений інституційний механізм включає такі складові: нормативно-правову систему інститутів, фінансово-економічну систему інститутів; систему інститутів регулювання. Комплексна взаємодія даних складових значним чином визначає рівень ефективності здійснюваної бюджетної політики. Окрім цього важливого значення набувають особливості взаємодії органів законодавчої, виконавчої влади, інших установ в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Задля прискорення соціально-економічного розвитку України необхідними є удосконалення розподілу бюджетних ресурсів, підходу до визначення граничних

обсягів видатків для головних розпорядників бюджетних коштів шляхом встановлення базового обсягу видатків державного бюджету; скорочення кількості головних розпорядників бюджетних коштів; підвищення якості та прозорості планування головними розпорядниками бюджетних коштів, державного фінансового контролю.

Доходи бюджету доцільно розглядати передусім як чинник, що впливає на сукупне споживання через рівень доходів соціальних груп, видів економічної діяльності та певним чином визначає напрями використання накопичень, що утворюються у процесі економічної діяльності, регулюють попит, структуру обсягів виробленої продукції та кінцевого споживання. Застосовуючи інструменти й механізми формування доходів бюджету, зокрема в числі ставок податків, їх кількості, об'єкту й бази оподаткування, уряд чинить прямий вплив на активність економічних агентів, забезпечуючи фінансовий ресурс для виконання узятих зобов'язань. Загалом податки детермінують як індикатори активності партикулярних пріоритетних галузей, так і динаміку зростання. Податкове навантаження є одним з основних бюджетних показників, який суттєво впливає як на дохідну частину бюджетів усіх рівнів, так і на економічні процеси країни та адміністративно-територіальних одиниць. Від оптимальності визначення величини зазначеного показника залежить обсяг фінансових ресурсів для виконання державою та органами місцевого самоврядування відповідних соціально-економічних функцій, а також темпи економічного зростання.

Середня частка податкових надходжень за період з 2014 року по 2023 рік у доходах зведеного бюджету складає 77,33%, у валовому внутрішньому продукті – 26,35%. У цей же період прослідковується тенденція щодо щорічного зростання обсягу податкових надходжень. В середньому щорічне зростання обсягу податкових надходжень складає 118,8%. Частка податкових надходжень у зведеному бюджету у 2022-2023 рр. значно зменшилась у порівнянні з попередніми роками: до 61,16% та 52,77% відповідно. Для неподаткових надходжень до зведеного бюджету України також характерна тенденція до зростання протягом 2014-2023 рр.

Формування достатнього рівня надходжень є визначальним у забезпеченні відповідного рівня економічного розвитку країни. Виконання бюджету за доходами є важливим етапом бюджетного процесу. Виконання планових показників доходів є результатом ефективного бюджетного планування та прогнозування. Саме планування та прогнозування є важливим інструментом регулювання соціально-економічних процесів, оскільки визначає та обґрунтовує напрями використання коштів в майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу. Якісний рівень бюджетного планування та прогнозування залежить від прозорості бюджетно-податкової політики, та потребує ефективного державного регулювання на кожній стадії бюджетного процесу.

Важливим інструментом підвищення рівня обґрунтованості планування видаткової частини бюджету з урахуванням пріоритетів економічного та соціального розвитку є удосконалення програмно-цільового методу планування видатків на основі розвитку інституційного середовища бюджетної системи, використання дієвих фінансових механізмів, спрямованих на управління результатами. Методологічні підходи до моніторингу результативності бюджетних програм потребують удосконалення. Протягом бюджетного періоду необхідно контролювати виконання запланованих результативних показників, відповідність поставлених завдань пріоритетам розвитку країни. Економічний розвиток не можливий без участі бюджету, адже кошти, зосереджені в бюджеті, є важливим інструментом впливу на динаміку соціально-економічного розвитку країни. З допомогою бюджетних видатків забезпечується підтримка малозабезпечених сімей, здійснюється фінансування окремих галузей, наприклад, освіти, охорони здоров'я, судової гілки влади, органів правопорядку, формуються основи обороноздатності країни.

Дієвість планування видатків бюджету, як одна із важливих складових системи управління бюджетом, має суттєве значення в питаннях забезпечення стабільності бюджетної системи країни, стійкого економічного зростання. Протягом останніх десяти років для видатків бюджету характерне постійне

зростання з року в рік. Рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему залишається на достатньо високому рівні. Середній рівень видатків зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті за період з 2014 року по 2021 рік становив 35,1%. У 2022 році частка видатків у валовому внутрішньому продукті зросла до 58,6%, а у 2023 році до 67,9%, що більше на 32,8 відсоткових пунктів за середній показник 2014-2021 років.

Ознаками ефективності видатків бюджету є досягнуті кількісні і якісні показники, що характеризують результативність і забезпечують безперервність відтворювального процесу, належного соціально-економічного розвитку, створення умов для нарощування суспільного виробництва, підвищення соціальних стандартів, рівня і якості життя. Звідси, ефективність видатків бюджету є ключовою ознакою досягнення високих кількісних і якісних показників у соціально-економічній сфері. Серед основних функцій бюджетних видатків є такі: створення сприятливого середовища для інвестицій; забезпечення динаміки соціально-економічного розвитку країни; вирішення проблем у соціальній сфері з можливим поступовим підвищенням соціальних стандартів; зменшення навантаження на природні ресурси та екологію; формування дохідної частини бюджету; ефективне використання фінансових ресурсів; захист інтересів суб'єктів господарювання вітчизняної економіки; забезпечення стійкості фінансової системи та безпеки держави.

В умовах економічної кризи, як правило, виникають додаткові потреби у соціальному захисті через падіння доходів більшості населення та зростання безробіття. Проте через зменшення доходів у бюджеті виникає дефіцит коштів, які мають спрямовуватися на соціальний захист у системі управління публічними фінансами. За таких умов дії щодо удосконалення соціальних програм мають бути спрямовані на підвищення адресності й дієвості соціальної підтримки в бюджетах. Для того щоб модернізувати інститути соціальної підтримки необхідно: посилити адресність соціальної підтримки людей; удосконалення оцінки нужденності сім'ї при визначенні права на адресну соціальну допомогу; створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної підтримки, впровадження систем моніторингу,

оцінки та соціального аудиту програм соціальної підтримки населення. Поширення активних заходів соціальної підтримки дозволить відійти від однобоких відносин зі сторони держави до взаємних зобов'язань держави і громадянина. Така модель передбачає посилення принципу адресності соціальної підтримки населення по відношенню до тієї категорії громадян, що дійсно відчувають об'єктивні економічні труднощі, але при цьому мають мотивацію до відновлення трудової діяльності та позитивних соціальних зв'язків.

Регулювання бюджетних видатків у системі соціально-економічного розвитку здійснюється в межах можливостей, встановлених у країні для розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між усіма учасниками бюджет процесу у формуванні та реалізації фіскальної політики з метою впливу на циклічний розвиток економіки, зайнятості, забезпечення економічного зростання, підвищення добробуту населення. Крім теоретичного обґрунтування значення бюджетних видатків і державного втручання та регулювання національної економіки, важливе місце в системі цінностей і ролі країни в регулюванні економічної діяльності залежить від мислення і національних особливостей народу, культури, звичаїв і традицій.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у другому розділі дисертаційної роботи знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [15, 16, 26].

Список використаних джерел до розділу 2

1. Борушок І. І. Функції та роль видатків бюджету у забезпеченні соціального захисту населення. Економічний простір. 2021. № 169. С. 69-72.
2. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин: монографія / Канєва Т.В. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 392 с.
3. Бюджетна система України та Євросоюзу: монографія/за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ: КНТЕУ, 2010. 409 с.
4. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку: монографія/за ред. Л. В. Лисяк. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.
5. Бюджетна стратегія держави: монографія / Макогон В.Д. Київ: КНТЕУ, 2018. 364 с.
6. Бюджетна стратегія суспільного розвитку / І.Я. Чугунов. К.:Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2021. 532 с.
7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456 із змінами та доповненнями. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
8. Бюджетний механізм економічного зростання: монографія/Запатріна І.В. К.: Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. 528 с.
9. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
10. Васютинська Л.А. Система видатків бюджету в умовах розвитку програмно-цільового управління: монографія. Одеса: Друк-Південь, 2014. 192 с.
11. Ватульов А.В. Бюджетний механізм в умовах трансформації економіки. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_5_62.
12. Ватульов А. В. Фінансова політика в системі економічного розвитку. Економічний часопис-XXI. 2013. № 5-6(1). С. 37-40.

13. Гусаревич Н. В. Бюджет як інструмент соціально-економічного розвитку країни. Економічний вісник університету. 2015. Вип. 27(1). С. 212-216. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2015_27\(1\)_360](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2015_27(1)_360).
14. Державна фінансова політика: монографія / Коровій В.В. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 372 с.
15. Дуда Г.З. Бюджетна політика в умовах економічної трансформації. Економіка та суспільство. 2024. №61. URL: <https://economyandsociety.in.ua>
16. Дуда Г.З. Ефективність бюджетних видатків як складова бюджетної політики. Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти і технологій: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 20 березня 2024 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2024. Ч. 1. С.14-16.
17. Західна О.Р., Круглякова В.В., Бундз Н.Б. Податкові та неподаткові надходження у системі доходів державного бюджету України. Молодий вчений. 2021. № 12 (100). С. 261–266.
18. Канева Т.В. Видатки бюджету як інструмент суспільного розвитку. Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди. 2020. Вип. 44. С. 172–179.
19. Канева Т.В., Галабурда А.С. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. Scientia·Fructuosa. 2022. № 4. С. 98–109.
20. Канева Т.В. Пріоритети підвищення ефективності видатків бюджетних установ. Бізнес Інформ, 2020 № 1 (504). С. 115–122.
21. Канева Т.В. Стаднік О. Фіскальна політика як інструмент регулювання економіки. Економіка та суспільство. 2023. № 57. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3142/3064>.
22. Канева Т.В, Тесля Р.Д. Податкові інструменти регулювання економічного розвитку. Економіка та суспільство. 2024. № 65.
23. Корнієнко Н.М. Підвищення ефективності планування бюджетних видатків в Україні. Вісник Львівської державної фінансової академії 2012. № 23. С. 28–35.

24. Корнієнко Н. М. Планування видатків державного бюджету як інструмент соціально-економічного зростання. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 12(2). С. 123-128.
25. Козарезенко Л.В. Фінансова політика розвитку людського потенціалу: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2016. 411 с.
26. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Бюджетна політика як інструмент розвитку економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 7. С. 77–81.
27. Лебідь Г.А., Лисяк Л.В. Бюджетно-податкова політика формування доходів бюджету: акцент на механізмі трансфертного ціноутворення. Інвестиції: практика та досвід. 2024. №7. С. 60-65.
28. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку: інституційний аспект. Економічний вісник університету: Зб. наук. праць. 2016. Вип. 27/1. С. 595–601.
29. Лук'яненко І.Г., Сидорович М. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики: монографія. Київ: НаУКМА, 2014. 229 с.
30. Мазаракі А., Волосович С. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2016. № 1. С. 5-23.
31. Макогон В.Д., Адаменко І.П. Фінансово-бюджетна політика як складова соціально-економічних перетворень. Науковий вісник Полісся. 2018. № 2 (14). Ч. 1. С. 129-135.
32. Макогон В.Д. Інституційне забезпечення стійкості системи державних фінансів. Економічний вісник університету. 2021. № 48. С. 209–215.
33. Макогон В.Д. Координація фіскальної та монетарної політики України. Scientia Fructuosa. 2024. № 2.(154) С. 4-19.
34. Максюта А.А. Бюджетна політика соціально-економічного розвитку країни. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. 2013. № 1 (49). Економічні науки. С. 265-272.

35. Новік О.І. Тлумачення поняття "податкове навантаження" у вітчизняній та зарубіжній літературі. Глобальні та національні проблеми економік. 2015. № 6. С. 756-762.
36. Офіційний сайт Міністерства фінансів України.
URL:<https://www.mof.gov.ua/uk/>.
37. Ощепков О.П., Шкепу В.Ф. Податок на додану вартість та його роль у формуванні доходів державного бюджету України. Food Industry Economics. 2017. Т. 9. № 4. С. 89-94.
38. Пасічний М.Д. Фіскальні доміанти фінансування військових потреб. Scientia Fructuosa. 2024. № 2. С. 20–37.
39. Пасічний М.Д. Фіскальні та монетарні інструменти впливу на економічний розвиток. Економічний вісник університету. 2021. № 48. С.215-224.
40. Перчук О.В. Підвищення якості та ефективності бюджетних соціальних видатків в системі управління публічними фінансами. Екон. вісн. ун-ту. Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. 2021. Вип. 49. С. 208-214.
41. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
42. Про Бюджетну декларацію на 2022-2024 роки: постанова Верховної Ради України від 15.07.2021 року № 1652-IX.
43. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII: <http://zakon.rada.gov.ua>
44. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
45. Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25.12.2015 р. № 928-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
46. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
47. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>

48. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
49. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14.11.2019 р. № 294-IX: <http://zakon.rada.gov.ua>
50. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX: <http://zakon.rada.gov.ua>
51. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX: <http://zakon.rada.gov.ua>
52. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-IX: <http://zakon.rada.gov.ua>.
53. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 р. № 3460-IX: <http://zakon.rada.gov.ua>.
54. Про результативні показники бюджетної програми: наказ Міністерства фінансів України від 10.12.2010 р. №1536 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
55. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2024р. № 751. Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua
56. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021р. №1805-р.
57. Радіонов Ю.Д. Проблема ефективності використання бюджетних коштів. Фінанси України. 2011. № 5. С. 47-55.
58. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації» від 29 грудня 2021 року № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>
59. Сідельникова Л.П. Асиметрії фінансування видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2021. №4(79). С.216-223.

60. Сідельникова Л.П. Поведінкові чинники реалізації парадигми прямого оподаткування в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. № 54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/>
61. Сідельникова Л.П. Сучасні виклики та новітні асиметрії фіскального простору держави. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2024. Вип. 20. Т. 1. С. 293-305
62. Фінансова політика держави : монографія / Пасічний М.Д. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
63. Формування видатків бюджету: монографія / Радіонов Ю.Д. Київ: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2019. 616 с.
64. Харченко Н. В. Переваги та недоліки податку на додану вартість. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 9. С. 10-12.
65. Цюпа О. П., Кондур О. С., Василюк М. М. Гендерний підхід у бюджетному процесі. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2022. Вип. 18(2). С. 288-297.
66. Чугунов І.Я. Бюджетні відносини в системі соціально-економічного розвитку країни. Казна Україна. 2014. № 6. С. 25–28.
67. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку. К.: НІОС, 2003. 488 с.
68. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності. Вісник КНТЕУ. 2014. № 5. С. 64-77.
69. Чугунов І.Я., Ігнатюк І.М. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни. Економічний вісник університету. 2016. № 28/1. С. 217–226.
70. Чугунов І.Я. Інституційна архітектоніка бюджетної системи. Фінанси України. 2008. № 11. С. 3–10.
71. Чугунов І.Я., Качула С.В. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. Вісник КНТЕУ. 2020. № 2. С. 87–98.
72. Чугунов І.Я., Кучер Г.В. Фінансові ресурси державного сектора економіки. Вісник КНТЕУ. 2019. № 3. С. 40–52.

73. Чугунов І.Я., Лисяк Л.В. Бюджетна система в інституційному середовищі суспільства. *Фінанси України*. 2009. № 11. С. 3-12.
74. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 3-4(2). С. 66 – 69.
75. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах пандемії covid-19. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 6. С.57–65.
76. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетно-податкова політика в умовах невизначеності. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 4. С. 19–31.
77. Чугунов І.Я., Нікітішин А.О. Податкова безпека держави. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 4. С.31–41.
78. Чугунов І.Я., Островецький В.І. Формування податкових надходжень бюджету як складова системи бюджетно-податкового регулювання. *Наукові праці НДФІ*. 2006. Вип. 3. С. 3-14.
79. Чугунов І.Я., Пасічний М.Д. Бюджетно-податкова політика економічного розвитку . *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1(13).Ч.1. С. 54-61.
80. Чугунов І., Пасічний М. Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 5. С. 5–18.
81. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Scientia fructuosa*. 2022. № 5 (145). С. 124–137.
82. Чугунов І., Прутська О., Нікітішин А. Управління державним боргом України. *Scientia fructuosa*, 2024, 153(1), 4–21.
83. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 2. С.103–121.
84. Чугунов І.Я., Собчук С.І. Формування бюджетної політики економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2018. №3. С.103–116.
85. Чугунов І.Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 4. С. 13–22.

86. Чугунов І.Я., Тітарчук М.І. Бюджетна система в умовах трансформації соціально-економічних відносин. *Sciences of Europe*. 2021. №66-3
87. Afonso, A., & Jalles, J. T. Fiscal composition and long-term growth // *Applied Economics*. 2014. – vol. 46(3). – pp. 349-358.
88. Antonio Afonso, Ludger Schuknecht, Vito Tanzi. Public sector efficiency, evidence for new EU Member states and emerging markets. Working paper series, *Europäische Zentralbank*, Issue 581. 50 p.
89. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. *Scientific Route*. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
90. Chugunov I.Y., Aristov Yu.Yu. Budget as a tool of economic growth. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. 2021. Vol.3. № 64. pp.66-72.
91. Chugunov I., Kachula S. State financial policy as a component of social economic development of society. The potential of modern science. volume 2. *Sciencsee Publishing*. London, United Kingdom. 2019. pp.29-44.
92. Chugunov I., Koroviy V. Fiscal policy in the system of society development. Theoretical and scientific approaches to the problems of modern economy: monograph. *Primedia eLaunch*. Boston, USA. 2020. pp. 139-160.
93. Chugunov I., Koroviy V. Fiscal regulation in the conditions of social and economic transformations. Scientific basis of solving of the modern tasks . Abstracts of XIX International Scientific and Practical Conference. Frankfurt am Main, Germany 2020. pp. 26-30.
94. Chugunov I.Y., Koroviy V.V. Formation of financial policy of the state as a component of social development. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. 2020. Vol.3. N.54. pp.12-18.
95. Chugunov I., Liubchak I. Institutional framework for budget planning. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 6. S. 99-109.
96. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 No. 3. pp. 213-217.

97. Chugunov I., Makogon V. Institutional transformations of the financial support of the pension framework functioning. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. Vol.4, Issue №35. pp. 328-334.
98. Chugunov I., Makogon V., Kaneva T., I Adamenko. The influence of financial support of human capital development on economic growth. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. № 20(2). pp. 269-280.
99. Chugunov I., Makohon V., Korovii V. Formation of budget expenditure in the system of fiscal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol.6. N.2. pp. 100-107.
100. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Budget strategy in the conditions of economic globalization. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Vol.17, Issue 3, pp. 101-110.
101. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Fiscal policy and institutional budget architectonics. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 No.5. pp.197-203.
102. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261.
103. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Features of EU and Ukraine debt policy. *Investment Management and Financial Innovations*. 2019. Volume 16, Issue №4, pp. 254-261.
104. Chugunov I., Makohon V., Vatulov A., Markuts Y. General government revenue in the system of fiscal regulation. *Investment Management and Financial Innovations*. 2020. Volume17. Issue№1, pp. 134-142.
105. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. *Public and Municipal Finance*. 2023. № 12(1), pp.1-11.
106. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Nychyk V, Hrehul V. Financial support for the economy development of Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2024. №1 (54). PP. 307-315.
107. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Savchenko N., Husarevych N., Adamenko I. Financial and budgetary provision of social protection of the

- population of Ukraine under the conditions of the state of martial. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 2024. № 4(57). PP.446–456.
108. Chugunov I., Pasichnyi M. Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. № 15 (4), pp.113-122.
109. Chugunov I., Pasichnyi M., Koroviy V., Kaneva T., Nikitishin A. Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10(1), pp. 42-52.
110. Chugunov I., Samoshkina O. Budget mechanism of Ukraine in the conditions of martial law. *European Academic Science and Research: International Conference of European Academy of Sciences&Research (Hamburg, Germany, April 28, 2022). "EASR". No. XXVIII (2022). pp. 6-7.*
111. Chugunov I.Y., Titarchuk M.I. Formation of the state budget as an instrument of socio-economic development of the country. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. 2020. Vol.2. N.55. pp. 46-52.
112. Makohon V. State budget wartime: 2022. *Scientia Fructuosa*. 2023. №2. C. 59–66
113. Pasichnyi M. Empirical study of the fiscal policy impact on economic growth. *Problems and Perspectives in Management*. 2017. 15(3). pp. 316-322.
114. Teresa Curristine, Zsuzsanna Lonti and Isabelle Joumard. Improving Public Sector Efficiency: Challenges and Opportunities *OECD Journal on Budgeting*, 2007, vol. 7, issue 1, pp. 1-41.
115. The official website of OECD. Retrieved from <http://www.oecd.org>
116. The official website of Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/>
117. Vito Tanzi. The economic role of the state in the 21st century. *Cato Journal*, 2005, vol. 25, issue 3, 617-638.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

3.1. Ефективність бюджетних видатків як складова дієвості бюджетної політики

На даному етапі суспільного розвитку питання ефективності використання бюджетних коштів є важливим чинником стабільності бюджетної системи країни. Накопиченні соціально-економічні проблеми потребують результативного використання бюджетних ресурсів для їх вирішення. Пріоритетними завданнями у сфері видатків бюджету є нарощування обсягів доходів, раціональне, ефективне використання бюджетних видатків; посилення контролю та відповідальності розпорядників бюджетних коштів за використання видатків бюджету, оптимізація структури бюджетних видатків, зосередження фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку країни, удосконалення бюджетного процесу. З економічної точки зору оцінка результатів та ефективності діяльності державного сектора є важливою для покращення добробуту населення. Особливо актуальним це є під час економічного спаду та постійного дефіциту державних ресурсів. Належне управління бюджетними видатками має важливе значення для економічного розвитку. Бюджетні видатки є ефективними якщо стимулюється економічне зростання, формування сукупного попиту та споживання. Вплив на рівень доходів та життя населення здійснюється державою за допомогою видатків бюджету. Таким чином держава також впливає на перерозподільні процеси. Виявлення порушень цільового використання бюджетних коштів у бюджетному механізмі забезпечує державний фінансовий контроль, який сприяє ефективному, своєчасному та повному фінансуванню суспільних потреб. Через державний фінансовий контроль забезпечується реалізація цілей державної фінансової політики, належне виконання державою її функцій та покращення фінансово-економічних показників, збільшення видатків бюджету та ефективність їх використання. Асигнування з державного бюджету є

головним двигуном економічного зростання та добробуту населення через фінансування державних програм та проектів, що сприяють наданню їм послуг (охорона здоров'я, освіта). Вплив державних витрат на економічне зростання може бути комплексним показником продуктивності державних витрат. Визначення тих державних витрат, що є особливо сприятливими для економічного зростання та їх ефективності може запропонувати шляхи покращення структури витрат. Але варто пам'ятати, що не всі витрати обов'язково спрямовуються на економічне зростання та це не єдине, що впливає на економічне зростання. Окрім цього зв'язок між державними витратами та економічним розвитком не є одностороннім. Державні витрати впливають на економічний розвиток, але в той же час економічний розвиток впливає на витрати. Бюджетна політика у сфері державних витрат є вагомим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Формування витраткової частини бюджету повинно здійснюватися з урахуванням пріоритетів економічної політики на середньо- та довгострокову перспективу. З метою сприяння збалансованого розвитку економіки країни вагоме місце повинні посідати витрати, що стимулюють економічний розвиток. Розвиток України в умовах глобалізаційних процесів можливий за рахунок зростання макроекономічних показників країни, вдосконалення бюджетної політики як інструменту розвитку економіки та забезпечення її ефективності. Одним із завдань бюджетної політики є гармонізація структури та співвідношення витраткової та дохідних частин бюджету. Бюджетна політика є складовою фінансової політики держави, яка тісно взаємодіє із податковою, грошово-кредитною, обліковою, валютною та інвестиційно-інноваційною політиками. Тому, розглядаючи бюджетну політику як інструмент розвитку економіки, можна виділити її роль у забезпеченні фінансової стабільності держави, покращення добробуту населення, підвищення інвестиційної привабливості економіки для інвесторів, зростання інноваційного розвитку, що супроводжується вдосконаленням існуючих та впровадженням принципово нових прогресивних технологій. Науково обґрунтоване визначення обсягу та структури бюджетних витрат на довгострокову перспективу з урахуванням забезпечення

максимально ефективного та результативного впливу на соціально-економічний розвиток держави та регіонів, безперечно, створить передумови для прискореного економічного зростання на інноваційно-інвестиційній основі та підвищення життєвого рівня населення України. Впливаючи на темпи соціально-економічного розвитку країни, бюджетні видатки визначають майбутні умови функціонування економіки. Тому на сьогодні необхідно забезпечувати оптимізацію видатків бюджету, аби їх структура відповідала як нинішнім, так і майбутнім пріоритетам країни [37, 38, 65, 70].

На обсяг видаткової частини бюджету, яка є одним з основних елементів системи бюджетного регулювання, впливає, перш за все, обсяг дохідної частини та дефіциту (профіциту) бюджету, визначений з урахуванням циклічності економічного розвитку. В умовах економічного спаду держава повинна здійснювати заходи щодо одночасного послаблення податкового навантаження на економіку та збільшення видатків бюджету, допускаючи бюджетний дефіцит, оскільки при зменшенні фактичних споживчих витрат та інвестицій завданням держави є не лише підтримка бюджетних видатків на постійному рівні, а й можливе їхнє збільшення. Отже, для стимулювання економічного розвитку періодично доцільно збільшувати видаткову частину бюджету шляхом створення дефіциту бюджету. Однак використання механізму дефіцитного фінансування потреб економічного розвитку можливо з урахуванням його впливу на розмір державного боргу та економічних можливостей держави по його обслуговуванню. Слід зазначити, що з метою зменшення обсягу державного боргу в періоди сталого економічного зростання необхідності можливе за зменшення обсягу видаткової частини бюджету шляхом створення профіциту бюджету. Передумовою ефективного перспективного прогнозування та планування видатків бюджету є запровадження бюджетних обмежень через встановлення граничних обсягів видатків для всіх головних розпорядників бюджетних коштів. В основі розподілу граничних обсягів повинні бути покладені попередні прогнози обсягів видатків з урахуванням прийнятих та запланованих до прийняття у прогнозному періоді рішень уряду. Через систему бюджетних видатків держава надає послуги у сфері

освіти, охорони здоров'я, культурного обслуговування, соціального захисту та соціального забезпечення, пенсійного забезпечення окремих категорій громадян тощо, і споживачами цих благ виступають певні вікові групи населення, динаміка чисельності яких і зумовлює особливості прогнозування та планування бюджетних видатків соціального спрямування. Видатки бюджету беруть участь у формуванні величини фондів споживання та нагромадження в державі, тому вони є важливим напрямком впливу на економічні та соціальні процеси. Загалом бюджетна політика у сфері державних видатків є вагомим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток, особливо за умов проведення економічних реформ та обмеженості фінансових ресурсів держави. Структура видатків бюджету визначає ефективність впливу держави на економічний розвиток і є індикатором пріоритетності реалізації функцій держави. Пріоритети бюджетної політики фактично проявляються в напрямках державних видатків [11, 37, 75, 101].

Бюджетні кошти мають розподілятися обґрунтовано та раціонально, спрямовуватися на стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави. Розподіл бюджетних коштів має здійснюватися за основними принципами: доцільності надання, обґрунтованості спрямування та ефективності використання бюджетних коштів. Необхідно встановити тісний зв'язок між видатками бюджету і очікуваним результатом, що надасть можливість дієво контролювати виконання функцій, завдань, заходів кожної бюджетної програми. Раціональне використання коштів сприятиме стабільності фінансової системи, запорукою розширеного відтворення, позитивного впливу на кількісні та якісні показники рівня життя населення. Бюджетні кошти повинні надаватися на основі програм, які забезпечують потреби населення. Окрім цього необхідно виключати непотрібне фінансування, шляхом закриття певних програм, а не скороченням видатків на всі програми. Необхідний аналіз попередніх видатків: потрібно ставити під сумнів попередні рішення щодо видатків та ухвалювати рішення, які є найбільш доцільним на даний момент. Важливим елементом розподілення бюджетних коштів є чітке розуміння потреб суспільства. Прозорість та підзвітність є важливими принципами розподілу бюджетних коштів. Необхідно чітко розуміти

вплив видатків на стан соціально-економічний розвиток та на кожен його елемент. Обов'язковою є відповідальність за результати здійснених видатків. Категорію ефективності бюджетних видатків слід розглядати з позицій виконання мети бюджетно-податкової політики щодо забезпечення макроекономічної стабільності і створення стимулів для економічного зростання та досягнутих результатів у сфері покращення рівня добробуту населення. Перша детермінанта ефективності потребує проведення оцінювання відповідності бюджетної архітектури соціально-економічній моделі держави та обґрунтованості розробки бюджетної політики, в тому числі за класифікаційною ознакою відношення до циклічних коливань економіки (нейтральна, контр- та проциклічна); визначення впливу бюджетних видатків на економічний розвиток. Друга ж обумовлює доцільність здійснення комплексного аналізу ефективності видатків бюджету за напрямками спрямування, враховуючи результати зміни ситуації в конкретній сфері суспільного буття (освіта, наука, охорона здоров'я в тощо) [63, 100, 101, 112].

Витрати на освіту та охорону здоров'я є програмами, які в принципі найбільше сприяють покращенню розподілу ресурсів і вирішенню питання про надання товарів і послуг, які спрямовані на виправлення деяких недоліків ринку. Крім того, зазвичай витрати на освіту, фінансовані державою чи частково приватно більше впливають на соціально-економічний розвиток ніж деякі інші статті витрат. Державні інвестиції в освіту повинні підвищувати рівень людського капіталу, і це можна розглядати як одне з основних джерел довгострокового економічного зростання [89, 90].

Результативність бюджетної політики та ефективність бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку країни характеризує динаміка валового внутрішнього продукту. Аналіз динаміки макроекономічних показників є важливим елементом бюджетної політики економічного зростання. За період з 2015 по 2020 роки темпи приросту валового внутрішнього продукту знаходяться приблизно на одному рівні із темпами приросту доходів зведеного бюджету. З 2020 року спостерігається розрив у темпах приросту, що пов'язаний із зменшенням економічної активності, збільшенням трансфертів від іноземних держав. Валовий

внутрішній продукт є одним із найважливіших індикаторів соціально-економічного розвитку країни та використовується для оцінки результатів виробництва, темпів економічного зростання. Валовий внутрішній продукт є найважливішим показником розвитку економіки, оскільки саме він характеризує кінцевий результат виробничої діяльності суб'єктів господарювання у сфері матеріального та нематеріального виробництва. За результатами 2023 року приріст валового внутрішнього продукту відносно 2022 року становив 25,94% (1 346,8 млрд грн), у 2022 році у порівнянні із 2021 роком відбулося зниження валового внутрішнього продукту на 4,92% (268,6 млрд грн), у 2021 році відносно 2020 року приріст валового внутрішнього продукту склав 30,17% (1 265,5 млрд грн), що за десятилітній період є рекордним зростанням (рис. 3.1) [30, 37, 43].

Рис. 3.1. Темпи приросту ВВП та доходів зведеного бюджету за 2014-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [42].

Необхідно забезпечити збалансований розподіл між поточними та видатками та тими, які спрямовуються на розвиток. Підвищити ефективність і результативність наявних інструментів програмно-цільового методу управління бюджетними видатками, а також якісного бюджетування. Доцільно закріпити програмно-цільовий метод, як основний, при виконання всіх рівнів бюджетів та запровадити щорічну обов'язкову оцінку ефективності, результативності, повноти виконання заходів програм соціально-економічного розвитку країни. Посилення рівня відповідальності учасників бюджетного процесу за якість підготовки бюджетних програм, вчасного затвердження паспортів з визначенням мети,

завдань, кількісних та якісних показників, позитивно вплине на ефективність використання бюджетних коштів та результативність виконання програм економічного та соціального розвитку. Моніторинг та аналіз актуальних питань при плануванні обсягів видатків бюджету, формуванні кількісних і якісних показників бюджетних програм, пріоритетних цілей бюджетної політики надасть можливість більш дієво використовувати переваги програмно-цільового методу щодо раціонального розподілу видатків бюджету, їх концентрації на важливих напрямках суспільного розвитку. Використовуючи програмно-цільовий метод бюджетування необхідно орієнтуватися на досягнення вагомого кінцевого результату, особливо актуальним це стосується капітальних видатків, які представлені у вигляді бюджетних програм розвитку. В нинішніх умовах економічних перетворень, важливим є оптимізація структури видатків бюджету, скорочення неактуальних бюджетних програм, повноцінне застосування середньострокового планування, а також програмно-цільового методу, як надійного способу економічного, ефективного та результативного використання фінансових ресурсів. В умовах обмеженості фінансових ресурсів, доцільно, щоб видатки стимулювали інвестиційно-інноваційну діяльність, сприяли розбудові соціальної інфраструктури, підвищували рівень зайнятості. На сучасному етапі економічних перетворень необхідно забезпечити спрямування бюджетних коштів на вирішення пріоритетних завдань розвитку країни. Удосконалення програмно-цільового методу планування видатків забезпечить покращання якості формування бюджетної політики, визначення пріоритетів при розподілі обмеженого обсягу видатків, підвищення рівня ефективності використання бюджетних асигнувань та сприятиме упорядкуванню діяльності головних розпорядників бюджетних коштів щодо виконання бюджетних програм [3, 65, 105, 112].

Аналіз та оцінка результативності використання бюджетних коштів здійснюється за допомогою моніторингу результативності бюджетних програм, що має на меті постійний перегляд та упорядкування складу бюджетних програм, удосконалення їх внутрішньої структури, виявлення недостатньо ефективних бюджетних програм. Бюджетна політика у сфері видатків передбачає

стимулювання зростання внутрішнього попиту шляхом збільшення видаткової частини бюджету у періоди економічного спаду, оптимізації її структури у періоди економічного зростання при якісному забезпеченні соціальної функції держави з урахуванням можливості використання обґрунтованого рівня дефіцитного фінансування бюджету. Видатки бюджету впливають на формування величини фондів споживання, нагромадження, здійснення структурних змін в економіці, виробництві, рівні підтримки окремих галузей. Як складова бюджетної політики вони є важливим інструментом зростання економіки, соціальних стандартів. Соціально-економічна ефективність бюджетних видатків виражає цільовий рівень, або зміну цільового рівня показників соціально-економічного розвитку країни та показників, що характеризують розвиток окремих галузей суспільних відносин. Дослідження соціально-економічної ефективності видатків бюджету передбачає проведення більш поглибленого аналізу щодо рівня досягнення кінцевих суспільно вагомих результатів від витрачання бюджетних ресурсів, що потребує методологічного обґрунтування оцінки впливу обсягу бюджетних видатків та їх структури на показники економічного та соціального розвитку країни, у тому числі на валовий внутрішній продукт, рівень зайнятості населення, рівень безробіття, рівень прожиткового мінімуму, ступінь забезпечення населення лікарняними ліжками і закладами амбулаторної медицини, рівень захворюваності населення, рівень забезпечення населення закладами освіти, рівень освіти населення за різними віковими групами і територіями, рівень народжуваності і смертності, середню тривалість життя населення, рівень демографічного навантаження [6, 53, 83, 84].

Функцію контролю за використанням коштів державного бюджету України здійснює Рахункова палата, до повноважень якої відноситься здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності та аудиту відповідності щодо: проведення витрат державного бюджету, використання коштів державного бюджету, наданих місцевим бюджетам та фондам загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування; здійснення таємних видатків державного бюджету; стану внутрішнього контролю розпорядників коштів

державного бюджету. Інституція відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного використання бюджетних коштів, контролюючи фінансову діяльність уряду та державних органів. Відповідно до Закону України «Про Рахункову палату» аудит ефективності передбачає встановлення фактичного стану справ та надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів їх розпорядниками та одержувачами, стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів. Аудит ефективності витрачання коштів державного бюджету орієнтований на активізацію контролю за бюджетним процесом на стадії розподілу і доведення державних коштів до їх споживачів, а також на оцінку ефективності, доцільності та результативності бюджетних витрат. Таким чином, забезпечується контроль за прийняттям економічних рішень з позиції їхньої результативності. Рахункова палата є повноправним членом Міжнародної організації вищих органів контролю (INTOSAI). Міжнародне співробітництво є важливим інструментом інституційного розвитку Рахункової палати та посилення спроможності виконувати покладені на неї функції вищого органу аудиту України. Складовою контролю державних фінансів є затверджені INTOSAI Стандарти з аудиту, які є директивою для кожного вищого органу контролю і рекомендуються до застосування в тому масштабі, в якому вони є сумісними із законодавством кожної країни. Рахункова палата застосовує у своїй діяльності основні принципи діяльності Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю, що не суперечать Конституції та законам України. З метою імплементації стандартів та методик Міжнародної організації вищих органів аудиту (INTOSAI) Рахунковою палатою ухвалено рішення про визнання Системи професійних документів INTOSAI основою аудиторської діяльності Рахункової палати та прийнято низку методологічних документів. Україною взято зобов'язання щодо подальшої імплементації стандартів та методик INTOSAI, а також обміну найкращими практиками Європейського Союзу у сфері зовнішнього контролю та аудиту державних фінансів, з особливим акцентом на незалежності відповідних органів [61, 65, 70, 84].

Важливим інструментом підвищення ефективності використання бюджетних коштів у процесі виконання бюджетних програм є державний фінансовий аудит. Контроль за використанням бюджетних ресурсів проводить Державна аудиторська служба, одним з основних завдань якої є здійснення державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» Державна аудиторська служба відповідно до покладених на неї завдань здійснює контроль за цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів; досягненням економії бюджетних коштів і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів; достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах під час складання планових бюджетних показників та відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми. Удосконалення державного фінансового контролю дозволить ефективно та раціонально використовувати кошти, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів набуває пріоритетного значення [61, 70, 104].

На даному етапі суспільного розвитку та за умов невизначеності питання ефективності використання бюджетних коштів є важливим чинником стабільності бюджетної системи. Структура бюджетних видатків повинна бути оптимізованою відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. В умовах воєнного стану визначну роль відіграють видатки на оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу, а також важливим є соціальний захист та соціальне забезпечення економічно вразливого населення. Підвищення ефективності і результативності використання бюджетних коштів при реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни потребують удосконалення системи формування видатків бюджету шляхом наукового обґрунтування системи бюджетного регулювання у сфері видатків та

перспективного прогнозування і планування видаткової частини бюджету. Спрямованість бюджетної політики на отримання конкретних суспільно вагомих результатів передбачає удосконалення системи оцінки результативності використання бюджетних коштів з метою зміщення акцентів від управління бюджетними ресурсами до управління бюджетними результатами, що сприятиме перетворенню бюджетних видатків на дієвий інструмент розвитку суспільних відносин. Оцінка результативності бюджетних програм є ефективним інструментом управління бюджетними ресурсами, який дає можливість здійснювати оцінку використання бюджетних коштів на виконання певної бюджетної програми для досягнення визначених мети і завдань. При проведенні оцінки результативності виконання бюджетних програм необхідно визначити ті програми, які функціонують як було заплановано, і ті, які є недостатньо функціональними. Вагомим є формування якісного рівня показників результативності бюджетних програм з метою встановлення ступеня досягнення планових показників, системи середньострокового бюджетного планування, що дозволить посилити взаємозв'язок між використаними бюджетних коштів та отриманими результатами. На всіх стадіях бюджетного процесу його учасники в межах своїх повноважень оцінюють ефективність бюджетних програм, що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів. Оцінювання ефективності бюджетних програм здійснюється на підставі аналізу результативних показників бюджетних програм, а також іншої інформації, що міститься в бюджетних запитах, кошторисах, паспортах програм, звітах про виконання кошторисів та паспортів. На сучасному етапі розвитку бюджетних відносин в Україні з метою підвищення рівня ефективності і результативності розподілу та використання бюджетних ресурсів відбувається подальше удосконалення планування і виконання видаткової частини бюджету України на засадах програмно-цільового методу, і, перш за все, як складової системи середньострокового бюджетного планування [65, 66, 68].

Порядок здійснення оцінки ефективності бюджетних програм головними розпорядниками коштів державного бюджету затверджено наказом Міністерства

фінансів України від 10.05.2020 р. «Про оцінку ефективності бюджетних програм державного бюджету». Відповідно до даного документу, оцінка ефективності бюджетних програм здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу і передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів. Метою здійснення оцінки ефективності бюджетних програм є: визначення ефективності та результативності бюджетної програми та винайдення шляхів їх підвищення; виявлення ризиків, пов'язаних із реалізацією бюджетної програми та досягненням очікуваних результатів; оптимізація процесу реалізації бюджетної програми; підвищення якості планування бюджетної програми; забезпечення прозорості використання бюджетних коштів, задоволення потреб суспільства в інформації щодо ефективності та результативності використання бюджетних коштів та досягнутих результатів. Результати оцінки ефективності бюджетних програм використовуються для обґрунтування пропозицій щодо внесення змін до бюджетних призначень поточного бюджетного періоду, розпису державного бюджету та відповідних змін до паспортів бюджетних програм, а також під час: формування пропозицій до Бюджетної декларації та бюджетного запиту; складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання; підготовки інформації про досягнення запланованої мети, завдань та результативних показників бюджетних програм, а також цілей державної політики у відповідній сфері діяльності; проведення оглядів витрат державного бюджету [46, 65, 69].

Завданнями оцінки ефективності бюджетних програм є: встановлення взаємозв'язку між досягнутими результатами та використаним обсягом бюджетних коштів; визначення ступеня досягнення запланованої мети, виконання завдань бюджетної програми шляхом аналізу виконання результативних показників; виявлення чинників, що перешкоджають виконанню бюджетної програми та досягненню запланованих результативних показників, їх усунення та мінімізація впливу; розробка заходів з підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів; прийняття управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів,

якості планування бюджетної програми. Оцінка ефективності бюджетних програм під час виконання державного бюджету передбачає здійснення моніторингу їх виконання. Моніторинг виконання бюджетної програми передбачає відстеження на систематичній основі стану виконання заходів бюджетної програми та досягнення результативних показників бюджетної програми. Головний розпорядник організовує та здійснює моніторинг протягом поточного бюджетного періоду з метою своєчасного прийняття управлінських рішень для попередження відхилень від запланованих параметрів та забезпечення цільового, ефективного та результативного використання бюджетних коштів. Моніторинг охоплює заходи бюджетної програми та результативні показники, на виконання та досягнення яких розпорядниками (одержувачами) коштів державного бюджету здійснено попередню оплату у попередніх бюджетних періодах. Моніторинг таких заходів та результативних показників здійснюється до повного виконання зобов'язань, остаточного завершення розрахунків та погашення дебіторської заборгованості [4, 7, 22, 43].

Ефективність бюджетних видатків займає центральне місце в програмно-цільовій моделі управління бюджетними ресурсами, яка передбачає реалізацію процесів планування, виконання та контролю за витрачанням бюджету залежно від оцінки очікуваного та досягнутого рівня ефективності бюджетних програм. Оцінка запланованої та фактичної ефективності бюджетних видатків, очікуваної та досягнутої соціально-економічної ефективності бюджетних видатків повинна здійснюватися на всіх стадіях бюджетного процесу на рівні бюджетних програм, головних розпорядників бюджетних коштів. Ефективність – це досягнення максимального результату з певними вхідними ресурсами або використання найменших ресурсів для досягнення певних результатів. З іншого боку, ефективність – це порівняння результатів зі встановленими цілями. Ефективність у державному секторі є одним із найпопулярніших параметрів, який широко використовується. З іншого боку, ефективність – це досягнуті результатів з використанням обмежених ресурсів. У питаннях використання бюджетних коштів термін «ефективність» має ключове значення, оскільки надає можливість оцінити

комплекс застосованих або проведених суспільно необхідних робіт, наданих послуг, закуплених товарів. Ефективність в її загальному соціально-економічному розумінні дає можливість вартісної оцінки досягнутого результату, ефекту. Тобто економічна ефективність – це передусім отримання максимуму можливих благ від витрачених ресурсів. Тому зіставлення благ і задіяних видатків є так званою раціональною поведінкою розпорядників коштів у прагненні досягати максимальних результатів [7, 17, 22, 65].

Оскільки при перекладі на українську мову обидва терміни означають ефективність, для уникнення термінологічної плутанини у вітчизняній науковій літературі їх розділяють, вводячи для цього окреме поняття «результативності». Очевидно, що здатність об'єкта реалізувати своє функціональне призначення більш раціонально визначати терміном «результативність» (результат є наслідком будь-якої діяльності, незважаючи на те, чи задовольняє він суб'єкта, який прагне його отримати). Проте, результативність не завжди означає ефективність, адже результат може бути отриманий надмірно високою ціною. Крім того, результат традиційно визначають як наслідок певної діяльності, натомість ефект не завжди може бути спричинений певними діями, а мати побічний характер. На відміну від результату, ефект від функціонування об'єкта чи певної діяльності не завжди можна відстежити, тим більше виміряти. Якщо результативність визначається дієвістю управлінських рішень через логічний ланцюжок за схемою «витрати-випуск» чи «витрати-результат», то ефективність звертає увагу на параметри витрат, здійснених для досягнення поставлених цілей. Щоб визначити ефективність усього державного сектору, необхідно зіставити обсяг фінансових ресурсів, у тому числі видатків бюджету, до фактично отриманого економічного результату, вигоди, користі, соціального ефекту, екологічних наслідків. Необхідність оцінки ефективності бюджетних видатків продиктована передусім суспільною потребою зростання ВВП, подолання бідності, зниження рівня безробіття, покращання соціальних стандартів життя. Ті виклики, які стоять на сьогодні перед країною, вимагають більш ефективного використання кожного

засобу і ресурсу для стимулювання економічного розвитку, досягнення кращих результатів у соціальній сфері [65, 66, 68].

Щоб забезпечити високу результативність бюджетних видатків, необхідно оцінку їх ефективності здійснювати на основі чітких критеріїв. Критерії оцінки ефективності видатків повинні бути унормованими показниками, наближеними до певних норм, стандартів або відповідати стандартним параметрам. Показники є точними та корисними індикаторами стану галузі, країни. Вони дають можливість оцінити стан економіки та соціальної сфери, встановити причини проблем та приймати ефективні рішення для виправлення ситуації. Показники дають можливість вимірювати в конкретний момент часу і розкривати фактори, які безпосередньо визначають функціонування економіки, визначати перспективи розвитку галузі, регіону, країни. Без таких даних прогнозувати економічну політику можна лише інтуїтивно. Тобто за допомогою показників визначають економічний стан і рівень розвитку економіки, політику (стратегію), яка б сприяла покращанню цього стану. Критерії оцінки ефективності бюджетних видатків дають відповідь на питання, в якому напрямі необхідно рухатися розпоряднику бюджетних коштів з метою забезпечення ефективності використання фінансових ресурсів і досягнення конкретної мети. Саме мета дає можливість динамічно розвиватись економіці до запланованих стратегічних орієнтирів. Застосовуючи критерії оцінки щодо ефективності використання бюджетних видатків, необхідно також оцінювати й діяльність головного розпорядника бюджетних коштів, виконання покладених на нього державних функцій, дати оцінку конкретним діям розпорядників нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів. Це дає можливість встановити, наскільки адміністративна діяльність, особливо управлінські рішення, розпорядників бюджетних коштів, сприяли ефективності та результативності використання бюджетних видатків. Такий підхід дає можливість оцінити не лише предмет оцінки – бюджетні кошти, а також якість та ефективність професійного управління наявними фінансовими ресурсами, чи вчасно і кваліфіковано застосовані всі доступні важелі та інструменти впливу щодо

ефективного використання коштів для досягнення кращих соціально-економічних показників відповідно до поставленої мети бюджетної програми [65, 68, 70, 92, 96].

Ідея впровадження програмного бюджетування, як відомо, орієнтована на перспективу підвищення ефективності та доцільності витрачання бюджетних коштів. Програмне бюджетування можна розглядати як сукупність кроків, спрямованих на вдосконалення продуктивності державного сектора. Впровадження програмного бюджетування допомагає отримати повний ефект від використання обмеженого фінансового капіталу. Бюджетні програми дають змогу забезпечити чіткий зв'язок між стратегією держави та бюджету, а також зосередити бюджетні видатки на стратегічно актуальних пріоритетах соціально-економічного розвитку держави. Бюджет програми базується не на вкладах, а на показниках успіху. Майже всі витрати розподіляються на програми у форматі програмного бюджету, кожна з яких безпосередньо пов'язана з конкретною діяльністю. Реалізація програмного формату дає змогу створити стратегічний та фінансово обґрунтований бюджет, формуючи чіткий зв'язок між короткостроковим та довгостроковим бюджетним плануванням. Державна політика будується на концептуальних засадах довгострокової соціально-економічної стійкості. Реалізація бюджетної програми здійснюється за детальним планом заходів з її реалізації, який містить повний перелік основних завдань та контрольних подій із зазначенням термінів їх виконання та очікувані негайні наслідки, а також подробиці щодо суми фінансової підтримки для виконання бюджетної програми. Чітке формулювання цілей програми, розробка логічної структури програми, розподіл відповідальності за результати виконання програми, створення системи стимулювання за досягнення запланованих показників, розробка системи управління ризиками, наявність ефективної системи оцінки діяльності, наявність плану оцінки ефективності аудиту є важливими умовами для реалізації всіх переваг програмного бюджету. Слід пам'ятати, що однією з важливих елементів реалізації програми є визначення ефективності її реалізації. Успіх виконання державної програми потребує певної прозорості та збалансованості стимулів для всіх учасників. Усі аспекти менеджменту, включаючи фінансовий менеджмент і

бюджетне фінансування, повинні підтримувати наголос на результативності. Бюджетні асигнування на послуги мають бути тісно пов'язані з іншими формами бюджетного моніторингу та прогнозування: стабільний та керований бюджет, жорсткі середньострокові ліміти бюджетних видатків та більша передбачуваність процесу виконання бюджету державного управління з такими типами державного управління, як управління персоналом, вимоги до матеріально-технічного забезпечення. Важливим напрямком програмного бюджетування на сьогодні є орієнтація витрат на конкретні цільові показники та оцінка їх ефективності. При оцінці ефективності використання бюджетних ресурсів та розроблення методики розрахунку та формулювання показників ефективності слід враховувати не лише економічний аспект, пов'язаний обсяг продукції (послуги) або вартість її постачання, а й різні інші компоненти ефективності [65, 66, 68, 99, 101].

Розмір і складність завдань державної фінансової політики вимагають принципової зміни стандарту стратегічного управління економікою. Ефективність бюджетних витрат є суттєвим показником бюджетної політики, яку проводить держава. За цим показником часто розраховується ступінь державного контролю за рівнем економічного зростання, що стає особливо важливим у періоди макроекономічної нестабільності. Як інструмент макроекономічної політики бюджетні видатки дозволяють державі реалізувати свій вплив на соціально-економічне зростання суспільства. Підвищення продуктивності бюджету безпосередньо пов'язане з підвищенням ефективності бюджетних видатків. Метою оцінки ефективності бюджетних витрат є формування та уточнення бюджету, що забезпечує мінімізацію неминучих втрат у бюджетній сфері. Цілі стратегічного планування передбачають комплекс завдань, які вирішують відповідні управлінські рішення, а також стратегії оцінки ефективності бюджетних витрат. За сучасних умов основний фокус бюджетної політики має бути зорієнтований на підвищення запитів суспільства щодо одержання якісної, конкурентоспроможної освіти. Незадоволений попит на вказані послуги призводить до відтоку абітурієнтів за кордон та погіршення демографічної структури населення і якості людського потенціалу. Враховуючи вищевикладене, необхідними змінами функціонування

системи вищої освіти є удосконалення фінансових засад проведення наукових досліджень і впровадження їх результатів у навчальний процес, посилення уваги на прикладних аспектах вивчення спеціальності, розвиток механізмів оцінки якості вищої освіти, надання фінансової самостійності освітнім закладам. Гарантоване базове фінансування наукової діяльності для університетів, які мають статус дослідницького та національного, є важливим і позитивним зрушенням у напрямі розвитку науки й інноваційної діяльності у країні. Поступальний розвиток тематики фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок, які фінансуються за рахунок коштів бюджету на конкурсних засадах відповідно до стратегічних пріоритетів науки і техніки є цілеспрямованою інтенцією держави забезпечити результативні перетворення галузі. Залежно від сфери наукової діяльності відрізняються обсяги потреби їх фінансового забезпечення, що має бути враховано при конкурсному відборі наукових проектів. Потенційно одержані результати слід визначати, окрім кадрового потенціалу виконавців, їх наявними здобутками у вигляді публікацій та грантів. Проте все ж таки не кількість, а якість публікацій, їх внесок у розвиток певної проблематики є визначальним критерієм відбору [68, 77, 105, 107].

У період воєнного стану особливо важливо ефективно управляти бюджетними видатками, забезпечуючи національну безпеку та соціальний розвиток. Важливо зосередити увагу на фінансуванні видатків, пов'язаних з національною безпекою, обороною та утриманням громадського порядку. За таких умов необхідне запровадження рекомендацій та заходів з оптимізації фінансування потреб соціально-економічного розвитку: баланс між обороною та соціальним забезпеченням; необхідно розглянути можливості оптимізації видатків у менш пріоритетних категоріях; диверсифікація джерел фінансування; необхідне забезпечення систематичного моніторингу і аналізу видатків для того, щоб вчасно реагувати на зміни в економічних, соціальних та політичних умовах; потрібно розглянути можливість створення фінансових резервів для непередбачуваних ситуацій, таких як воєнні конфлікти, глобальні кризи або природні лиха; підвищення ефективності внутрішніх процесів (впровадження технологічних

інновацій та цифрових рішень); потрібно розробити гнучку бюджетну політику, яка дозволить швидко реагувати на нові виклики та призначати кошти на найважливіші потреби; залучення експертів та аналітиків для розробки стратегічних; забезпечення відкритості та прозорості; запровадження механізмів, що забезпечать стабільність бюджетних процесів під час змін у політичній або економічній сфері; враховуючи невизначеність та зміни, важливо мати механізми адаптації бюджетної політики до нових обставин, що можуть включати прискорені процедури прийняття рішень та можливість швидкого перерозподілу ресурсів. Для вирішення проблеми низької ефективності бюджетних видатків необхідне ґрунтовне дослідження причин, які лежать в основі її виникнення, а також вироблення об'єктивної методології оцінювання ефективності виконання бюджету за видатками. Завдяки цьому може бути створене теоретичне і методологічне підґрунтя для посилення контролю громадськості за управлінськими рішеннями владних інституцій щодо використання бюджетних ресурсів, яке в умовах відкритості суспільства буде мотивувати органи публічного управління більш оперативно реагувати на запити громадськості, враховувати її інтереси та потреби при виробленні пріоритетів бюджетної політики у сфері видатків. Дотримання усіх означених критеріїв здійснення видатків бюджету (економічності, продуктивності, результативності) зовсім не означає, що вони можуть бути повною мірою визначені як ефективні. Максимізація результату виконання бюджетної програми при максимальною ощадливому використанні коштів не застерігає від того, що невірно поставлені самі завдання програми, або ж обрані управлінським апаратом для реалізації цілком обґрунтованої мети заходи є найбільш оптимальними. На шляху до підвищення результативності бюджетних видатків провідна роль належить незалежному фінансовому контролю, який повинен сприяти покращанню фінансової дисципліни усіма учасниками видаткових відносин, що дасть можливість вчасно з'ясувати помилки та недоліки у діяльності бюджетних установ держави та вживати заходи щодо їх усунення [65, 68, 107, 109].

Через бюджетні програми, які є інструментом досягнення пріоритетних цілей в економічній та соціальній сферах, створюються умови для безпечного та

комфортного життя громадян. Проблеми ефективного та результативного використання бюджетних коштів не дають можливості досягати кращих соціально-економічних показників виконання бюджетних програм та динамічно розвиватися в нашій країні, розбудовувати сучасну, стійку, відкриту і конкурентоспроможну у світовому масштабі економіку. Доцільність використання бюджетних коштів при реалізації бюджетних програм має відповідати пріоритетним цілям соціально-економічного розвитку країни, її територій та галузей економіки. В цьому взаємозв'язку для кожної бюджетної програми важлива ціль, яку необхідно досягти при використанні бюджетних коштів і реалізації проекту [47, 71, 84].

Під ефективним використанням бюджетних коштів при виконанні бюджетних програм слід розуміти оптимальне використання фінансових ресурсів задля досягнення поставлених програмних цілей і результатів. А це сприяє зростанню інноваційної складової; підвищенню ділової активності; проведенню в бюджетній сфері політики, спрямованої на підтримання реального сектору економіки на основі виважених дій щодо підвищення соціальних стандартів, удосконалення державного управління тощо. Забезпечити результативність бюджетних програм необхідно таким чином, щоб ці програми мали не загальне, а конкретне завдання з короткостроковою ціллю, яка визначає короткостроковий прогрес у досягненні загальної мети. Завдання бюджетної програми має бути: конкретним; вимірним; досяжним у межах наявних фінансових ресурсів. Оцінити ефективність бюджетної програми можна шляхом проведення моніторингу щорічного або поетапного прогресу у досягненні мети та виконанні завдань програми. У такому разі, щоб оцінити результативність бюджетної програми, необхідно дати оцінку ефективності використання бюджетних коштів. Показниками ефективності слід вважати: фактичні фінансові витрати; вихід продукту (товарів, послуг); якість виробленого; результативність самої програми. Тільки ефективне та раціональне використання бюджетних коштів дає змогу досягти максимально результативних показників бюджетних програм, які впливають на рівень і якість життя людей, задоволення їх всезростаючої потреби в матеріальних та духовних благах. Результативність бюджетних програм є основою

соціально-економічного розвитку країни. Досягнення стратегічних цілей в розбудові національної економіки, нарощування обсягів виробництва, надання якісних послуг, підвищення соціальних стандартів потребує значних зусиль, передусім прагнення суспільства досягти поставленої мети, затративши значні природні, матеріальні, в тому числі фінансові, ресурси [65, 66, 68].

Контроль є однією з найважливіших функцій державного управління і забезпечення ефективності бюджетних видатків, формою реалізації контрольної функції фінансів, обов'язковим елементом фінансової системи країни. Основним завданням контролю, як функції державного управління, є формування такої системи, яка б могла реагувати на численні проблеми ринкової економіки, допомагала реалізації державної економічної політики, повною мірою відповідала його соціально-економічній сутності, забезпечувала єдність і стійкість організаційно-економічних зв'язків, охоплювала всю економічну діяльність, була б цілісною, сформованою на єдиних інституційно-методологічних принципах, забезпечувала ефективність управління та використання бюджетних видатків. Функція контролю в системі управління бюджетними видатками допомагає ефективно здійснювати управління фінансами в межах чинного бюджетного законодавства [84, 97, 99].

3.2. Бюджетна стратегія у системі економічного розвитку країни

Основними критеріями ефективності стратегії формування та виконання державного і місцевих бюджетів відповідно до вимог економічної безпеки країни є: відповідність бюджетної політики національним інтересам і реалістичність цілей бюджетної політики та створення умов для їх досягнення; зміцнення держави на базі забезпечення фінансовими ресурсами можливостей реалізації її функцій у здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики; забезпечення цілісності та єдності бюджетної системи як фінансової основи і передумови цілісності та єдності держави; здатність бюджетної системи забезпечити єдність економічного простору країни, фінансової, грошово-кредитної, валютної та податкової систем;

узгодженість у бюджетному процесі річних, середньострокових і стратегічних завдань державної політики соціально-економічного розвитку. Рівень результативності функціонування бюджетної системи впливає на соціальну захищеність, розвиток людського потенціалу, науково-технічну модернізацію галузей виробництва, підвищення рівня конкурентоспроможності на світових ринках, зростання обсягу валового внутрішнього продукту. Враховуючи те, що бюджет є одним з основних інструментів державного регулювання економіки, становлення ефективної бюджетної системи є необхідною умовою для досягнення економічного розвитку країни. Механізм формування обсягу та структури доходів і видатків бюджету є важливим складником бюджетного регулювання для забезпечення розвитку суспільства. Особливо важливим розв'язання цього завдання є для транзитивних економік, які відзначаються неоднорідністю й динамізмом суспільного середовища, тому необхідно підвищити роль бюджетної політики в системі державного регулювання та розробити концептуальні засади побудови її ефективної моделі [12, 91, 93, 119].

Професор Чугунов І.Я. розглядає бюджетну стратегію як сукупність фінансових відносин, інституційного забезпечення щодо формування та використання бюджетних коштів, спрямованих на досягнення фінансово-економічної збалансованості, результативності економічних перетворень та є адаптивним механізмом у системі регулювання економіки, спрямованим на забезпечення адекватності регулятивних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища з метою економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць. Макогон В.Д. зазначає, що бюджетна стратегія впливає на економічні процеси, забезпечує фінансування структурної перебудови економіки, стимулювання розвитку її пріоритетних секторів, прискорює інтенсифікацію виробництва відповідно до рівня розвитку суспільства, забезпечує соціальну підтримку найменш захищених верств населення; бюджетна стратегія є системою фінансово-економічних відносин спрямованих на забезпечення довгострокової збалансованості та стійкості бюджетної системи, визначення напрямів та завдань її розвитку. Дем'янишин В. розглядає бюджетну

стратегію як цілісну систему дій держави, спрямованих на реалізацію мети, завдань та пріоритетів довготривалого курсу бюджетної політики, розрахованого на тривалу перспективу, що передбачає вирішення глобальних завдань, визначених економічною стратегією. Отже, бюджетна стратегія забезпечує відповідність між потребами держави та її фінансовими можливостями [2, 3, 10, 92, 99].

Запровадження стратегічного бюджетного планування у діяльність головних розпорядників бюджетних коштів є доцільним. Принципи стратегічного бюджетного планування: обґрунтованості – застосування наукових методів і підходів до формування та реалізації бюджетної політики; ефективності – забезпечення максимального результату при мінімальному рівні витрат, виходячи з визначених цілей соціально-економічного розвитку країни та шляхів їх досягнення; системності – послідовність та єдність дослідження соціально-економічних процесів, оцінки їх впливу на розвиток бюджетної системи; адаптивності – врахування змін внутрішнього та зовнішнього середовища; варіативності – врахування інноваційних варіантів соціально-економічного розвитку країни; взаємоузгодження – зіставлення цілей з наявними фінансовими ресурсами, інтересів органів державної влади та місцевого самоврядування при визначенні стратегічних цілей, забезпечення узгодженості між складовими бюджетного простору; цілеспрямованості – обґрунтування пріоритетів соціально-економічного розвитку та очікуваних результатів; соціальності – підвищення рівня добробуту громадян; легітимності – обов'язковість прийняття бюджетної стратегії; інноваційності – застосування інновацій щодо стратегічного бюджетного планування та прогнозування [32, 99, 100].

Однією з особливостей функціонування ринкової економіки є циклічність її розвитку. Тобто розвиток економіки являє собою процес, який розгортається в часі, а основні тенденції розвитку формуються під впливом циклічності. Економічним циклом є періодичне повторення піднесення та спаду в економіці протягом певного періоду. Кожен економічний цикл складається з таких фаз як криза, депресія, поживлення та піднесення. Економічні цикли є наслідком впливу різноманітних факторів і процесів. Крім того, економічні цикли – їх величина та тривалість –

відображають динаміку економічної системи, яка визначається технологічними процесами, поведінкою та очікуваннями суб'єктів, а також інституційними особливостями економіки. Бюджетна політика впливає на цикл не лише безпосередньо впливаючи на сукупний попит і пропозицію, але й формуючи очікування та інститути. На економічний цикл має впливати, окрім інших чинників, фіскальна політика в процесі реалізації своєї стабілізуючої функції. Фаза пожвавлення характеризується відносно швидким зростанням економіки, зростанням виробництва. Економічні показники, пов'язані зі зростанням, такі як зайнятість і заробітна плата, корпоративні прибутки та виробництво, сукупний попит і пропозиція товарів і послуг, як правило, демонструють стійкі тенденції до зростання. Однак збільшення грошової маси може спровокувати інфляцію під час фази економічного зростання. Фаза піднесення – це пік на який припадає максимальна швидкість зростання. Ціни та економічні показники можуть стабілізуватися на короткий період, перш ніж повернутися до зниження. Фаза кризи характеризується сповільненням зростання, зайнятість падає. Оскільки попит зменшується, підприємства можуть не відразу скорегувати рівень виробництва, що призводить до перенасиченості ринків із надлишковою пропозицією та зниженням цін. Якщо скорочення продовжується, кризове середовище може перейти в депресію. Депресія – це найнижча точка циклу – економіка досягає найнижчої точки, коли попит і пропозиція досягають дна перед відновленням. Найнижча точка циклу є болісним моментом для економіки з широко поширеним негативним впливом від стагнації витрат і доходів. Економічний цикл – це сукупність певних станів національної економіки, що періодично повторюються, а саме: здійснюється постійна зміна підйомів та спадів ділової активності, розширення та скорочення обсягів національного виробництва. Перехід від однієї фази циклу до іншої здійснюється автоматично – на базі ринкових регуляторів Циклічність вважається закономірним явищем фінансово-господарського життя спільноти в умовах ринку і виробництва, що розвивається. При цьому коливання фаз що знижуються та фаз, що підвищуються в процесі економічного зростання супроводжуються істотними модифікаціями в

структурі економіки, динаміці цін, обсягах виробництва, співвідношеннях продуктивності праці і доходів, нагромадженні і споживанні, виробництві засобів виробництва і виробництві предметів споживання. Економічний цикл ще називають циклом ділової активності. Такі фактори, як валовий внутрішній продукт, процентні ставки, загальна зайнятість і споживчі витрати, можуть допомогти визначити поточний етап економічного циклу [9, 44, 102, 116].

За визначенням Войтко С.В., циклічність – форма руху як світового господарства взагалі, так і окремо взятої національної економіки певної країни, яка допускає зміну еволюційних і революційних періодів економічного розвитку, прогресу та виявляє нерівномірність у функціонуванні різних елементів національного господарства (постійне коливання ділової активності та зниження ринкової динаміки, зміна інтенсивного та екстенсивного типів зростання економіки) [6].

Стандартні кейнсіанські аргументи стверджують, що фіскальна політика має діяти як стабілізуючий інструмент та має бути антициклічною: коли спостерігається зниження ділової активності, уряд має збільшувати витрати та знижувати податки, для того щоб допомогти економіці вийти з рецесії. Проте у країнах, що розвиваються спостерігається протилежне. Економічні цикли можуть викликати нестабільність у фіскальній політиці. Якщо фіскальна політика не є антициклічною, то вона може викликати посилення макроекономічних дисбалансів та послабити можливість ефективно реагувати на виникнення кризи. Розуміння того, що економічні коливання є принаймні частково тимчасовими має важливий вплив на формування бюджетної політики. Одним з основних завдань бюджетного регулювання є забезпечення виконання завдань соціально-економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць, однак при цьому важливою є підтримка запасу стійкості бюджетної системи у необхідних межах. Бюджетна система є потужним інструментом впливу на економічне зростання, разом з цим вона з лагом у часі виступає як об'єкт впливу з огляду на макроекономічне становище країни, тому важливим є визначення ступеня взаємовпливу з лагами у часі бюджетної системи і соціально-економічного розвитку держави та територій.

Під час економічної рецесії ринковий механізм починає діяти по-іншому ніж у економічному зростанні, тому важливими є посилення дієвості використання державних фінансів як інструменту впливу на економіку, необхідним є посилення фінансової дисципліни та фінансового контролю за використанням бюджетних коштів. З метою розробки і реалізації збалансованого бюджетного регулювання протягом певного часового інтервалу бюджетна політика має визначатися, виходячи, з одного боку, з циклічності економічного розвитку, з іншого – зі стану державних фінансів і запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до ускладнень у проведенні ефективного бюджетного регулювання для позитивного впливу на економічне зростання. На кожному етапі економічного розвитку є необхідність розробки такого бюджетного механізму, який забезпечив би втілення поставлених завдань перед державою. З економічної точки зору, бюджетний механізм – це сукупність певних видів бюджетних відносин, методів формування та використання бюджетних коштів [3, 74, 120, 124].

Досягнення сталого соціально-економічного розвитку країни потребує виваженого регулювання не лише обсягу, а і структури видаткової частини бюджету з метою забезпечення оптимального розподілу бюджетних коштів між різними напрямками суспільної діяльності. Основним завданням державної політики у сфері видатків бюджету є оптимізація та економія їх обсягу з одночасним підвищенням ефективності і результативності їх використання з метою забезпечення достатньо високої якості державних послуг в умовах обмеженості бюджетних ресурсів. Формування обсягу і структури бюджетних видатків повинно розпочинатися з ретельного аналізу динаміки соціально-демографічних і економічних процесів у країні з метою визначення фази їх циклічного розвитку, тенденцій динаміки фактичних показників видаткової частини бюджету у попередніх періодах, виявлення особливостей взаємного впливу обсягу і структури видатків бюджету та показників соціально-економічного розвитку країни. На підставі зазначеного аналізу повинно відбуватися прогнозування і планування показників видаткової частини бюджету, а також моделювання їх впливу на показники соціально-економічного розвитку країни у середньо- та довгостроковій

перспективі. Прогнозування і планування видатків бюджету має підлягати інституційним обмеженням відповідно до етапу соціально-економічного розвитку країни щодо обсягу і особливостей структури видаткової частини бюджету, рівня дефіциту бюджету у взаємозв'язку з показниками державного боргу, співвідношення поточних і капітальних видатків бюджету, інвестиційної складової бюджету. Бюджетну стратегію необхідно розглядати у якості цілеспрямованого впливу відповідних інститутів держави на економічні та соціальні процеси країни щодо забезпечення макроекономічної рівноваги та створення відповідних умов для економічного зростання шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між певними галузями та сферами суспільного розвитку. Проте підтримка інновацій не повинна обмежуватися здійсненням окремих проектів, а відповідати вимогам створення інноваційного середовища, включаючи розвиток людського потенціалу, формування державного попиту на інноваційну продукцію та поліпшення інвестиційного клімату в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. Реалізація інноваційно-інвестиційних проектів в значній мірі залежить від того, наскільки ефективно використовується інститут бюджету розвитку який дозволяє стимулювати поживлення економічної діяльності, сприяти підвищенню якості надання суспільних благ на місцевому рівні. Під час здійснення оцінки доцільності прийняття рішень щодо фінансування інноваційних програм з місцевих бюджетів необхідно враховувати, яким чином вони сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності адміністративно-територіальних одиниць, забезпеченню їх економічного розвитку, продуктивності суспільного виробництва та добробуту населення. Формування бюджетної політики на середньострокову перспективу дозволяє визначати стратегічні цілі бюджетної політики, забезпечити прозорість і відкритість щодо досягнення соціально-економічних завдань протягом запланованого періоду, досягати реалістичних прогнозів доходів бюджету; встановлювати основні пріоритети у сфері бюджетних видатків, забезпечувати своєчасне корегування бюджетної політики, посилити державний фінансовий контроль за реалізацією цілей, встановлених основними напрямками бюджетної

політики, відповідальність головних розпорядників бюджетних коштів за ефективністю використання бюджетних коштів [3, 24, 109, 122, 123].

Одним з основних інструментів державного регулювання соціально-економічного розвитку є перспективне бюджетне планування, зміст якого – розробка основних напрямів формування та використання бюджетних коштів на середньостроковий період, зважаючи на необхідність виконання завдань, які постають перед суспільством на певному етапі його розвитку. У процесі перспективного бюджетного планування створюються умови для розв’язання найважливіших проблем державного впливу на економічний розвиток. Проведення цілеспрямованої фінансово-бюджетної політики в Україні передбачає запровадження стратегічного бюджетного планування. Запровадження перспективного бюджетного планування дозволить вирішити наступні завдання: забезпечення середньострокової збалансованості надходжень і витрат; визначення пріоритетів розвитку територій з урахуванням обмежень по доходах; формування обґрунтованих і реалістичних бюджетних програм щодо реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку територій; здійснення моніторингу та аналізу ступеня досягнення поставлених цілей та якості бюджетних прогнозів; підвищення обґрунтованості стратегічних рішень та ефективності використання бюджетних коштів. При цьому з точки зору орієнтації бюджету на кінцеві результати основоположне значення має відображення в перспективному бюджетному плані розподілу асигнувань за відповідними періодами. Зазначене сприятиме створенню стимулів щодо оптимізації бюджетних витрат, формуванню системи індикаторів їх результативності, підвищенню оцінки діяльності бюджетних установ та якісного рівня підготовки проектів бюджетів. Встановлення довго- і середньострокових цілей та завдань фінансово-бюджетної політики, кількісних та якісних критеріїв їх виконання і на цій основі визначення обсягів бюджетних ресурсів на перспективу є необхідною умовою підвищення якості процесу бюджетного планування та посилення впливу бюджетної політики на соціально-економічний розвиток держави. Взагалі необхідною є не лише розробка прогнозних бюджетних показників на середньострокову перспективу, але й визначення бюджетної

стратегії до 2030– 2050 років з урахуванням циклічності економічного розвитку, що, безперечно, підвищить керованість бюджетного процесу [3, 11, 100, 101, 104].

Перспективне бюджетне планування може сприяти більшій оцінці пріоритетів і сприяти побудові міцніших зв'язків між плануванням та процесом формування та виконання бюджетів. Перевагами такого планування є перегляд макроекономічного прогнозу на бюджетний рік та щонайменше на два наступних роки, погодження загальних обмежень бюджету для розпорядників коштів у бюджетному році, визначення пріоритетних напрямів видатків на основі загальнодержавних та галузевих планів. Також важливим є запровадження орієнтації на результат у бюджетному процесі, що допоможе об'єднати функції планування та складання бюджету. Ефективне державне регулювання видатків у довго- і середньостроковому періоді та поглиблений розвиток системи стратегічного планування державного розвитку сприятиме: підвищенню рівня взаємоузгодженості не лише державної політики в часовому просторі на коротко- та середньострокову перспективу, а також за адміністративно-територіальною та галузевою ознаками (загальнодержавну та регіональну, боргову та монетарну, податкову та промислову політики); забезпеченню узгодженості бюджетної політики у сфері видатків із пріоритетами соціально-економічного розвитку країни; створенню умов для послідовності соціально-економічної та податково-бюджетної політики; посиленню взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади з питань бюджетної політики з питань розробки бюджетної політики, визначення пріоритетних напрямів видатків, розподілу бюджетних коштів; посиленню контролю за дотриманням принципу результативності видатків та доцільності їх проведення у середньостроковій перспективі; забезпеченню реалізації довгострокових бюджетних програм, соціально-економічний ефект від реалізації яких оцінюється з деяким часовим лагом; підвищенню якісного рівня управління державними інвестиціями, з точки зору забезпечення стабільності їх здійснення, що створить умови для сталого економічного зростання та макроекономічної стабільності; створенню умов для обґрунтованості процесу прийняття бюджетних рішень, що потребують додаткових обсягів витрат за результатами проведення

попереднього аналізу та оцінки суспільного ефекту від реалізації проекту. Окрім цього середньострокове планування має позитивний вплив на бізнес-середовище, адже створює прозорість у фіскальній політиці, збільшує передбачуваність бюджетної політики та фіскальної стабільності, а також сприяє ефективному розподілу бюджетних ресурсів. Також середньострокове планування забезпечує кращу бюджетну дисципліну для всіх учасників бюджетного процесу та сприяє структурним реформам. Використання програмно-цільового методу сприяє модернізації бюджетної системи та демонструє інституційний розвиток, розвиток інфраструктури та економічне зростання. В той же час при використанні середньострокової бюджетної стратегії країна може стикнутися з проблемою відсутності координації відомств задля досягнення поставлених цілей та забезпечення обґрунтованого зв'язку між річними показниками та кількарічною програмою [21, 72, 81, 85].

Відповідно до основних прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку країни на 2025-2027 роки, що наведені у Таблиці 3.1, прогнозується зростання валового внутрішнього продукту у 2025 році до 8 466,3 млрд грн (темп зростання на 2,7%), а у наступні роки темп зростання зросте до 7,5 % у 2026 році та 6,2% у 2026 році. Також Урядом прогнозується збільшення індексу споживчих цін у середньому до попереднього року на 9,7% у 2025 році, на 9,9% - у 2026 та на 8,0% у 2027. Тобто прогнозується повільне зниження даного показника. Відповідно до прогнозу Національного Банку України, збільшення індексу споживчих цін складе у 2025 році – 6,0%, у 2026 зниження до 5,0%. Відповідно до основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку планується позитивне зростання експорту товарів та послуг, яке у 2027 році сягне 19,3% у порівнянні з попереднім роком. Зростання імпорту відбуватиметься меншими темпами і у 2027 році складе 7,1% у порівнянні з попереднім роком. Таке зростання можуть використовувати під час складання плану надходжень від митниці [45].

**Основні прогностні макропоказники економічного і соціально розвитку
України на 2025-2027 роки**

Найменування показника	2025 рік	2026 рік	2027 рік
Валовий внутрішній продукт:			
номінальний, млрд грн	8 466,3	10 123,2	11 782,8
відсотків до попереднього року, %	102,7	107,5	106,2
Індекс споживчих цін:			
У середньому до попереднього року,%	109,7	109,9	108,0
Експорт товарів і послуг:			
млн доларів США	57 229	67 311	80 273
відсотків до попереднього року, %	107,0	117,6	119,3
Імпорт товарів і послуг:			
млн доларів США	97 904	94 635	101 331
відсотків до попереднього року, %	103,7	96,7	107,1

Джерело: складено автором за даними [45]

До переваг застосування перспективного бюджетного планування можна віднести підвищення фіскальної дисципліни. Перед прийняттям нової політики є можливість розглянути її багаторічний вплив, таким чином уникаючи неприємних сюрпризів у майбутньому. Планування дає можливість розглянути різні варіанти подій, вибрати найкращий з них, а також завчасно вжити коригувальних заходів, в разі необхідності. Створення обов'язкових багаторічних лімітів дає простір для маневрування у поточних бюджетах. Прогнозування динаміки видатків у середньостроковій перспективі дозволяє уряду враховувати як короткострокові, так і середньострокові фіскальні наслідки, приймаючи рішення щодо нової політики. У багатьох випадках вплив політики доходів або витрат на бюджет не відбувається рівномірно з року в рік [68, 114, 120].

У Таблиці 3.3. наведена динаміка видатків зведеного бюджету України за 2014-2023 роки. Для аналізу динамічних рядів необхідно порівнювати швидкість

змін ознаки. Тому порівнюємо середні темпи зростання чи зменшення за відповідний проміжок часу. У Таблиці 3.2. наведено перелік показників за якими відбувається аналіз динаміки зміни видатків зведеного бюджету.

Таблиця 3.2.

Досліджувані змінні рядів динаміки

Показник	Значення
Δ_l	абсолютний приріст ланцюговий
Δ_b	абсолютний приріст базисний
$T_{р.л}$	темп зростання ланцюговий
$T_{р.б}$	темп зростання базисний
$T_{пр.л}$	темп приросту ланцюговий
$T_{пр.б}$	темп приросту базисний
A_i	абсолютне значення 1% приросту

Джерело: складено автором

Відповідно до даних наведених у Таблиці 3.3. найбільше абсолютне значення приросту є найбільшим позитивним числом у 2023 році. Даний показник характеризує збільшення обсягів на 1 397,44 млрд грн у порівнянні із базовим 2014 роком. До повномасштабного вторгнення даний показник був найбільшим у 2021 році і складав 249,09 млрд грн.

За весь проаналізований період обсяг видатків збільшився на 848,92%. Ланцюговий темп приросту постійно коливається, так, найменшим він був у 2019 році і складав 9,59%, а максимум був у 2022 році – 65,01%. Базовий темп приросту постійно зростає. Абсолютне значення 1% приросту вказує на абсолютну величину, яка доводиться на кожен процент приросту. Найбільше значення свідчить, що у 2023 році на 1% приросту довелося 30,44 млрд грн.

У Таблиці 3.4. відображено розрахунок середніх показників аналізу рядів динаміки. Упродовж останніх десяти років обсяг видатків щорічно зростає на 435,5 млрд грн. Середній темп зростання складає 27,8% щорічно.

**Аналіз динаміки обсягів видатків зведеного бюджету України за період
2014-2023 рр. у млрд. грн**

Рік	Видатки, млрд. грн	Δ_l , млрд грн	Δ_b , млрд грн	$T_{р.л}$, %	$T_{р.б}$, %	$T_{пр.л}$, %	$T_{пр.б}$, %	A_i , млрд грн
2014	523,1	-	-	-	-	-	-	-
2015	679,9	156,74	156,74	129,96	129,96	29,96	29,96	5,23
2016	835,8	155,96	312,7	122,94	159,77	22,94	59,77	6,80
2017	1 057,0	221,14	533,84	126,46	202,05	26,46	102,05	8,36
2018	1 250,2	193,20	727,04	118,28	238,98	18,28	138,98	10,57
2019	1 370,1	119,94	846,98	109,59	261,91	9,59	161,91	12,50
2020	1 595,3	225,18	1072,16	116,44	304,95	16,44	204,95	13,70
2021	1 844,4	249,09	1321,25	115,61	352,57	15,61	252,57	15,95
2022	3 043,5	1199,12	2520,37	165,01	581,79	65,01	481,79	18,44
2023	4 440,9	1397,44	3917,81	145,92	848,92	45,92	748,92	30,44

Джерело: побудовано автором за даними [42]

Для подальшого аналізу темпу приросту здійснено розподіл розрахунків на наступні періоди: 2014-2018 рр. та 2018-2023 рр. (до повномасштабного вторгнення) і 2014-2017 рр. та 2018-2021 рр. (після повномасштабного вторгнення). Як свідчать наведені дані за 2014-2023 рр. спостерігається прискорення зростання обсягів видатків на 14,2%. Але якщо розглядати період до повномасштабного вторгненням, коли структура видатків була інша (менший обсяг видатків на оборону та соціальний захист), то спостерігається уповільнення зростання обсягів видатків на 11,4%.

Середньострокове планування дає інструмент для забезпечення того, щоб політика була реалізована в потрібний час. Це дає можливість виявляти проблеми завчасно і вчасно вживати заходів, щоб вплив настав тоді, коли це необхідно, а не через рік чи два. Також середньострокове планування дає можливість оголосити про зміни в політиці, що будуть запроваджені пізніше. Завчасно виявляючи майбутні проблеми. Розробка, законодавче оформлення та впровадження змін в бюджетній політиці часто займає кілька років, перш ніж вона принесе бажаний ефект. Однорічний план створює ризик того, що вплив змін у політиці буде відчутний лише через кілька років після запланованого урядом часу.

Середньострокове ж планування дає можливість передбачати відставання політики та ініціювати реформи, які набудуть чинності лише через два-три роки. Попереднє інформування про зміни в бюджетних ресурсах дає можливість допомогти розпорядникам коштів підготуватися до майбутнього збільшення чи скорочення ресурсів, що сприяє кращому адмініструванню. Належне функціонування середньострокового планування може сприяти ефективному використанню ресурсів шляхом створення більш стабільних та передбачуваних умов, за яких є можливість планувати видатки [35, 36, 47, 66].

Таблиця 3.4.

**Розрахунок середніх показників і коефіцієнту
прискорення/уповільнення для аналізу динаміки прогнозування фінансових
ресурсів Зведеного бюджету України за період 2014-2023рр.**

Показник	Одиниця виміру	Значення
Δсеред.	млрд грн	435,3
Тр. серед.	%	127,8
Тпр. серед.	%	27,8
Тр. 2014-2018 рр.	%	121,5
Тр. 2019-2023 рр.	%	135,7
Тр. 2014-2017 рр.	%	126,4
Тр. 2018-2021 рр.	%	115,0

Джерело: розроблено автором за даними [42]

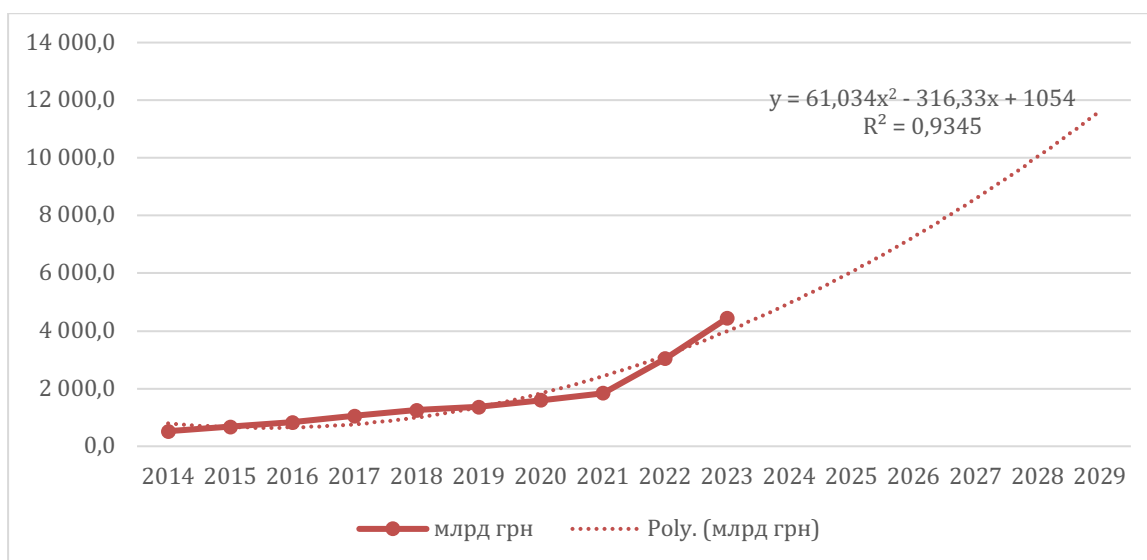

Рис. 3.1. Модель тренду зростання обсяг видатків на період до 2029 року
Джерело: розроблено автором за допомогою програми «MS Excel» за даними [42]

На Рис. 3.1. зображено прогноз видатків до 2029 року за допомогою поліноміальної моделі. Коефіцієнт детермінації для цієї моделі складає 0,9345 – це означає, що прогноз має тісний зв'язок між змінними, тобто у 93,5% випадків змінна часу впливає на обсяг видатків.

Вагомого значення набувають питання реалізації інвестиційного потенціалу бюджетної політики, що потребує зростання ефективності капітальних інвестицій та удосконалення механізму надання державних гарантій. Динамічність економічних перетворень вимагає актуалізації інвестиційних пріоритетів розвитку, формування комплексної ієрархії державних інвестиційних програм. На сучасному етапі розвитку фінансових відносин, доцільним є посилення дієвості механізму державного замовлення на виконання пріоритетних науково-технологічних завдань модернізації економіки. Перспективне прогнозування видатків бюджету є важливим інструментом державного регулювання економічних та соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку держави на середньострокову перспективу. Основним завданням бюджетного прогнозування є визначення наукових передумов, що включають обґрунтування джерел формування та напрями використання

бюджетних коштів, науковий аналіз економічно обґрунтованого розміру надходжень до відповідного бюджету, передбачення майбутнього розвитку надходжень та напрямів використання бюджетних коштів, оцінку можливих наслідків прийнятих рішень у бюджетній сфері. Характерною особливістю бюджетного планування є встановлення чітких бюджетних цілей та шляхів їх досягнення, визначення конкретних бюджетних показників. Прогноз в свою чергу є ймовірним і передбачає створення наукових передумов для обґрунтування та реалізації управлінських рішень. Бюджетний прогноз надає можливість визначити майбутні тенденції доходів та витрат, які можуть мати негайний або довготерміновий вплив на бюджетну політику та її стратегічні цілі. Для прогнозування доходів та видатків використовуються моделі, що враховують економічні та демографічні змінні, а також базові припущення щодо майбутніх тенденцій і того, як ці змінні можуть вплинути на модель прогнозування. Значні помилки прогнозу можуть мати значні наслідки: надмірне фінансування дефіцитів, накопичення боргу, скорочення важливих державних видатків, таких як інвестиції [3, 8, 33, 35].

Важливого значення набуває постпрогнозний аналіз та постійне вдосконалення. Постпрогнозний аналіз має вирішальне значення для визначення причин розбіжностей між прогнозованими та фактичними результатами, сприяючи проактивному прийняттю рішень та постійному вдосконаленню. Розуміння відмінностей між прогнозними та фактичними значеннями є ключовим для визначення областей, що потребують уваги. Систематичний аналіз помилок сприяє розвитку культури безперервного навчання, підвищуючи точність майбутніх прогнозів сприяючи створенню динамічного середовища прогнозування. Варто пам'ятати, що прогноз не завжди точний, він стосується передбачення майбутнього з неповною інформацією. Однією з основних цілей бюджетної політики є забезпечення стійкого довготривалого економічного зростання, шляхом структурно-інноваційних перетворень економіки, створення сприятливого інвестиційного середовища, достатньо високого рівня соціально-економічного розвитку суспільства з урахуванням збалансованості державних фінансів, що

реалізується через інститути бюджетного регулювання. Важливим є забезпечення ефективного використання бюджетних коштів на усіх ланках бюджетної системи. Важливим є формування та реалізація виваженої, послідовної та системної бюджетної політики, що спрямована на збереження та розвиток національної економіки. В умовах воєнного стану необхідним є підвищення рівня розвитку інституційних засад бюджетної системи. Особливого значення набуває питання оптимального розподілу обмежених бюджетних ресурсів між напрямками соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є посилення дієвості бюджетної системи, ефективності планування та виконання бюджету з урахуванням структурних та інституціональних змін економічного середовища [8, 66, 72].

Метою застосування середньострокового бюджетного планування є досягнення цілей бюджетної політики щодо управління державними фінансами, сприянню більш ефективному розподілу видатків та заохочення більш ефективного використання ресурсів розпорядниками бюджетних коштів. Ефективне бюджетне планування потребує надійних основних фіскальних інститутів. Середньострокові плани повинні: будуватися на основі надійного річного бюджету, що заснований на розумних макроекономічних припущеннях; опиратися на інституційні механізми, що дозволяють визначати пріоритетність видатків. Правові підвалини бюджетного прогнозування, що закладені Бюджетним кодексом України, передбачають синхронізацію боргової, монетарної, податкової, бюджетної політики тощо, що має сприяти макроекономічній стабільності. Процес глобалізації збільшує можливість більш справедливого розподілу доходів і національного багатства, що сприяє вирішенню соціальних проблем і забезпечує розвиток матеріальної бази людського потенціалу. У цих умовах актуальними є питання бюджетного планування обов'язкових бюджетних видатків для соціальної сфери, зокрема для освіти. Із застосуванням моделювання можна не тільки більш ефективно здійснювати бюджетне планування, коригувати поточні соціальні видатки, а й збільшити горизонт довгострокового бюджетного планування, що особливо важливо в умовах високої фінансової залежності. Для досягнення економічного зростання здійснюється довгострокове бюджетне планування. Економічного зростання в

умовах глобалізації можна досягти не лише за допомогою заходів фіскальної політики, а й шляхом створення умов для розвитку бізнесу. Цифровізація економіки призводить до формування глобальних соціальних мереж, що впливає на довгострокове планування. Економічні переваги також впливають на економічне зростання в глобальній економіці [35, 36, 69, 78].

Процес глобалізації на етапі функціонування світового господарства характеризується такими властивостями: об'єктивним посиленням проникності міждержавних кордонів; різке зростання обсягів та інтенсивності транснаціонального капіталу, інформації, послуг і людських ресурсів; посилення ролі недержавних і наднаціональних регуляторів світової економіки; форсований експорт моделей демократичного державного устрою та принципів ринкового господарювання; розвиток економічної та політичної взаємозалежності країн і регіонів світу до такого рівня, що стає можливим і необхідним порушувати питання про створення єдиного глобального правового поля та світових органів економічного і політичного управління; вихід за межі інтересів національних суб'єктів господарювання за національно-державні рамки; вирішення національних приватно-економічних проблем з урахуванням світових економічних інтересів і мобілізація світових ресурсів; взаємозалежність економічної ситуації в розвинених країнах [35, 36, 69, 78].

Стратегія розвитку економіки повинна полягати в забезпеченні рівня життя, що полягає в всебічному і гармонійному розвитку особистості і суспільства в цілому. Такий розвиток має передбачати, що якомога більша частина суспільства має бути залучена до розподілу національного доходу та суспільних благ. При цьому добробут населення є основним орієнтиром економічного розвитку і залежить від параметрів його структури та динаміки. Для створення ефективної стратегії необхідно розуміти, що таке економіка на сучасному етапі, якою вона може стати в майбутньому, як її можна змінити, і тільки на основі цього впливати на неї. Держава повинна шукати наявні дисбаланси в економічному розвитку і, відповідно, усувати такі дисбаланси за допомогою ефективної економічної стратегії. Відповідно статті 9 Господарського Кодексу України, економічна

стратегія це обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення масштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей економіки, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання [35, 36, 66, 78].

Висновки до розділу 3

Важливим чинником дієвості бюджетної системи країни є ефективність використання бюджетних коштів. Накопиченні соціально-економічні проблеми потребують результативного використання бюджетних ресурсів для їх вирішення. Пріоритетними завданнями у сфері видатків бюджету є нарощування обсягів доходів, раціональне, ефективне використання бюджетних видатків; посилення контролю та відповідальності розпорядників бюджетних коштів за використання видатків бюджету, оптимізація структури бюджетних видатків, зосередження фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку країни, удосконалення бюджетного процесу. Бюджетні видатки є ефективними якщо стимулюється економічне зростання, формування сукупного попиту та споживання.

Бюджетна політика у сфері державних видатків є вагомим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток, особливо за умов проведення економічних реформ та обмеженості фінансових ресурсів держави. Формування видаткової частини бюджету повинно здійснюватися з урахуванням пріоритетів економічної політики на середньо- та довгострокову перспективу. З метою сприяння збалансованого розвитку економіки країни вагоме місце повинні посідати видатки, що стимулюють економічний розвиток. Розвиток України в

умовах глобалізаційних процесів можливий за рахунок зростання макроекономічних показників країни, вдосконалення бюджетної політики як інструменту розвитку економіки та забезпечення її ефективності. Одним із завдань бюджетної політики є гармонізація структури та співвідношення видаткової та дохідних частин бюджету. Бюджетна політика є складовою фінансової політики держави, яка тісно взаємодіє із податковою, грошово-кредитною, обліковою, валютною та інвестиційно-інноваційною політиками. Тому, розглядаючи бюджетну політику як інструмент розвитку економіки, можна виділити її роль у забезпеченні фінансової стабільності держави, покращення добробуту населення, підвищення інвестиційної привабливості економіки для інвесторів, зростання інноваційного розвитку, що супроводжується вдосконаленням існуючих та впровадженням принципово нових прогресивних технологій.

Результативність бюджетної політики та ефективність бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку країни характеризує динаміка валового внутрішнього продукту. За період з 2015 по 2020 роки темпи приросту валового внутрішнього продукту знаходяться приблизно на одному рівні із темпами приросту доходів зведеного бюджету. За результатами 2023 року приріст валового внутрішнього продукту відносно 2022 року становив 25,94%, у 2022 році у порівнянні із 2021 роком відбулося зниження валового внутрішнього продукту на 4,92%, у 2021 році відносно 2020 року приріст валового внутрішнього продукту склав 30,17%.

Бюджетні кошти мають розподілятися обґрунтовано та раціонально, спрямовуватися на стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави. Моніторинг та аналіз актуальних питань при плануванні обсягів видатків бюджету, формуванні кількісних і якісних показників бюджетних програм, пріоритетних цілей бюджетної політики надасть можливість більш дієво використовувати переваги програмно-цільового методу щодо раціонального розподілу видатків бюджету, їх концентрації на важливих напрямках суспільного розвитку. Посилення рівня відповідальності учасників бюджетного процесу за якість підготовки бюджетних програм, вчасного затвердження паспортів з визначенням мети,

завдань, кількісних та якісних показників, позитивно вплине на ефективність використання бюджетних коштів та результативність виконання програм економічного та соціального розвитку. Необхідно виключати непотрібне фінансування, шляхом закриття певних програм, а не скороченням видатків на всі програми. Необхідний аналіз попередніх видатків: потрібно ставити під сумнів попередні рішення щодо видатків та ухвалювати рішення, які є найбільш доцільним на даний момент. Важливим елементом розподілення бюджетних коштів є чітке розуміння потреб суспільства. На сучасному етапі економічних перетворень необхідно забезпечити спрямування бюджетних коштів на вирішення пріоритетних завдань розвитку країни.

Під ефективним використанням бюджетних коштів при виконанні бюджетних програм слід розуміти оптимальне використання фінансових ресурсів задля досягнення поставлених програмних цілей і результатів. Аналіз та оцінка результативності використання бюджетних коштів здійснюється за допомогою моніторингу результативності бюджетних програм, що має на меті постійний перегляд та упорядкування складу бюджетних програм, удосконалення їх внутрішньої структури, виявлення недостатньо ефективних бюджетних програм. Бюджетна політика у сфері видатків передбачає стимулювання зростання внутрішнього попиту шляхом збільшення видаткової частини бюджету у періоди економічного спаду, оптимізації її структури у періоди економічного зростання при якісному забезпеченні соціальної функції держави з урахуванням можливості використання обґрунтованого рівня дефіцитного фінансування бюджету.

У період воєнного стану особливо важливо ефективно управляти бюджетними видатками, забезпечуючи національну безпеку та соціальний розвиток. Важливо зосередити увагу на фінансуванні видатків, пов'язаних з національною безпекою, обороною та утриманням громадського порядку. За таких умов необхідне запровадження рекомендацій та заходів з оптимізації фінансування потреб соціально-економічного розвитку: баланс між обороною та соціальним забезпеченням; необхідно розглянути можливості оптимізації видатків у менш пріоритетних категоріях; диверсифікація джерел фінансування; необхідне

забезпечення систематичного моніторингу і аналізу видатків для того, щоб вчасно реагувати на зміни в економічних, соціальних та політичних умовах; потрібно розглянути можливість створення фінансових резервів для непередбачуваних ситуацій, таких як воєнні конфлікти, глобальні кризи або природні лиха; підвищення ефективності внутрішніх процесів (впровадження технологічних інновацій та цифрових рішень); потрібно розробити гнучку бюджетну політику, яка дозволить швидко реагувати на нові виклики та призначати кошти на найважливіші потреби; залучення експертів та аналітиків для розробки стратегічних; забезпечення відкритості та прозорості; запровадження механізмів, що забезпечать стабільність бюджетних процесів під час змін у політичній або економічній сфері; враховуючи невизначеність та зміни, важливо мати механізми адаптації бюджетної політики до нових обставин, що можуть включати прискорені процедури прийняття рішень та можливість швидкого перерозподілу ресурсів

Прогнозування і планування видатків бюджету має підлягати інституційним обмеженням відповідно до етапу соціально-економічного розвитку країни щодо обсягу і особливостей структури видаткової частини бюджету, рівня дефіциту бюджету у взаємозв'язку з показниками державного боргу, співвідношення поточних і капітальних видатків бюджету, інвестиційної складової бюджету. Бюджетну стратегію необхідно розглядати у якості цілеспрямованого впливу відповідних інститутів держави на економічні та соціальні процеси країни щодо забезпечення макроекономічної рівноваги та створення відповідних умов для економічного зростання шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між певними галузями та сферами суспільного розвитку.

Відповідно до основних прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку країни на 2025-2027 роки, прогнозується зростання валового внутрішнього продукту у 2025 році до 8 466,3 млрд грн (темп зростання на 2,7%), а у наступні роки темп зростання зросте до 7,5 % у 2026 році та 6,2% у 2026 році. Також Урядом прогнозується збільшення індексу споживчих цін у середньому до попереднього року на 9,7% у 2025 році, на 9,9% - у 2026 та на 8,0% у 2027.

Важливого значення набуває постпрогнозний аналіз та постійне вдосконалення. Постпрогнозний аналіз має вирішальне значення для визначення причин розбіжностей між прогнозованими та фактичними результатами, сприяючи проактивному прийняттю рішень та постійному вдосконаленню. Розуміння відмінностей між прогнозними та фактичними значеннями є ключовим для визначення областей, що потребують уваги. Систематичний аналіз помилок сприяє розвитку культури безперервного навчання, підвищуючи точність майбутніх прогнозів сприяючи створенню динамічного середовища прогнозування. Варто пам'ятати, що прогноз не завжди точний, він стосується передбачення майбутнього з неповною інформацією.

Стратегія розвитку економіки повинна полягати в забезпеченні рівня життя, що полягає в всебічному і гармонійному розвитку особистості і суспільства в цілому. Такий розвиток має передбачати, що якомога більша частина суспільства має бути залучена до розподілу національного доходу та суспільних благ. При цьому добробут населення є основним орієнтиром економічного розвитку і залежить від параметрів його структури та динаміки. Для створення ефективної стратегії необхідно розуміти, що таке економіка на сучасному етапі, якою вона може стати в майбутньому, як її можна змінити, і тільки на основі цього впливати на неї.

Важливим є формування та реалізація виваженої, послідовної та системної бюджетної політики, що спрямована на збереження та розвиток національної економіки. В умовах воєнного стану необхідним є підвищення рівня розвитку інституційних засад бюджетної системи. Особливого значення набуває питання оптимального розподілу обмежених бюджетних ресурсів між напрямками соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є посилення дієвості бюджетної системи, ефективності планування та виконання бюджету з урахуванням структурних та інституціональних змін економічного середовища.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у третьому розділі дисертаційної роботи знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [13-16, 27, 28].

Список використаних джерел до розділу 3

1. Адаменко І.П., Собчук С.І. Формування видатків бюджету в умовах інституційної модернізації економік. Бізнес Інформ. 2018. № 5. С. 303–312.
2. Бюджетна стратегія держави: монографія / В.Д. Макогон. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 364 с.
3. Бюджетна стратегія суспільного розвитку : монографія / І. Я. Чугунов. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
5. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
6. Войтко С. В., Сопрун Н. В. Систематизація теоретичних положень та наукових поглядів щодо циклічних процесів у економіці. Ефективна економіка, 2013. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1858>.
7. Гаврилова Л.В. Перспективне бюджетне планування як складова бюджетного процесу. Інвестиції: практика та досвід. 2019. №3. С. 65–71.
8. Гусаревич Н. В. Бюджет як інструмент соціально-економічного розвитку країни. Економічний вісник університету. 2015. № 27/1. С. 212–216.
9. Демчук Н. І. Циклічність та негативні наслідки фінансово-економічної кризи в Україні. Ефективна економіка. 2009. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2009_4_20.
10. Дем'янишин В. Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення фінансово-кредитного механізму Вісник ТНЕУ. 2011. Вип. 2. С. 7-20.
11. Державне фінансове регулювання економічних перетворень. І.Я. Чугунов, А.В. Павелко, Т.В. Канєва та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
12. Дибко Н.М. Бюджетна система як складник соціально-економічного розвитку країни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія:

- Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2020. Вип. 34. С. 59- 64.
13. Дуда Г.З. Бюджетна політика в умовах економічної трансформації. Економіка та суспільство. 2024. №61. URL: <https://economyandsociety.in.ua>
 14. Дуда Г.З. Бюджетне планування в системі соціально-економічного розвитку країни. Ефективна економіка. 2024. №6. URL: <http://www.nauka.com.ua>
 15. Дуда Г.З. Ефективність бюджетних видатків як складова бюджетної політики. Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти і технологій: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 20 березня 2024 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2024. Ч. 1. с.14-16.
 16. Дуда Г.З. Інституційні засади системи бюджетного регулювання. Фінансова політика як складова економічного розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15-16 квітня 2020 р.) / відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2020. С. 55-57.
 17. Канєва Т.В. Видатки бюджету як інструмент суспільного розвитку. Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди. 2020. Вип. 44. С. 172–179.
 18. Канєва Т.В. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2021. 392 с.
 19. Канєва Т.В. Формування бюджетної політики в умовах трансформації економіки. Економічний вісник університету. 2021. № 48. С. 202-209.
 20. Корнієнко Н.М. Стратегічне та середньострокове планування видатків як інструменти підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Наукові праці НДФІ. 2012. № 2. С. 61–64.
 21. Корнієнко Н. М. Перспективне бюджетне планування у системі економічного розвитку. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 23(1). С. 216-222.
 22. Корнієнко Н.М. Підвищення ефективності планування бюджетних видатків в Україні. Вісник Львівської державної фінансової академії 2012. № 23. С. 28–35.
 23. Корнієнко Н.М. Оцінка і моніторинг ефективності бюджетних програм. Економічний часопис-XXI: науковий журнал. 2013. № 5–6(2). С. 31 – 33.

24. Коровій В. В. Економічна сутність бюджетних відносин. Економіка та держава. 2019. № 9. С. 40–45.
25. Коровій В. В. Основні напрями державної фінансової політики. Агросвіт. 2021. № 12. С. 51–57. 189
26. Козарезенко Л.В. Фінансова політика розвитку людського потенціалу: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2016. 411 с.
27. Кухарська Г.З. (Дуда Г.З.) Бюджетна політика як інструмент розвитку економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 7. С. 77–81.
28. Кухарська Г.З. (Дуда Г.З.) Теоретичні засади формування бюджетної політики. Фінансова система України в умовах економічних перетворень: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 квітня 2018 р.) / І.Я. Чугунов, М.В. Тарасюк, Т.В. Канєва та ін.; відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 109-111.
29. Кухарська Г.З. (Дуда Г.З.) Формування бюджетної політики економічного розвитку. Економіка маркетинг та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Полтава, 23 квітня 2018р.) у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2018. Ч.2. С. 42-43.
30. Лисяк Л.В., Качула С.В. Бюджетна політика підтримки фінансової безпеки та стійкості фінансів домогосподарств регіонів України. Ефективна економіка. 2023. №7. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1839>
31. Макогон В.Д., Адаменко І.П. Фінансова політики держави у системі економічного розвитку. Економічний вісник університету. 2023. Вип. 56. С. 193- 200.
32. Макогон В.Д. Бюджетна стратегія соціально-економічного розвитку країни. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 1(90). С. 74–82.
33. Макогон В.Д. Бюджетне прогнозування як інструмент державного регулювання економічних процесів. Бізнес Інформ. 2017. № 10. С. 314–318.
34. Макогон В.Д. Стратегічні пріоритети бюджетної політики в умовах інституційних перетворень. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 7. С. 38–45.

35. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 364 с.
36. Максюта А.А. Бюджетна стратегія як інструмент економічного зростання. Економічний часопис-XXI. 2013. № 5-6(1). С. 34 - 37.
37. Маркуц Ю. І. Видатки бюджету як інструмент економічного розвитку. Економічний вісник університету. 2019. Вип. 43. С. 167-173. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esvu_2019_43_23.
38. Мярковський А. І. Пріоритетні напрями бюджетної політики. Наукові праці НДФІ. 2010. Вип. 1 (50). С. 3–14.
39. Мярковський А. І., Чугунов І. Я. Бюджетна політика як складова соціально-економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2010. № 5. С. 5–15.
40. Набока Т.С. Проблематика оцінювання виконання бюджетних програм в Україні. Бізнес Інформ. 2014. №7. С. 298-303.
41. Офіційний сайт Верховної ради України: zakon.rada.gov.ua
42. Офіційний сайт Міністерства фінансів України URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/>
43. Пасічний М.Д. Фінансова політика держави : монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
44. Пелех О. Б. Циклічність економічного розвитку і структурні зміни в економіці. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 27(1). С. 85-89.
45. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення основних прогнозних макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2025-2027 роки» від 28 червня 2024 р. №780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2024-%D0%BF#Text>.
46. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. №142-р.
47. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021р.№1805-р.

48. Про Бюджетну декларацію на 2022-2024 роки: постанова Верховної Ради України від 15.07.2021 року № 1652-ІХ.
49. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII: <http://zakon.rada.gov.ua>
50. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
51. Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25.12.2015 р. № 928-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
52. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
53. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
54. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII: <http://zakon.rada.gov.ua>
55. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14.11.2019 р. № 294-ІХ: <http://zakon.rada.gov.ua>
56. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-ІХ: <http://zakon.rada.gov.ua>
57. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-ІХ: <http://zakon.rada.gov.ua>
58. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-ІХ: <http://zakon.rada.gov.ua>
59. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 р. № 3460-ІХ: <http://zakon.rada.gov.ua>
60. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua>
61. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 р. №576-VIII. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua>

62. Про схвалення Основних напрямів бюджетної політики на 2019-2021 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18. 04. 2018 р. № 315-р. Режим доступу: [www. https://zakon.rada.gov.ua](http://www.https://zakon.rada.gov.ua)
63. Про схвалення Бюджетної декларації на 2022-2024 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 р. № 548. Режим доступу: [www. https://zakon.rada.gov.ua](http://www.https://zakon.rada.gov.ua)
64. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 р. № 751. Режим доступу: [www. https://zakon.rada.gov.ua](http://www.https://zakon.rada.gov.ua)
65. Радіонов Ю. Д. Підвищення ефективності використання видатків бюджету в умовах економічних перетворень. Підприємництво і торгівля. 2021. Вип. 29. С. 53-60.
66. Радіонов Ю.Д. Управління фінансовими ресурсами держави в умовах воєнного стану. Економіка України. 2023. Вип.1. С. 20-43.
67. Самошкіна О.А., Адаменко І.П. Бюджетні видатки як інструмент демографічного розвитку. Економічний вісник університету. 2019. Вип. 41/1. С. 202-212.
68. Самошкіна О.А. Формування видатків бюджету у системі суспільного розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 21. С. 79-84.
69. Тірбах Л. В. Проблеми та напрями реалізації бюджетної політики в Україні. Вісник Житомирського державного університету. Серія: Економічні науки. 2016. № 1 (75). С. 197-202.
70. Формування видатків бюджету : монографія / Ю.Д. Радіонов. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 616 с.
71. Чугунов І.Я., Запатріна І.В. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету. Фінанси України. 2008. №5. С. 3-14.
72. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності . Вісник КНТЕУ. 2014. № 5. С. 64-77.
73. Чугунов І.Я. Інституційна архітектоніка бюджетної системи. Фінанси України. 2008. № 11. С. 3–10.

74. Чугунов І.Я., Качула С.В. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. Вісник КНТЕУ. 2020. № 2. С.87-98.
75. Чугунов І.Я., Кучер Г.В. Фінансові ресурси державного сектора економіки. Вісник КНТЕУ. 2019. № 3. С.40-52.
76. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетні відносини в системі соціально-економічного розвитку країни . Казна Україна. 2014. № 6. С. 25-28.
77. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. Економічний часопис-XXI. 2016. № 3-4(2). С. 66-69.
78. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2018. № 5. С.5-18.
79. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах пандемії covid19. Вісник КНТЕУ. 2020. № 6. С.57-65.
80. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетно-податкова політика в умовах невизначеності. Scientia Fructuosa. 2023. № 4. С. 19-31.
81. Чугунов І.Я., Пасічний М.Д. Бюджетно-податкова політика економічного розвитку. Науковий вісник Полісся. 2018. № 1(13).Ч.1. С. 54-61.
82. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. Scientia fructuosa. 2022. № 5 (145). С. 124-137.
83. Чугунов І., Прутська О., Нікітішин А. Управління державним боргом України. Scientia·fructuosa, 2024, 153(1), 4–21.
84. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2019. № 2. С.103-121.
85. Чугунов І.Я., Собчук С.І. Формування бюджетної політики економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2018. №3. С. 103-116.
86. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання. К.: НДФІ, 2005. 259 с.
87. Afonso, A., & Jalles, J. T. Fiscal composition and long-term growth // Applied Economics. 2014. vol. 46(3). pp. 349-358.

88. Arestis, P. Fiscal policy: a strong macroeconomic role. *Review of Keynesian Economics* 2012.1(1). pp. 93–108.
89. Ahmed, I., Socci, C., Severini, F., Pretaroli, R. (2019). Fiscal policy for households and public budget constraint in Italy. *Economia Politica*. 36(1). pp. 19-35.
90. Azzimonti, Marina, Eva De Francisco, and Vincenzo Quadrini Financial globalization, inequality and the rising public debt. *The American Economic Review*. 2014. vol. 104 (8). pp. 2267-2302.
91. Bilbiie, F., Monacelli, T., Perotti, R. (2021). Fiscal policy in Europe: controversies over rules, mutual insurance, and centralization. *Journal of Economic Perspectives*, 35(2), pp. 77-100.
92. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
93. Chugunov I.Y., Aristov Yu.Yu. Budget as a tool of economic growth. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. 2021. Vol.3. № 64. pp. 66-72.
94. Chugunov I., Kachula S. State financial policy as a component of socioeconomic development of society. The potential of modern science. volume 2. Science Publishing. London, United Kingdom. 2019. pp. 29-44.
95. Chugunov I., Koroviy V. Fiscal policy in the system of society development. Theoretical and scientific approaches to the problems of modern economy: monograph. Primedia eLaunch. Boston, USA. 2020. pp.139-160.
96. Chugunov I., Koroviy V. Fiscal regulation in the conditions of social and economic transformations. Scientific basis of solving of the modern tasks. Abstracts of XIX International Scientific and Practical Conference. Frankfurt am Main, Germany 2020. pp. 26-30.
97. Chugunov I.Y., Koroviy V.V. Formation of financial policy of the state as a component of social development. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. 2020. Vol.3. N.54. pp.12-18.
98. Chugunov I., Koroviy V. State financial policy of socio-economic development of the country. Actual problems of science and practice. Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden 2020. pp. 43-46.

99. Chugunov I., Liubchak I. Institutional framework for budget planning. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 6. S. 99-109.
100. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. No.1. pp. 130-135.
101. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 No. 3. pp. 213-217.
102. Chugunov I., Makohon V. Institutional transformations of the financial support of the pension framework functioning. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. Vol. 4, Issue №35. pp. 328-334.
103. Chugunov, I., Makohon, V., Kaneva, T., Adamenko, I. Influence of financial support of human capital development on economic growth. *Problems and Perspectives in Management*, 2022, 20(2), pp. 269–280.
104. Chugunov I., Makohon V., Korovii V. Formation of budget expenditure in the system of fiscal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol.6. N.2. pp.100-107.
105. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Budget strategy in the conditions of economic globalization. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Vol.17, Issue 3, pp.101-110.
106. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Fiscal policy and institutional budget architectonics. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol.5. No.5. pp. 197-203.
107. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261.
108. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Features of EU and Ukraine debt policy. *Investment Management and Financial Innovations*. 2019. Volume 16, Issue №4, pp. 254-261.
109. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. *Public and Municipal Finance*. 2023, № 12(1), pp.1-11.

110. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Nychyk V, Hrehul V. Financial support for the economy development of Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 2024, №1 (54). PP. 307-315.
111. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Savchenko N., Husarevych N., Adamenko I. Financial and budgetary provision of social protection of the population of Ukraine under the conditions of the state of martial. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 2024, № 4(57). PP.446–456.
112. Chugunov I., Makohon V., Vatulov A., Markuts Y. General government revenue in the system of fiscal regulation. Investment Management and Financial Innovations. 2020. Volume17. Issue№1, pp. 134-142.
113. Chugunov I.Y., Mostytska N.A. Budget mechanism as a component economic policy of the state. Sciences of Europe. Praha, Czech Republic. 2020. Vol.2. N.56. pp. 15-21.
114. Chugunov I., Nasibova O. Public funding of social protection: Impact on social indicators in Eurozone countries. Investment Management and Financial Innovations.Vol.18. Issue 2. 2021. pp. 181–192.
115. Chugunov I.Y., Pasichnyi M.D. Fiscal policy for economic development. Scientific bulletin of Polissia. 2018. № 1 (13). P.1. pp. 54–61.
116. Chugunov I., Pasichnyi M. (2018) Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. Investment Management and Financial Innovations. 15(4). p.113-122.
117. Chugunov I., Pasichnyi M., Koroviy V., Kaneva T., Nikitishin A. Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. European Journal of Sustainable Development. 2021. № 10(1), pp. 42-52.
118. Chugunov I., Samoshkina O. Budget mechanism of Ukraine in the conditions of martial law. European Academic Science and Research: International Conference of European Academy of Sciences & Research (Hamburg, Germany, April 28, 2022). “EASR”. No. XXVIII (2022), pp. 6-7.
119. Chugunov I., Sidelnykova L., Sosnovska O., Zhytar M., Navolokina A. Tools for Assessing the Level of Adaptivity of the Financial Architecture of Economy to

- Financial Globalization Conditions based on the Capacity of Banks, Non-Banking Financial Institutions and Stock Market. WSEAS Transactions on Business and Economics, 2022, № 19, pp.1075–1084.
120. Chugunov I.Y., Titarchuk M.I. Formation of the state budget as an instrument of socio-economic development of the country. Sciences of Europe. Praha, Czech Republic. 2020. Vol.2. N.55. pp. 46-52.
121. Kaneva T., Chugunov I., Pasichnyi M., Nikitishin A., Husarevych N. Tax Policy for Economic Recovery from COVID-19 and Sustainable Development. Problemy ekorozwoju – problems of sustainable development. 2022, № 17(2), pp.102-109.
122. Lysiak L., Grabchuk O., Kachula S., Shchyry G. Research of dynamics and forecasting the budget incomes from excise taxation: the Ukraine experience. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2022. Vol.3. No 44. pp 51-62.
123. Makohon V. Influence of budget policy on economic growth of the country. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2021, Volume 1 (36). pp. 243-249.
124. Pasichnyi M. Empirical study of the fiscal policy impact on economic growth. Problems and Perspectives in Management. 2017. 15(3). pp. 316-322.
125. Stiglitz J. Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development / J. Stiglitz, J. A. Ocampo, S. Spiegel, et. al. — Oxford: Oxford University Press, 2006. 352 p.
126. The official website of OECD. URL: <http://www.oecd.org>
127. The official website of IMF. URL: <https://www.imf.org/external/index.htm>
128. The official website of World Bank. URL: <https://www.worldbank.org>
129. The official website of Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретичних засад та механізмів формування бюджетної політики стимулювання економічного розвитку зроблені **наступні висновки:**

1. Бюджетна політика є вагомим інструментом регулювання економічних процесів, забезпечення макроекономічної стабільності та подальшого стимулювання процесів економічного розвитку. Особливого значення вона набуває в умовах трансформації економіки, розвитку фінансового та наукового потенціалу країни. Важливим є забезпечення динамічного балансу доходів та видатків бюджету, ефективного управління державним боргом, роль бюджетної політики зростає в умовах воєнного періоду. З метою підвищення ефективності бюджетної політики бюджетна система повинна ґрунтуватися на принципах стабільності, економічної обґрунтованості, достовірності, соціальної справедливості, збалансованості, фінансової єдності, прозорості.

2. Основними складовими бюджетної політики є дієве формування доходів бюджету, видатків бюджету, державного боргу, міжбюджетних відносин. Важливим є застосування положень інституційної бюджетної архітекtonіки, що дозволить підвищити рівень стійкості функціонування та збалансованості бюджетної системи, особливо зазначене є необхідним в умовах воєнного стану. Бюджетна політика визначає обсяги первинного розподілу валового внутрішнього продукту, створює умови для стимулювання розвитку національної економіки, підвищення добробуту населення.

3. Досвід країн із трансформаційною економікою свідчить про застосування багаторічних планів, що є ваговою складовою сучасного бюджетування. Багаторічні плани в системі державних фінансів мають середньострокову перспективу. Для бюджетної політики характерні інноваційні методи, у тому числі програмно-цільовий метод планування бюджету та активна участь громад в загальній оцінці якості управління бюджетними коштами. В сучасних умовах становлення і розвитку економіки необхідно концентрувати бюджетні видатки на фінансуванні національної оборони та безпеки країни,

підвищенні рівня наукоємності виробництва та збільшенні інновацій у вітчизняній економіці.

4. Важливою умовою ефективного розподілу та використання бюджетних коштів є методологія інституційного бюджетного забезпечення суспільного розвитку. Інституційна модель бюджетної політики має поєднати, виходячи з положень бюджетної архітекtonіки, соціальні та інноваційні бюджетні складові, що забезпечить якісний рівень функціонування фінансово-економічної системи держави. З допомогою бюджетної політики реалізується механізм державного впливу на економічні процеси. Держава впливає на обсяг та структуру валового внутрішнього продукту, стан платіжного балансу та державних фінансів, рівень зайнятості, інфляції.

5. Задля прискорення соціально-економічного розвитку України необхідними є удосконалення розподілу бюджетних ресурсів, підходу до визначення граничних обсягів видатків для головних розпорядників бюджетних коштів шляхом встановлення базового обсягу видатків державного бюджету; скорочення кількості головних розпорядників бюджетних коштів; підвищення якості та прозорості планування головними розпорядниками бюджетних коштів, державного фінансового контролю.

6. Середня частка податкових надходжень за період з 2014 року по 2023 рік у доходах зведеного бюджету складає 77,33%, у валовому внутрішньому продукті – 26,35%. У цей же період прослідковується тенденція щодо щорічного зростання обсягу податкових надходжень. В середньому щорічне зростання обсягу податкових надходжень складає 118,8%. Частка податкових надходжень у зведеному бюджету у 2022-2023 рр. значно зменшилась у порівнянні з попередніми роками: до 61,16% та 52,77% відповідно. Для неподаткових надходжень до зведеного бюджету України також характерна тенденція до зростання протягом 2014-2023 рр.

7. Дієвість планування видатків бюджету, як одна із важливих складових системи управління бюджетом, має суттєве значення в питаннях забезпечення стабільності бюджетної системи країни, стійкого економічного зростання. Протягом останніх десяти років для видатків бюджету характерне постійне зростання з року в рік. Рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему залишається на достатньо високому рівні. Середній рівень видатків зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті за період з 2014 року по 2021 рік становив 35,1%. У 2022 році частка видатків у валовому внутрішньому продукті зросла до 58,6%, а у 2023 році до 67,9%, що більше на 32,8 відсоткових пунктів за середній показник 2014-2021 років.

8. Важливим чинником дієвості бюджетної системи країни є ефективність використання бюджетних коштів. Накопиченні соціально-економічні проблеми потребують результативного використання бюджетних ресурсів для їх вирішення. Пріоритетними завданнями у сфері видатків бюджету є нарощування обсягів доходів, раціональне, ефективне використання бюджетних видатків; посилення контролю та відповідальності розпорядників бюджетних коштів за використання видатків бюджету, оптимізація структури бюджетних видатків, зосередження фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку країни, удосконалення бюджетного процесу. Бюджетні видатки є ефективними якщо стимулюється економічне зростання, формування сукупного попиту та споживання.

9. Результативність бюджетної політики та ефективність бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку країни характеризує динаміка валового внутрішнього продукту. За період з 2015 по 2020 роки темпи приросту валового внутрішнього продукту знаходяться приблизно на одному рівні із темпами приросту доходів зведеного бюджету. За результатами 2023 року приріст валового внутрішнього продукту відносно 2022 року становив 25,94%, у 2022 році у порівнянні із 2021 роком відбулося зниження валового внутрішнього продукту на 4,92%, у 2021 році відносно 2020 року приріст валового внутрішнього продукту склав 30,17%.

10. Важливим є формування та реалізація виваженої, послідовної та системної бюджетної політики, що спрямована на збереження та розвиток національної економіки. В умовах воєнного стану необхідним є підвищення рівня розвитку інституційних засад бюджетної системи. Особливого значення набуває питання оптимального розподілу обмежених бюджетних ресурсів між напрямками соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є посилення дієвості бюджетної системи, ефективності планування та виконання бюджету з урахуванням структурних та інституціональних змін економічного середовища.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1.

Номінальний та реальний валовий внутрішній продукт за 2014-2023 рр

Рік	Валовий внутрішній продукт		Індекс-дефлятор ВВП, %
	номінальний, млн.грн	реальний, % до відповідного періоду попереднього року	
2014	1 566 728	96,78	114,77
2015	1 979 458	104,77	138,40
2016	2 383 182	142,24	117,14
2017	2 982 920	120,21	121,97
2018	3 558 706	126,08	115,41
2019	3 974 564	119,21	108,13
2020	4 194 102	103,88	109,84
2021	5 459 574	114,28	125,12
2022	5 191 028	88,59	134,28
2023	6 537 825	142,74	118,48

Додаток Б

Таблиця Б.1

Динаміка податкових та неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом та трансфертів у доходах зведеного бюджету України за період з 2014 по 2023 рр., млн грн

Роки	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Трансферти
2014	367 511,9	80 612,8	2 015,8	5 383,0
2015	507 635,9	140 154,4	1 799,5	1 882,2
2016	650 781,7	125 391,9	1 594,0	4 198,2
2017	828 158,8	154 370,9	2 160,5	1 631,2
2018	986 348,5	192 703,9	2 801,0	1 559,0
2019	1 070 321,8	212 789,2	3 111,9	1 184,2
2020	1 136 687,2	234 409,5	3 552,5	1 176,0
2021	1 453 804,1	202 541,0	3 790,9	1 325,9
2022	1 343 225,0	368 368,9	2 887,0	481 314,0
2023	1 638 085,0	1 028 113,1	3 722,2	433 602,4

Додаток В

Таблиця В.1

Динаміка частки податкових та неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, трансфертів у доходах зведеного бюджету України та у ВВП за період з 2014 по 2023 рр.,%

Роки	Податкові надходження		Неподаткові надходження		Доходи від операцій з капіталом		Трансферти	
	частка у доходах бюджету	частка у ВВП	частка у доходах бюджету	частка у ВВП	частка у доходах бюджету	частка у ВВП	частка у доходах бюджету	частка у ВВП
2014	80,58	23,46	17,68	5,15	0,44	0,13	1,18	0,34
2015	77,85	25,65	21,50	7,08	0,28	0,09	0,29	0,10
2016	83,14	27,31	16,02	5,26	0,20	0,07	0,54	0,18
2017	81,45	27,76	15,18	5,18	0,21	0,07	0,16	0,05
2018	83,29	27,72	16,27	5,41	0,24	0,08	0,13	0,04
2019	82,98	26,93	16,50	5,35	0,24	0,08	0,18	0,03
2020	82,57	27,10	17,03	5,59	0,26	0,08	0,18	0,03
2021	87,46	26,63	12,18	3,71	0,23	0,07	0,08	0,02
2022	61,16	25,88	16,77	7,10	0,13	0,06	21,92	9,27
2023	52,77	25,06	33,12	15,73	0,12	0,06	13,97	6,63

Додаток Д

Таблиця Д.1

Доходи Державного бюджету України за 2014-2023 рр.

Рік	млн. грн	у % до ВВП
2014	357 084,2	22,79
2015	534 694,8	27,01
2016	616 274,8	25,86
2017	793 265,0	26,59
2018	928 108,3	26,08
2019	998 278,9	25,12
2020	1 076 016,7	25,66
2021	1 296 852,9	23,75
2022	1 787 395,6	34,43
2023	2 671 998,0	40,87

Додаток Е

Таблиця Е.1

Видатки Державного бюджету України за 2014-2023 рр.

Роки	Видатки		Кредитування	
	млн. грн	у % до ВВП	млн. грн	у % до ВВП
2014	430 217,8	27,46	4 919,3	0,31
2015	576 911,4	29,14	2 950,9	0,15
2016	684 743,4	28,73	1 661,6	0,07
2017	839 243,7	28,13	1 870,9	0,06
2018	985 842,0	27,70	1 514,3	0,04
2019	1 072 891,5	26,99	3 437,0	0,09
2020	1 288 016,7	30,71	5 096,1	0,12
2021	1 490 258,9	27,30	4 531,4	0,08
2022	2 705 423,3	52,12	-3 326,0	-0,06
2023	4 014 418,1	61,40	-9 309,5	-0,14

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Дефіцит (-) /профіцит (+) бюджетів України за 2014-2024 рр.

Рік	Зведений бюджет		Державний бюджет		Місцеві бюджети	
	млн.грн	у % до ВВП	млн.грн	у % до ВВП	млн.грн	у % до ВВП
2014	-72 030,50	-0,05	-78 052,80	-4,98	6 022,30	0,38
2015	-30 898,20	-1,56	-45 167,50	1,56	14 269,30	0,72
2016	-54 682,60	-2,29	-70 130,20	-2,29	15 447,60	0,65
2017	-42 093,80	-1,41	-47 849,60	-1,60	5 755,80	0,19
2018	-67 788,50	-1,90	-59 247,90	-1,66	-8 540,60	-0,24
2019	-84 316,40	-2,12	-78 049,50	-1,96	-6 266,90	-0,16
2020	-223 944,30	-5,34	-217 096,10	-5,18	-6 848,20	-0,16
2021	-186 908,30	-3,42	-197 937,40	-3,63	11 029,10	0,20
2022	-844 827,90	-16,27	-914 701,70	-17,62	69 873,80	1,35
2023	-1 327 700,70	-20,31	-1 333 110,70	-20,39	5 410,00	0,08

Додаток 3

Таблиця 3.1

Джерела фінансування дефіциту бюджету за 2014-2023 рр., млрд.грн.

Роки	Зведений бюджет			Державний бюджет			Місцевий бюджет		
	ВСЬОГО	В Т.Ч.		ВСЬОГО	В Т.Ч.		ВСЬОГО	В Т.Ч.	
		внутрішнє	зовнішнє		внутрішнє	зовнішнє		внутрішнє	зовнішнє
2014	72,03	29,86	42,17	78,05	35,80	42,26	-6,02	-5,94	-0,08
2015	30,90	-78,75	109,65	45,17	-64,52	109,69	-14,26	-14,23	-0,04
2016	54,81	21,55	33,26	70,26	37,04	33,23	-15,45	-15,48	0,04
2017	42,13	5,14	36,98	47,88	10,92	36,96	-5,76	-5,78	0,02
2018	67,79	23,04	44,75	59,25	14,57	44,67	8,54	8,47	0,07
2019	84,32	87,93	-3,61	78,50	82,06	-4,01	6,27	5,87	0,40
2020	223,95	128,74	95,21	217,10	122,20	94,89	6,85	6,54	0,31
2021	186,91	77,18	109,73	197,94	87,39	110,55	-11,03	-10,21	-0,82
2022	844,83	281,78	563,05	914,70	349,14	565,56	-69,87	-67,36	-2,15
2023	1327,70	242,18	1085,52	1333,11	248,47	1084,65	-5,41	-6,29	0,88

Додаток К

Таблиця К.1

Державний та гарантований державою борг за 2014-2023 рр., млрд.грн.

Рік	Загальна сума боргу	у % до ВВП	Державний борг			Гарантований державою борг		
			всього	внутрішній	зовнішній	всього	внутрішній	зовнішній
2014	1100,6	69,4	946,8	461,0	485,8	153,7	27,9	125,9
2015	1572,2	79,1	1334,3	508,0	826,3	237,9	21,5	216,5
2016	1929,8	80,9	1650,8	670,7	980,2	278,9	19,1	259,8
2017	2141,7	71,8	1833,7	753,4	1080,3	308,0	13,3	294,7
2018	2168,6	60,9	1860,5	761,1	1099,4	308,1	10,3	297,8
2019	1998,3	50,3	1761,4	829,5	931,9	236,9	9,6	227,4
2020	2551,9	60,9	2259,2	100,7	1258,5	292,7	32,3	260,4
2021	2671,8	48,9	2362,5	1062,6	1299,9	309,3	49,0	260,3
2022	4071,7	78,5	3715,1	1389,7	2325,4	356,6	71,1	285,5
2023	5519,5	84,4	5188,1	1587,7	3600,4	331,4	68,8	262,6

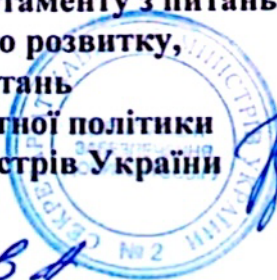
Додаток Л

№ 67-208/1-24 від 06.09.2024 року

**Державний торговельно-економічний
університет****ДОВІДКА****про впровадження результатів дисертаційної роботи
Дуди Галини Зіновіївни на тему
«Бюджетна політика стимулювання економічного розвитку»**

Основні висновки та результати дисертаційної роботи Дуди Г.З. «Бюджетна політика стимулювання економічного розвитку» використано при опрацюванні проектів нормативно-правових актів з питань розробки та реалізації бюджетної політики держави.

**Заступник директора Департаменту з питань
фінансового та економічного розвитку,
начальник Управління з питань
бюджетно-податкової та митної політики
Секретаріату Кабінету Міністрів України**

Володимир ПАСІЧНИК

Підпис

засвідчую

Перший заступник директора
Департаменту забезпечення документообігу
Секретаріату Кабінету Міністрів України

Микола МАРЧУК
«06» 09 2024 р.

Додаток М

Список публікації здобувача

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Бюджетна політика як інструмент розвитку економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2019. №7. С. 77-81. (0,6 друк. арк.)
2. Дуда Г.З. Бюджетна політика в умовах економічної трансформації. *Економіка та суспільство*. 2024. №61. URL: <https://economyandsociety.in.ua> (0,5 друк. арк.)
3. Дуда Г.З. Бюджетне планування в системі соціально-економічного розвитку країни. *Ефективна економіка*. 2024. №6. (0,5 друк. арк.) URL: <http://www.nauka.com.ua>

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Теоретичні засади формування бюджетної політики. *Фінансова система України в умовах економічних перетворень: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 квітня 2018 р.)* / І.Я. Чугунов, М.В. Тарасюк, Т.В. Канєва та ін.; відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 109-111. (0,2 друк. арк.)
5. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Формування бюджетної політики економічного розвитку. *Економіка маркетинг та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Полтава, 23 квітня 2018 р.)* у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2018. Ч.2. С. 42-43. (0,1 друк. арк.)
6. Дуда Г.З. (Кухарська Г.З.) Формування та реалізація бюджетної політики у країнах з розвиненою економікою. *Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10-11 квітня 2019 р.)* / відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 76- 79. (0,2 друк. арк.)

7. Дуда Г.З. Інституційні засади системи бюджетного регулювання. *Фінансова політика як складова економічного розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15-16 квітня 2020 р.) / відп. за вип. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2020. С. 55-57 (0,2 друк. арк)
8. Дуда Г.З. Ефективність бюджетних видатків як складова бюджетної політики. *Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти та технологій*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 20 березня 2024 р.): у 2ч. Біла Церква: ЦФЕНД. 2024. Ч. 1. С. 14-16 (0,2 друк. арк.)
9. Дуда Г.З. Особливості формування дохідної частини бюджету. *Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17-18 квітня 2024 р.) / відп. ред. І.Я. Чугунов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2024. С. 43-45 (0,2 друк. арк).

Додаток Н

Таблиця Н.1

Відомості про апробацію результатів дисертації

№ п/п	Назва конференції, конгресу, симпозіуму, круглого столу, місця та дати проведення
1.	<i>Фінансова система України в умовах економічних перетворень</i> : Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 квітня 2018 р.)
2.	<i>Економіка маркетинг та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку</i> : Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23 квітня 2018 р.)
3.	<i>Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України</i> : Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10-11 квітня 2019 р.)
4.	<i>Фінансова політика як складова економічного розвитку</i> : Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15-16 квітня 2020 р.)
5.	<i>Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти та технологій</i> : Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 20 березня 2024 р.)
6.	<i>Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану</i> : Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17-18 квітня 2024 р.)